

namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG
REDAKTØRAR:
IVAR BERG
TOR ERIK JENSTAD

ÅRGANG 41 – 2024

NOVUS FORLAG – OSLO

Redaksjon:
Ivar Berg, NTNU
Tor Erik Jenstad, Universitetet i Bergen.

Bøker til melding kan sendast til:

Ivar Berg
NTNU
Institutt for språk og litteratur
7491 TRONDHEIM
ivar.berg@ntnu.no

Medlem/abonnement kostar kr 300 per år. Gå til:
<https://novus.no/products/norsk-nammelag-medlemskap> (eller kontakt forlaget).
Abonnementet gjeld til det blir sagt opp skriftleg.
Namn og nemne blir utgjeve av Norsk namnelag.

© Den enkelte forfattaren
ISSN 2703-7371

Innhald

Eldar Heide: <i>Avløypet og Avløysa/Avløysinga</i> – same tanke på to måtar, med dialektflytting?	5
Atle Steinar Langekiehl: Mannsnavnet <i>Gautulv</i> – <i>Guttul</i>	19
Samuele Mascetti: Gamalnorsk * <i>mǫð</i> f. ‘slátteeng’ i norske stadnamn	35
Hanno Sandvik: Endonymiprinsippet og flerspråklige stedsnavn i Europa	55
Bokmeldingar	
Christian Cooijmans (red.): <i>Islands of Place and Space. A Festschrift in Honour of Arne Kruse</i> . Edinburgh: Scottish Society for Northern Studies Av Aud-Kirsti Pedersen	84
<i>Store norske leksikon</i> sine artiklar om førenamn Av Ivar Utne	93
Medarbeidarar i årgang 41	99

Avløypet og Avløysa/Avløysinga – same tanke på to måtar, med dialektflytting?

Eldar Heide

This article examines the West Norwegian place name Avløypet alongside the West, Mid, and North Norwegian names Avløysa/Avløsa/Avløysinga/Avløysingen, which describe similar types of terrain. These names likely stem from a shared concept, making interpretation simpler. Coastal communities historically observed that many small islets and rocks appear just barely separated from the mainland, leading to place names that reflected this image. In much of Western Norway, the islet was seen as “peeled” (løypt) from the land, while further north, it was viewed as “loosened” (løyst). The distribution of Avløysa in Northern Norway suggests it was borrowed from southern areas in the Early Modern period, likely via fisheries in Lofoten and then Eastern Finnmark. Variants like Avløysinga may have spread with emigrants from northern Western Norway to Troms and Western Finnmark, explaining certain dialect features in these areas.

1 Utbreiing og tidlegare tolkingar

I denne artikkelen skal eg sjå den vestnorske namnegruppa *Avløypet* i samanheng med den vest- og nordnorske gruppa *Avløysa/Avløsa/Avløysingen/-inga*. Det meiner eg bør gjerast fordi namna blir brukte om same slag terrengformasjon. Når ein ser dei i samanheng, blir tolkinga enklare, og litt historisk sosiolingvistikk kjem til syne.

Til no er desse namnegruppene berre diskuterte kvar for seg, så vidt eg veit. Bratt presenterte i *Namn og nemne* nyleg *Avløypet* med samansetjingar – *Avløypeneset, Avløypvika* osb. (Bratt 2021). Han har skaffa seg oversyn over namna i denne gruppa og kan slå fast at vi finn dei frå Ro-

galand til Nordfjord, med tyngdepunkt i Austevoll (Sunnhordland) og Solund (Ytre Sogn) (Bratt 2021: 15–16).

Tolkingane av *Avløypet* osb. har sprikt svært, viser Bratt (2021: 11–13; forskingshistoria nedanfor er mykje basert på han). Rygh & Olsen seier det «Betyder maaske: et Sted, hvor man lader noget ‘løypa av’ (jfr. løypa Timber, nedstyrte Tømmerstokke; lade et Skib ‘løbe af’ Stabelen)» (Rygh & Olsen 1910: 110, jf. 151; likeins Rygh & Kjær 1919: 219). Til dette innvender Selle:

Tilhøva talar mot ei slik tyding her [i Vestre Bremnes på Bømlo], då det på dei fleste ‘avløypa’ korkje kan ha vore tale om skip eller tømmer. 5 av dei 7 avløypa eg har funne er eit nes eller ei halvøy som er mest avskoren frå land ved eit eid eller ein hals. Berre på eine staden er eidet så lågt at havreksten går mellom i stor flod. På inste enden av avløypet er der eit bratt berg nedmed, ned mot eidet. Sauer kan koma ut på sume av stadene, men aldri storfe. (Selle 1948: 75)

I staden tek Selle utgangspunkt i at «Sams for alle 7 avløypa [i hans materiale] er ‘det bratte berget nedmed’». Derfor meiner han *Avløypet* er:

[...] ei avleiing til gno. hlaup n.: hopp, byks, men og stad der ein hoppar (Heggstad), sml. og nyno. laupa f. ‘avsats, skar i fjeld, hvor et dyr (oftast ved nedsprang), har lett for å hamne fast’ (Torp). Tydinga må vera ein stad der landslaget brått ‘hleyp af’, eller ein stad der ein må byksa (tak for tak) om ein skal koma nedfor. (Selle 1948: 76–77)

Hallaråker sluttar seg til dette, etter å ha notert seg at *Avløypet* blir brukt «om halvøy eller nes som er mest avskore frå land ved eit eid eller ein hals» (Hallaråker 1976: 29). Stautland legg vekt på at dette eidet eller halsen ofte er eit grunt sund, og tolkar *Avløypet* som «ein stad der sjøen renn av», på grunnlag av at gammalnorsk «(h)laupa m.a. tydde m.a. laupa, renna (om vatn)» (Stautland 1976: 100). Bratt sjølv legg seg nær denne tolkinga når han meiner *Avløypet* har vorte brukt «to describe shore areas between the high-water mark and low-water mark» (Bratt 2021: 11, jf. 13 og 18).

På Nord-Vestlandet opp til Sør-Trøndelag og i Nord-Noreg heiter same type landskapsformasjon *Avløysa* og *Avløysinga*, med *-løs-* og *-en* som variantar. Qvigstad & Olsen (1924: 90) seier *Avløysa* «bruges alm. om et Nes

(ogsaa om en Holme), paa hvis anden Side man kommer i mere smult Farvand.» Petersen (1975: 295) seier at «disse holmer og odder [ligger] utenfor landsendene». Myrvang (1981: 68) legg vekt på at det «ofte [...] går eit snarsund, ei småbåtlei el.l. på desse stadene på flo sjø». Skarsvåg (2016) seier at *Avløysa* blir mest brukt «om øyer og skjær som ligg nære land, ei øy eller ein holme. [...] Ofte kan det vera ein trong og grunn val mellom Avløysa og landet, øya eller holmen dei synes skilt ifrå».

Når det gjeld tolking, så meiner Straume at «Avløysa, det var der dei skifta mannskap ved årane» (Straume 1962: 23, note; jf. 21). Det same seier informanten eller nedskrivaren av nes-namnet *Avløysingen* på sørsida av Bremangerlandet i Nordfjord: «Namnet tyder avløysing for dei som rodde». ¹ Til dette innvender Myrvang at denne tolkinga ikkje kan forklare kvifor det skulle vera roarskifte akkurat der, og at det høver dårleg på dei stadene han har undersøkt, i Lofoten og Vesterålen. *Avløys-ene* «ligg såpass nær einannan at rorsetappen blir merkeleg kort. Går vi nærmare inn på avløysene andre stader, får vi også vanskar med å få dei til å høve med tenkeleg skyss-inndeling, den tid skyssplikt fanst» (Myrvang 2012: 414).

Qvigstad & Olsen kjem med ei liknande forklaring som Straume: Når ein rundar neset eller holmen som har fått namnet *Avløysa*, så er det gjerne smulare farvatn på andre sida: «Naar man kommer dit, har man Ly og er ‘løst af’» (Qvigstad & Olsen 1924: 90). Dette avviser Petersen:

Denne forklaring virker søkt, selv om det ofte vil være sant at man kan puste lettet ut når man endelig er nådd til et sådant nes eller holme. Og mange steder må da fordringene til «mere smult Farvand» ha vært svært beskjedne. F.eks. har man fra Avløysinga ved Vardø et stykke med farlig strømsjø igjen før man er berget. (Petersen 1975: 295)

Petersen meiner tolkinga av *Avløys*-namna må ta utgangspunkt i at «disse holmer og odder [...] på litt avstand synes helt skilt fra landet innenfor». Ein slik holme ser ut som «en ‘skalk’ av landet», og dermed dreiar *Avløys*-namna seg om å «løse fra» (Petersen 1975: 295–296). Annan stad er Rygh òg inne på at det er slik det heng saman (i drøftinga av gardsnamnet *Avløs* i Bærum, som må ha annan bakgrunn): «Man kunde tænke sig, at

1 <https://stadnamn.fylkesarkivet.no/placename/5062fbdf-c3bc-e811-810c-001dd8b71c74>.

ved de sidst anførte Navne Forestillingen om Holmen som noget, der løser sig fra Hovedlandet, laa til Grund.» (Rygh 1898: 130) Vassbotn meiner det same; *Avløysa* må tyde «noe som er [...] skilt fra en større enhet» (Vassbotn 1969: 50), likeins Myrvang: «treffande for dei stadene det her er tale om, er [at dei er] ‘(akkurat) laus av land’, ‘(så vidt) frådelt’, jamfør færøysk *loysa* f. ‘revne, spalte’». I ein seinare artikkel føyer han til:

Slik vi no brukar verbet å løyse, må vi ha med objektet, det er som blir løyst. Annleis i gammalnorsk, der «leysir» m.a. heilt enkelt kunne tyde at «(noko) går sund» = går i stykke, løyser seg opp, rivnar osv. Typisk for ei slik avløyse, så vidt kjent, er at ho er landfast på fjæra sjø, men kjem laus av landet (løyest frå landet) på flo, såleis at det oppstår ein opning der det er roande igjennom. Namnet fortel nettopp det. (Myrvang 2012: 415)

Skarsvåg meiner òg *Avløysa* «betyr løyst frå landet eller noko som er skilt ifrå», og føyer til denne observasjonen: «Avløysene har ofte bratte, høge berg på sida mot land eller mot naboøya, mens dei skrår slakt ned mot havflata på den andre sida. Det kan sjå ut som om eit stykke av landet eller øya er skore vertikalt rett av og dregi utover.» (Skarsvåg 2016)

Søk på norgeskart.no kombinert med liste frå Sentralt stadnamnregister (7. mars 2023) og Stadnamn i Nordland² viser at *Avløysa/Avløsa/Avløysingen/-inga* er vanleg frå Vestfjorden til Nord-Varanger.³ Sørgrensa for dette området går i Salten, med to *Avløysa* i Givær vest for Bodø og eitt på nordsida av Sandhornøya sør for Bodø.

Supplerer vi med søk i det felles stadnamnarkivet for Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal,⁴ så får vi i tillegg ein del treff på Nord-Vestlandet og inn i Trøndelag.

2 <https://www.statsforvalteren.no/nordland/plan-og-bygg/arealforvaltning/stadnamn-i-nordland/>.

3 *Avløysa* sør for Sortland i Vesterålen ser på kartet ut som ei langgrunn vik utan holme eller klubb i nærleiken. Namnet er merkt som «Vik i sjø» på norgeskart.no. Dette er feil, fekk eg opplyst av Sigrid Elvenes 07.03.2023; ho er frå staden. *Avløysa*, seier ho, er ein steinbanke som for det meste er synleg og som blir landfast på spesielt stor fjøre, men er overflødd på stor flo. Denne banken ligg nærare osen av Elveneselva enn namnet er plassert på kartet.

4 <https://stadnamn.fylkesarkivet.no/>.

Sør i dette området er det *Avløysinga* vi finn, med seks lokalitetar frå sørsida av Bremangerlandet til like nord om Stad.⁵ Nord for dette finn vi *Avløysa*: I Herøy på Sunnmøre *Avløysene* (pl., det er ein lang holme med to haugar på), sørvest for Hjellberget på Smøla *Avløysa/Vassavløysa* (ei holmeklynge), og på Frøya *Avløysa(n)* 15–20 stader⁶ (med mange samansetjingar som *Gavvelavløysa*, *Bukkøyavløysa*, *Hestøyavløysa*, osv.). I Aure, like innanfor Smøla, finn vi òg ein stad som heiter *Avløysa*, likeins på Hitra. I materialet Eli Ellingsve nyleg har samla på Frøya, finn eg endå 10 *Avløysa* med variantar, heilt opp til Sørburøya i Froan, øygruppa som strekker seg nordover utanfor Fosenhalvøya.⁷

Så viser det seg at «Dialektuttalen [av *Avløysa*] er Avlessa» i (mykje av?) dette området (Skarsvåg 2016; dette seier Rygh (1898: 130) òg, men med uklår heimfesting). Då får eg opp fem stader til langs sjøen rundt Hitra, *Avlesa*, *Avlessa* (dessutan *Avlesholmen* sør for Harstad).

Hordanamn (<http://hordanamn.uib.no/>) gjev eitt treff på *Avløysinga* i Os kommune sør for Bergen, inne i Vargavågen. Dette står isolert geografisk, medan *Avløysaren*, som det heiter to stader i Indre Fure på sørsida av Stadlandet, står isolert språkleg. Tilfellet like aust for Indre Fure er topografisk på linje med *Avløysa* og *Avløysinga*. I namnesamlinga står det som namn på ein «Tange», og den tungen er ein holme som er brei og så vidt heng fast i land med ein hals.⁸ *Avløysaren* midt i Indre Fure har merknaden: «Stein som ein kan gå bort på, men ein kan ikkje kome seg derfrå».⁹ Dette høver topografisk med mange stader som heiter *Avløysa*, *Avløysinga* osv., dels fordi dei ofte er høgre på innsida av eidet, slik at ein berre kan hoppe eine vegen, dels fordi mange av desse eida blir overflødde. Då kan ein gå ut på holmen på fjøre sjø, men ikkje inn att om ein dryger for lenge. Fordi stadene som heiter *Avløysaren* høver så godt topografisk, tolkar eg

5 Avløysinga på innersida av Bremangerlandet står som «Grunne i sjø» i lista på norgeskart.no, men er plassert inne på land i ei vik. Kan det vera feilplassert på kartet?

6 Eg ser ikkje så lett av lista frå Sentralt stadnamnregister kva som er ulike stader når namnet er det same, *Avløysa*.

7 <https://www.edd.uio.no/navneregistrering/aapen/hovedside.html?MpynZPeJSdtszLJNSgJQ>.

8 https://www.fylkesatlas.no/stadnamn_alle?zoompoint=-11228,6924409,32633,13&zoompoint=-11228,6924409,32633,13.

9 <https://stadnamn.fylkesarkivet.no/placename/66bc02e0-c3bc-e811-810c-001dd8b71c74>.

dei som variantar av *Avløysa*, *Avløysinga*, kanskje folkeetymologisk endra.¹⁰

2 Mitt forslag til tolking

Avløyp- og *Avløys-* er altså namn på same slag landskapsformasjon. Det dreiar seg i begge tilfella om holmar og klubbar som berre så vidt er skilde frå landet innanfor, slik at ein så vidt kan ro der (eventuelt berre på flo sjø) eller som *mesta* er skilde frå landet innanfor av eit skard eller eid. På litt avstand vil dette gå ut på eitt; synsinntrykket blir det same. På grunn av dette, og fordi det er mogeleg å sjå same eller liknande tanke bak både *Avløys-* og *Avløyp-* (som vi snart skal sjå), meiner eg det er rimeleg å sjå dei to namnetypane i samanheng. Det har ingen gjort til no, så vidt eg veit. Bratt nemner ikkje *Avløys-*. Sandnes og Stemshaug (1997: 81–82) drøftar *Avløysa/Avløysingen* og *Avløypet* i to artiklar på rad (ein om *Avlør* i Bærum), utan å setja dei i samanheng.

Men ser vi *Avløys-* og *Avløyp-* i samanheng, så blir etter mitt syn tolkinga av namna enklare. Nokre tolkingar fell bort når vi ser gruppene i samanheng:

- At det skal dreie seg om avløysing ved årane eller under segling i hardt vêr, er mogeleg berre når vi tolkar *Avløys-* isolert.¹¹ Den tolkinga gjev ikkje meining for *Avløyp-*.
- Avløp/avrenning ut tørrfallsundet, eller løyping av tømmer, eller løyping/lauping = hopping, er mogeleg berre dersom vi ser *Avløyp-* isolert. Den tolkinga gjev ikkje meining for *Avløys-*.

Dette utelukkar samtidig at terrengformasjonen namna siktar til, er bratt-henget som vi ofte finn ned mot eidet/skardet (den ideen var kopla til ideen om tømmerløyping og hopping), eller tørrfallsundet sett som avløp.

Den siste ideen må avvisast også av den grunn at det i svært mange av tilfella ikkje er tørrfall mellom holmen/klubben og landet innanfor. I

10 Eg har ikkje funne **Afløys*-namn på kysten av Island i <https://ornefnasja.lmi.is/map-view/>. Det er heller ikkje mykje av Islands-kysten som er øyrik.

11 Dette blir motsagt også av at *Avløys*-stadene ofte ligg utanfor nes, der det er meir uroleg sjø enn elles. Der er det ikkje naturleg å løyse av under roing; *det* gjer ein heller der det er smulare.

nokre tilfelle er det høgt land imellom. Det gjeld m.a. på Loppa i Vest-Finnmark, der Fjellavløysingen (han er så stor at det er eit heilt lite fjell) er skild frå resten av Loppa av eit 10 m høgt eid. På Sommarøya utanfor Tromsø er hovden som står som *Avløsa/Avløys/Avløsen* (sic) på norgeskart.no, skild frå resten av øya av eit skard som har botn 50 m over havet. Men begge stadene ligg slik til at når ein ser dei frå leia langt unna eller frå fiskeplassane, vil jordkrumminga gjera at også desse Avløys-ene ser ut som dei er skilde frå hovudøya.¹²

Når vi ser *Avløyp-* og *Avløys-* i samanheng, meiner eg det blir vanskeleg å tvile på korleis desse namna skal tolkast. Det blir: ‘holmen/neset/klubben som så vidt er (eller ser ut til å vera) skild frå landet’, nemleg fastlandet eller ei større øy – slik mange har meint når det gjeld *Avløys-*, der denne tydinga ligg mesta i dagen og har støtte i færøysk «*loysa* f. ‘revne, spalte’», slik Myrvang peikar på.¹³

Men korleis kan *Avløyp-* uttrykke same tanken? Eg føreslår at den «skalk[en]» (Petersen) attmed land som det er snakk om, det «stykke[t] av landet eller øya [som] er skore vertikalt rett av» (Skarsvåg), er liksom *løypt av landet*, slik nevra blir løypt av trestammen om våren (*Norsk Ordbok* VII: 936: «flekka, riva av, løysa (bork) frå trestamme»). Ein parallell til dette finn eg i steinarbeidsterminologi. Å *løype av* eller *frå* kan vera å «sprengja, hogga ut (stein) frå berg [...] *kvernsteinane* (vart) *løypte frå berget* [...] / *løypa av sprengja laus ei kleberblokk*» (*Norsk Ordbok* VII: 936).

Det ser ut til at folk over eit stort område i gammal tid har festa seg ved at mange holmar og klubbar ser ut som dei så vidt er skilde frå landet innanfor, og forma om denne observasjonen i stadnamn (via no tapte appellativ eller direkte frå verbfrasen), men har realisert tanken språkleg på to måtar: På storparten av Vestlandet har ein uttrykt det slik at holmen eller klubben er *løypt* av landet, og i eit tilgrensande område nord for dette har ein uttrykt det slik at han er *løyst* av landet. For Vestlandet sett under

12 Wangsvik seier: «I Skrova er Avløysinga navnet på ei lita bukt, så betydningen om noe som er ‘løyst frå landet’ stemmer ikke med terrenget her» (Wangsvik 1998: 48). Men på sørsida av denne bukta er det ein «skalk» mot sjøen, skild frå berget innanfor (Brennhaugen) av ei kløft (som heiter *Kløvan*). Eg finn det rimeleg at denne «skalken» er den opphavlege namneberaren, sjølv om botnen av kløfta ligg 12 m over havet.

13 Eg går ut frå at det er *loysa* «split, crack in stone», frå Young & Clewer (1985: 363), han har i tankane.

eitt er desse to komplementært fordelte, med grense mellom dei sør for Bremangerlandet. Unntaket frå dette er *Avløysinga* i Os sør for Bergen.

Namneparet *Avløypet* : *Avløysa/Avløysinga* blir ein parallell til *Baklia* : *Baksi(da)*, som mange stader blir brukt om skuggesida av ein dal eller ein gard som ligg der.¹⁴

3 Har *Avløys*-namna i nord kome pga. innflytting?

Resten av den regionale fordelinga må òg kommenterast. Eg går ut frå at det tilgjengelege materialet nokolunde stemmer med faktisk namnetradisjon. Forma som møter *Avløypet* sør for Bremangerlandet, er *Avløysinga* (med varianten *Avløysaren*), som vi finn derifrå til like framom Stad. Len ger oppe på Sunnmøre tek *Avløysa* over. Der er det berre notert eitt døme, men så blir det svært tett når vi kjem til Smøla–Hitra–Frøya. Så er det eit kjempelangt opperom, før vi finn både *Avløysa* og *Avløysinga* med variantar i eit svært, nordleg nordnorsk område.

Likevel er det regionale tendensar der òg. *Avløysa* finn vi nordpå i Salten–Lofoten–Vesterålen (medrekna *Trollavløysa* og *Nordavløysa* ved Meløyvær i Andfjorden), og så ved Nordkapp, utanfor Mehamn og ved Vardø. *Avløysinga* med variantar finn vi nordpå særleg mellom desse to områda.

Kan den nordnorske *Avløys*-tradisjonen ha kome sørfrå med fiskarar og tilflyttarar? Der vi særleg finn *Avløysa* nordpå, er grovt sett der dei store sesongfiskeria var: det vi kjenner som lofotfisket, som òg gjekk føre seg i tilgrensande område, og vårfisket på Finnmarka. Det er godt kjent at det i ein hundreårsperiode frå like etter 1800 kom mange fiskarar til lofotfisket frå Trøndelag, særleg frå Fosenhalvøya og dei ytre bygdene ved Trondheimsfjorden (Bjorgan 1931: 4–5). Dette er det Johan Bojer har skildra så godt i *Den siste viking* (Bojer 1921). Nordpå vart trønderane

14 Dette kan samanliknast med at vi i Norden frå gammalt av har to ord for ‘reiskap til å opne lås med’, nemleg *lykill* i vest og *nykil(l)* i aust (oversyn hos Brøndum-Nielsen 1971–75). Det er vanleg å sjå det slik at *n*-forma er danna med (fjern)dissimilasjon (t.d. Bjorvand & Lindeman 2019: 760). Men det skulle òg vera mogeleg å sjå det slik at dei to uttrykker same tanken ut frå danningar til ulike røter. *Lykill* er danna til den germanske rota **luk-*, indoeuropeisk **leug-*, ‘å bøye’ (Pokorny 1959: 685; Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: 581). *Nykil(l)* burde kunne vera danna til den germanske rota **hnuk* ‘å bøye’ slik som *nokke* ‘krok av ulike slag’ (Torp 1919: 460; Ásgeir Blöndal Magnússon 1989: 351). Den førromerske nøkkelen var ein krok som ein krøkte opp låsen med.

gjærne kalla *staværingar*, fordi spesielt mange av dei var frå Stadsbygda inne i Trondheimsfjorden. Men det var òg folk frå Hitra/Frøya blant dei (sjå t.d. Foss 1984: 29–30). Det er vel heller ikkje urimeleg å tru at mangelen på dokumenterte *Avløys*-namn langs Fosenhalvøya, i skarp kontrast til den ovmengda av slike som vi finn berre 20–30 km unna på Hitra og Frøya, kan koma av mindre innsamling langs Fosenhalvøya. Kor som er, meiner eg det er naturleg å spørja: Kan staværingane (i utvida meining) ha hatt med seg til Lofoten med tilgrensande strok skikken med å kalle holmar og klubbar som er eller ser ut til å vera så vidt lause av landet, for *avløyser*?

Lofoten var samlingsstad for fiskarar frå nord og sør, to månader kvar vinter, i hundrevis av år. Det er kjent at mange ord og ordformer er spreidde gjennom desse årlege samlingane. Modéer (1953: 124–134) reknar opp 15–20 ord og ordformer som han meiner er spreidde på den måten. Han kallar dei lofotord (ibid: 125). Forma hau av høfuð kan òg sjå ut til å ha kome til Lofoten og tilgrensande strok frå Trøndelag med fiskarar derifrå (i dette området og nord for det heitte det frå gammalt av hovve, sør for det høv; sjå Heide 2002). Hoff føreslår at apokopen i Nordland er lånt frå Trøndelag i samband med lofotfisket (Hoff 1981: 240); han er sterkast i Lofoten og tilgrensande distrikt (Søre Vesterålen og Salten). Dette svarar godt til det søre av dei to områda der vi finn *Avløysa* i nord.

Samtidig er det vanleg syn at visse målmerke i Nord-Troms og søre Vest-Finnmark kjem av innvandring frå Nord-Vestlandet i tidleg nytid. Det dreiar seg særleg om *e*-målet der – altså at det der heiter *å lage ei ause*, mot *å lage ei ausa* nord og sør for dette området – og ein del etterleddstrykk: *kaffekópp*. Dette stemmer med at skattelister og kyrkjebøker viser at det var stor innflytting frå Nord-Vestlandet til dette området på 15–1600-talet (Elstad 1982: 64–67). Kan desse innflyttarane ha hatt med seg til dette området den nordvestlandske skikken med å kalle dei nemnde holmane og klubbane for *avløysingar*?

Dette siste forslaget burde vera uproblematisk. Rett nok finn vi *Avløysing*-namna i eit større område (båe mot sør og nord[aust]) enn *e*-målet dekkjer, men *e*-målet oppstod vel i det området der det var *størst* innflytting frå Nord-Vestlandet.

Mot det fyrste forslaget kan ein meir grunnleggjande innvende at dersom staværingane ikkje tok til å koma til Lofoten før like etter 1800, så

er det under 100 år før Rygh (1898: 130) drøftar namnet, og då var det tydelegvis vanleg. Det verkar ikkje rimeleg at ein innlånt *Avløys*-skikk frå Sør-Trøndelag skal ha etablert seg så fort. Dersom den nordnorske apokopen kom frå Trøndelag, slik mange meiner, så må påverknaden til det òg ha kome før 1800.

Det burde det ikkje vera noko i vegen for, sidan det truleg er fanga dårleg opp i kjeldene kva fiskarbøndene dreiv med. Vi har nokre haldepunkt for å tru at det var ein god del trafikk frå Trøndelagskysten til Lofoten med omland også før 1800. Vi veit at fiskarar frå Namdalen fór på lofotfisket så tidleg som på slutten av 1500-talet (Sandnes 1965: 318), og i *Den norske dalevise* seier Petter Dass noko som tyder på at også fiskarar lenger sørfrå søkte nordover på hans tid, altså på 1600-talet. Dass fortel at dei nordnorske innlandsbøndene sel båtar og tilfar (alt det lause av tre som høyrer båten til) «oc andet sligt, / som er brugeligt / I Søleeners stict / Sælger dem til Smellen, / Varfellen / Blir betalt med Fisken paa Giellen» (Dass 1980: 9). *Smellen* «skal [...] være en Benævnelse paa de Fremmede som besøge Fiskeriet i Nordland og Finmarken» (Aasen 1873: 712; jf. stadnamnet *Smellror* sør for Vardø, parallelt til t.d. *Finnroran* ytst i Porsangen, på vestsida). *Varfellen* skal koma av gammalnorsk *vårferill* m. 'vårfarar', som er brukt i Aslak Bolts jordebok frå 1400-talet om tilreisande fiskarar på Træna, rimelegvis helst på vårfisket (Aslak Bolts jordebok: 149 A: *af varfellom*). *Smellen* har ikkje noka avgrensing til våren. *Søleeners stict* er Romsdalen, Nordmøre, Fosen og Namdalen (Seip 1980: 275), som høver fint med konsentrasjonen av *Avløysa* i området Smøla–Hitra–Frøya med fjordbygdene på fastlandet innanfor. Det Dass seier, tyder på at det i Nord-Noreg på 1600-talet var tilreisande fiskarar frå dei distrikta.

Dersom det held vatn, det eg føreslår om *Avløysa* i Lofoten med tilgrensande strok, blir neste spørsmål korleis *Avløysa* i Aust-Finnmark kan forklarast. Eg kjenner ikkje til at så mange staværingar fór heilt dit. Men kanskje kan forklaringa vera at mange fiskarar frå Salten–Lofoten–Vesterrålen fór dit på vårfisket. Generelt fór mange dit direkte frå lofotfisket når det var over, også folk som budde i Lofoten (sjå t.d. Solstad 2007: 143).

Er det eg føreslår rimeleg i høve til det vi veit om korleis namn og namneskikk spreier seg? Det meiner eg. Forslaget skil seg prinsipielt lite frå andre tilfelle der folk som flytter på seg, tek med seg språket sitt. Såleis er det ei kjend sak at dølane som flytte nordover til Indre Troms, etablerte

ikkje berre dølemål i dette området, men òg namn og namneskikk (sjå Myre 1934). Eit døme er namnet *Rusta* (av *rust* f. ‘liten skog, lund’), som er vanleg i Austlands-dalane og på Vestlandet nord til Nordfjord, men nord for dette berre kjent i Målselv, så vidt eg veit.

I prinsippet same sak er òg det at skandinavane i vikingtida tok med seg namneskikk til nybygdene i vest der det budde folk frå før, slik at den fekk innpass der. Nokre døme: Gammalnordisk *sker* ‘skjer, høgtliggjande grunne’, *gjá* ‘kløft’ og *boði* ‘bøde, skjer’ vart produktive i gælisk, som *sgeir(r)*, *geodha* og *bodha/bogha*,¹⁵ og finst i mange stadnamn på kysten av Skottland (sjå t.d. Fraser 1978). Eit døme med samansett namn er **Órfyrisey*, der **órfyri* er danna til *fjara* ‘fjøre’ og skal tyde «tørrlegging ved fjøre sjø av store sandstrekningar som elles er overflødd» (Sandnes & Stemshaug 1997: 341). Dette namnet finn vi på Norskekysten i dag som *Offersøya* minst fem stader frå Hitra og nordover, og som *Oronsay*, *Ora-saigh* o.l., rundt 30 gonger på vestkysten av Skottland (Nicolaisen 1979–80: 119–120). Det er store tørrfallfjører rundt alle desse øyane.

Etablering av ein nordvestlandsk namnetype *Avløysinga* i Nord-Troms og Vest-Finnmark pga. innflytting frå Nord-Vestlandet burde vera nokså parallelt til korleis dei nemnde namna har etablert seg i Skottland. Innføring av ein namnetype *Avløysa* frå Nordmøre og Sør-Trøndelag kan ein meine er meir problematisk, fordi vi frå det området mest kjenner til sesongtilflytting. Men den innvendinga rårar i så fall òg forslaget om at den nordnorske apokopen oppstod gjennom påverknad frå Trøndelag, som ikkje har møtt særleg med motførestillingar, så vidt eg veit.

Løysinga kan vera at ein heil del av sesongfiskarane slo seg ned i Lofoten, i tillegg til vanleg tilflytting. Mellom anna frå 1500-talet er det kjent stor tilflytting til denne regionen (sjå t.d. Arntzen 2011: 37).

4 Avslutning

For den som fer langs kysten med eit cruiseskip som Hurtigruta i dag, er dei fleste berarane av *Avløys-* og *Avløyp-*namna direkte anonyme. Likevel gjev desse namnetypane eit interessant blick inn i korleis folk langs kysten har opplevd landskapet, og korleis dei har tenkt når ein observasjon skulle formast språkleg. Dei som ferdast dagleg i det same kystlandskapet, i båt

15 Takk til Peder Gammeltoft for tips om gælisk.

med lågt fribord, har tydelegvis festa seg ved desse bergskalkane som ser ut til å vera skorne laus frå landet innanfor. Det ser ut til at folk i ulike landsdelar har observert dette uavhengig, og så uttrykt tanken på litt ulike måtar, også uavhengig: Dei har sagt både at bergskalkane er *løypte av landet*, og at dei er *løyste av landet*.

Den siste måten å uttrykke dette på, ser i tillegg ut til å ha slått an og spreidd seg over store avstandar – som ein klesmote eller eit moteord. Dette kan minne oss på at namnegransking òg er sosiolingvistikk. Held forslaget mitt vatn, så kan vi kanskje tenkje oss at også *Avløypet* hadde spreidd seg nordover dersom sildekjøpinga frå Sørvestlandet hadde kome i gang nordpå 100 år tidlegare?¹⁶

Nemnd litteratur:

- Aasen, Ivar. 1873. *Norsk Ordbog*. Anden forøgede Udgave af Ordbog over det norske Folkesprog. Christiania: Malling.
- Arntzen, Kjetil Rørtveit. 2011. *Lofoten 1500–1800. Knapeadelen på Moskenes*. Moskenes: Kjetil Rørtveit Arntzen.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Bjorvand, Harald & Fredrik Otto Lindeman. 2019. *Våre arveord*. 3. utg. Oslo: Novus forlag.
- Bjorgan, Anders. 1931. *Lofotdrifta frå Trøndelag. Ei hundreårs saga*. Nidaros: Lyng.
- Bojer, Johan. 1921. *Den siste viking*. Kristiania: Gyldendal.
- Bratt, Jesse. 2021. Terrengordet avløype. *Namn og nemne* 38: 11–19.
- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1971–75. Problemet *lykill – nykill*. *Acta Philologica Scandinavica* 29–30: 164–167.
- Dass, Petter. 1980. *Petter Dass. Viser og rim*. Utg. ved Didrik Arup Seip. Oslo: Aschehoug.
- Elstad, Kåre. 1982. Nordnorske dialektar. I *Nordnorsk. Språkarv og språkforhold i Nord-Noreg*, red. av Tove Bull & Kjellaug Jetne, 9–100. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Foss, Johan G. 1984. *Trøndelags-kysten gjennom tidene fram til 1900*.

16 Takk til Peder Gammeltoft og Eli Ellingsve for tips om søk i digitale basar og til Aud-Kirsti Pedersen for lister frå Sentralt stadnamnregister.

- Elevhefte for grunnskolen*. Trondheim: Fiskerisjefen i Trøndelag.
- Fraser, A.I. 1978. Norse and Gaelic Coastal Terminology in the Western Isles. *Northern Studies* 11: 3–16.
- Hallaråker, Peter. 1976. *Skjergardsnamn frå Bremnes*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Heide, Eldar. 2002. Nordnorsk *hau* ‘hovud’ lånt frå Trøndelag? *Håloygminne*: 113–134.
- Hoff, Ingeborg. 1981. Short survey of the dialects of North Norway. I *Opphav og samband. Utgreiingar om norske målføre*. Heidersskrift til Ingeborg Hoff på 70-årsdagen, red. av Olav T. Beito, Arnold Dalen & Hallvard Magerøy, 229–253. Oslo: Universitetsforlaget.
- Aslak Bolts jordebok*, utg. av Jon Gunnar Jørgensen. Oslo: Riksarkivet, 1997.
- Modéer, Ivar. 1953. *Norska ordstudier*. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln.
- Myre, Guri. 1934. *Stedsnavn i Øverbygd Anneks sogn i Målselv Prestegjeld*. Upublisert hovedoppgave i norsk, Universitet i Oslo.
- Myrvang, Finn. 1981. *I havsauga. Andøya i stadnamn og kysttradisjon*. A. Værøy: Andøya kulturstyre – Lofotboka.
- Myrvang, Finn 2012. Avløysa og Brokløysa. *Håloygminne*: 414–416.
- Nicolaisen, W. F. H. 1979–80: Early Scandinavian Naming in the Western and Northern Isles. *Northern Scotland* III: 105–22.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. 1966–2016. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Petersen, Karl. 1975. Avløysingen. *Håloygminne* 14: 294–296.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- Qvigstad, Just & Magnus Olsen. 1924. *Norske Gaardnavne 18. Finmarkens Amt, Tillægsbind*. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Oluf. 1898. *Norske Gaardnavne 2. Akershus Amt*. Kristiania: I kommission hos Cammermeyers Boghandel.
- Rygh, Oluf & Magnus Olsen. 1910. *Norske Gaardnavne 11. Søndre Bergenhus Amt*. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Oluf & Albert Kjær. 1919. *Norske Gaardnavne 12. Nordre Bergenhus Amt*. Kristiania: Fabritius.
- Sandnes, Jørn. 1965. *Namdalens historie til år 1600*. Namsos: Namdal Historielag.

- Sandnes, Jørn & Ola Stemshaug. 1997. *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Seip, Didrik Arup. 1980. *Petter Dass. Viser og rim*. Utgåve med kommentarer. Oslo: Aschehoug.
- Selle, Ole Andreas. 1948. *Stadnamn frå eit øyrike (Vestre Bremnes)*. Upublisert hovudfagsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Skarsvåg, Sølvi. 2016. Våre stedsnavn. Avløysa. *Hitra-Frøya* 20.05.2016: 27.
- Solstad, Gudmund. 2007. *Høvedsmann og bestefar. Fiskerbonde på Fredvang i Lofoten*. Fosnavåg: Eget forlag.
- Stautland, Harald. 1976. *Opplysningar til Stadnamn frå Sagvåg*. Upublisert hovudfagsavhandling, Universitetet i Bergen.
- Straume, Rolf. 1962. *Bø bygdebok I*. Tromsø: Bø kommune.
- Torp, Alf. 1919. *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania: Aschehoug.
- Vassbotn, Johan. 1969. *Stedsnavn fra sjøen i Øksnes (Nordland)*. Utrykt hovudoppgåve, Universitetet i Oslo.
- Wangsvik, Gunn. 1998. Stedsnavn fra Skrova. I *Skrova i tekst og bilder*, 35–53. Skrova: UL Vestfjord.
- Young, G.V.C. & Cynthia R. Clewer. 1985. *Føroysk-ensk orðabók = Faroese-English dictionary*. Peel: Mansk-Svenska Publishing.

Mannsnavnet *Gautulv* – *Guttul*

Atle Steinar Langekiehl

The region Østfold/Follo in Norway had three extremely rare male personal names, Gautulv, Sakulv and Sjøfar, the first of which is the topic of this article. The etymology of the Norse Gautulfr is the wolf from Götaland. A Swedish rune stone mentions Gautulv, and the first Swedish written medieval sources for the name precede the Norwegian ones, although most of the namesakes lived in Norway. The nobility figures far more prominently than other social groups in medieval sources, and in Norway, the first known Gautulvs and people with the patronym Gautulvsson undoubtedly belonged to the nobility. The name Gautulv is also present in five anthrotoponyms: one in Østfold, three in Vestfold on the opposite side of the Oslofjord and one in Trøndelag. Later, Guttul became the most commonly used form of this anthroponym, which probably went extinct in Norway when the farmer Guttul Hansen Søtland died in Trøgstad in Østfold in 1797.

1 Innledning

I en tidligere studie om det ekstremt sjeldne mannsnavnet *Sakulv* (Langekiehl 2018) kommer jeg ganske kort inn på den interessante navneparallellen *Gautulv*. Mens *Sakulv* senere fikk navneformen *Sukul*, endret *Gautulv* seg vanligvis til *Guttul*. Om uttalen av mannsnavnet *Guttul* i gårdsnavnet Guttulsrød i Våler i Østfold skriver jeg: «og stedsnavnets <ls> uttales med retrofleks frikativ (*skj*)-lyden, som tyder på at navnet ble uttalt med tjukk *l*» (Langekiehl 2018: 119).

Sjøfar-navnet ble brukt av den adelige Østby-ætten (Rosensverd) fra Skjeberg og dens etterkommere (Langekiehl 2016: 93–94). Kildene indikerer at det har vært frendskap mellom slektene som brukte mannsnav-

nene *Sakulv* og *Sjøfar* (Langekiehl 2018: 124), og det er trolig forklaringen på at de to navnene er konsentrert til regionen Østfold/Follo.

Også mannsnavnet *Gautulv* var sterkt knyttet til samme egn, og selv om det ikke var like sjeldent som *Sakulv* og *Sjøfar* og hadde en noe videre geografisk utbredelse, har det en interessant navnehistorikk som det kan være verdt å se nærmere på.

Vi finner ikke *Sjøfar*-navnet i *Norsk personnamnleksikon*, hvor det er feiltolket som *Sævar* (NPL: 536), og mens *Sakulv* har fått 14 spaltelinjer (NPL: 488), er det en langt fyldigere dekning enn av *Gautulv*-navnet. Det nevnes første gang under førsteleddet:

Gaut-, -gaut, nord. namneledd, same ordet som norr. *gautr* m, ‘mann frå Götaland (norr. Gautland)’, men har truleg ei eldre fellesgerm. tyding ‘gote’. Namna på *Gaut-* og *-gaut* er i all hovudsak lånte frå svensk, men kan i visse tilfelle òg ha oppstått i dei norske grensestroka mot Götaland. Namna *Gautar* og *Gautrek (-rik)* er kjende både frå norr. og mod. norsk. I norr. fanst òg *Gautolv* (NPL: 176).

Under sisteleddet er omtalen begrenset til at *Gautulv* nevnes først av fire navn som har mannsnavnet *-ulv* som sisteledd (NPL: 576). Den summariske omtalen av *Gautulv*-navnet i den tredje utgaven av *Norsk personnamnleksikon* fra 2013 bør utvides i nye utgaver med tanke på de viktige opplysningene om navnet Sten Høyendahl har fremlagt i artikkelen *Guttul Torkelsrud og hans etterslekt*.

Høyendahl, som følger denne slektskretsen fra den tid Guttul Tryggsen Torkelsrud nevnes første gang i slutten av middelalderen og fram til begynnelsen av 1800-årene, skriver at navnet *Guttul* åpenbart var i ferd med å forsvinne i annen halvdel av 1500-årene. Det er en konklusjon som i vel høy grad ser bort fra hvor knapt kildematerialet var fram til den tid, og hvor sterkt kildetilfanget økte deretter.

Det må imidlertid understrekes at når navnet på nytt kom opp i Askim, taler det sterkt for Høyendahls fremstilling av slektslinjen (Høyendahl 2005: 49), som han også viser på en instruktiv oversiktstavle over Guttul Torkelsruds etterkommere (Høyendahl: 50 f.).

Selv kommer jeg i en slekthistorisk studie over Stabel-slektens Østfold-gren (Langekiehl 2009: 171–234) inn på Gløersen-slektens forfedre. De kom fra gården Unneberg i Berg, hvor *Guttul* tydeligvis var arvenavn.

2 Gautulv-navnet i Sverige

Gautulv-navnet er selvsagt med i E.H. Linds sentrale verk *Norsk-is-ländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden* (Lind 1905–1915: 310). *NPLs* hypotese om at navn på *Gaut-* i visse tilfelle kan ha oppstått i de norske grensestrøkene mot Götaland, gjelder neppe *Gautulv*-navnet. Det ble brukt i vikingtiden i Sverige, og det første svenske diplommet som nevner dette mannsnavnet, er 77 år eldre enn det første norske belegget.

Den eldste kilden for *Gautulv*-navnet er den nå forsvunne runesteinen med innskrift fra vikingtiden som stod på Vadesteds kirkegård i Mjölbu kommune i Östergötland. Den forteller at Gautulv og Svein reiste denne steinen etter Brune, sin far (SRI 2: 92, nr. 92).

Innskriftens navneform **kit=ulfR** har ført til at Lena Peterson har satt et spørsmålstegn i parentes etter navnet (Peterson 2007: 76), men *Sveriges medeltida personnamn* henviser til runesteinsinnskriften (SMP 9: sp. 525).

Navnet må ha vært sjeldent også hos gøtene selv da det så langt registreringen av *Diplomatarium Suecanum* er kommet, bare blir vist til ytterligere to personer med navnet *Götulf* i Sverige: borgeren *Götulf Ryss* (Gotulfo Ruteno) i 1253 i Söderköping i Östergötland (SDHK-nr: 680) og bygselmannen *Götulf* (Gotulfus) i 1339 i Västergötland (SDHK-nr: 4488).

Brukt som patronym kjennes Cristin Gøtolfs datter i 1421, Hælge Gøtulsson i 1433 og Helge Gøtulsson i 1442, alle i Västergötland (SMP 9: sp. 525). Eivind Vågslid, som har kjent disse registreringene, har da også årene 1253–1442 for det gsv. mannsnavnet *Gøtulv* (Vågslid 1988: 117).

Gautulv-navnet er også bevart som førsteledd i et stedsnavn i grenselandet på svensk side. Blant det jordegodset Harald Bjørnsson på Vikeby i Rødenes i 1334 gav sin sønn Bjørn i forbindelse med dennes giftemål, var tre markebol i *Gutulfs bø* i Töcksfors i Värmland (DN XIII: nr. 18).

Ytterligere et stedsnavn med *Gautulv* som førsteledd finner vi i det tidligere danske landskapet Halland, som grenser til Västergötland. I ett av tilleggene til *Hallandsregisteret* i *Kong Valdemars jordebok* nevnes det at hertug Knut (Håkonsson) hadde fått overdratt *Gøtulfruth* av kong Valdemar og ennå satt med det (KVJ I: *21, 39¹⁶, II: 288).

3 *Gautulv*-/*Guttul*-navnet i Norge

Det sjeldne *Gautulv*-navnet er i påfallende sterk grad konsentrert til

Viken-området, hvor monoftongeringen tidlig satte inn. Navnet kunne derfor få mange former i de skriftlige kildene. Mannsnavnet *Gautulv* er ett av eksemplene professor Didrik Arup Seip gir på de språklige endringer som skjedde i tiden fram til 1370 (Seip 1955: 251, 261).

Her vil navneformene *Gautulv* og *Gautulvsson* brukes om navnebærerne i middelalderen, selv om diftongen i navnet stort sett var falt bort i det området hvor kildene nevner de første personene med dette navnet. Tekstens navneform settes i parentes.

Også i etterreformatorisk tid fikk *Gautulv*-navnet mange former, og det kunne by på problem for fogder og sorenskrivere som ikke kjente bygdefolket, navnetradisjonene og dialektene, og derfor lett kunne misopfatte de mer uvanlige navnene.

Høyendahl har normalisert navneformen til *Guttul*. Her har jeg brukt navnet *Gautulv Tryggsson* om *Guttul Tryggsson* i 1514 siden han er nevnt i middelalderen, og det samme gjelder hans navne *Gautulv Torgautsson* nevnt i en kilde fra 1491.

Selv om Lind både viser hvor sjeldent mannsnavnet *Gautulv* var i Norge i middelalderen og hvor det er nevnt, er det først når navnet ses i sin kildemessige kontekst det blir mulig å si noe nærmere om navnebærernes sosiale status.

3.1 *Gautulv*-navnet i Norge i middelalderen

Det eldste norske kildebelegget for *Gautulv*-navner er fra 5. mai 1330, da *Gautulv (Gatulfuer) Benediktsson* var en av lagrettemennene som i Tønsberg bevitnet kjøpet av deler av en gård til biskop Salomon og Oslo domkirke (DN V nr. 85).

I 1332 var *Gautulv (Gauttulfuar) Benediktsson* en av tre gode menn som beseglet en lagmannsdom i Oslo (DN I nr. 216). *Gautulvs* våpensegl er kjent fra dette diplom. Omskriften har den latiniserte navneformen *GATVLPHI: BENEDIC[TI]*, mens skjoldmotivet er en ugle med utbredte vinger (NSig: 16, nr. 216, Pl. XI, nr. 216). Siste gang *Gautulv (Gutuluer, Gotuluer) Benediktsson* nevnes i kildene, er i Oslo i 1340 (DN XIII nr. 15).

Samme år opptrer *Gautulv (Gotolfuer) Petersson* på lovstua i Oslo (DN VI nr.161), men deretter er det et sprang i tid på omkring 60 år før kildene nevner de to neste navnebærerne. Den førstes slektsforbindelser har hittil vært ukjent, og da han kan knyttes til høyadelen, blir det for hans del nødvendig å se nærmere på de kildene som belegger dette.

Gautulv (*Gauttulfuar*) Sigurdsson var en av de fire som 28. april 1398 var til stede på gården Strømshaug i Råde og vitnet om et tidligere inngått helmingsfelag, det vil si ektefellenes like eiendomsrett til det felles bo (DN II nr. 555). Av de andre vitnene var Vigleik Arnesson våpenførende (NSig: 91, nr. 1302, Pl. LXVI: nr. 1302), og på Strømshaug satt det senere etterkommere av adelige. Det gir en klar indikasjon om hvilken sosial klasse Gautulv tilhørte, og flere diplom bekrefter dette gjennom den konteksten han opptrer i.

Den 18. september 1401 eller 7. mai 1402 (korsmesse) var Gautulv (*Gatuluer*) Sigurdsson en av to lagrettemenn som bevitnet at Jon Torgilsson i 1402 skjenket herr Ogmund Berdorsson Bolt, hans hustru, fru Gunnhild, og deres barn løsningsretten til Søndre Tom i Råde (DN III nr. 559).

Lagmann Jon Karlsson hadde kjøpt gårdene Sogn og Asgautsrud i Råde, og 20. oktober 1403 var Gautulv (*Gatwlfuir*) Sigurdsson en av de tre lagrettemennene som på Sogn i Tesal bevitnet at Jon hadde betalt det han hadde lovet å betale for de to gårdene (DN III nr. 568). Når Gautulv Sigurdsson var lagrettemann i saker som gjaldt ridderen og riksråden Ogmund Berdorsson Bolt og den adelige lagmannen i Tønsberg, indikerer det at Gautulv selv har tilhørt en frelseætt med tilknytning til denne egn, og det er da også bevart en kilde som viser hvilken.

Den 15. august 1404 bevitnet to menn på Krokstad i Rygge at Gautulv (*gotwluer, gotvlfuer*) Sigurdsson gav Guttorm Håvardsson kvittering for den parten av gården Vestre Dilling som Guttorm hadde hatt i tolv år. To vitner sverget på at Gautulv var i fullt ombud til å handle i denne saken som om han var rett eier. Guttorm svor på hva han skyldte på den parten i Vestre Dilling som Torald Smørhatt hadde pantsatt til ham (DN XXI nr. 232).

Torald Smørhatt er identisk med ridderen og riksråden Torald Sigurdsson, som på denne tiden var død. Torald var i sitt andre ekteskap gift med Adelus Erlingsdotter, og deres datter Kirstine Toraldsdotter, som også ble kalt Kirstine Smørhette (en variasjon over farens tilnavn), var mindreårig i 1404. Selv om det ikke er kjent flere barn fra Adelus og Toralds ekteskap, kan det ha vært det da Torald døde.

Når Gautulv Sigurdsson kunne opptre som ombud for Torald Sigurdsson Smørhatt's barn og som om han var rett eier til Vestre Dilling, var det ut fra sin rolle som *fjárhaldsmaðr*, det vil si den som forvaltet formuen, eller med andre ord formynder. Det peker på Gautulv Sigurdssons slekts-

relasjon til Torald Smørhatt. Gautulv og Torald Sigurdssønner har trolig vært brødre. Som Torald Sigurdssons umyndige barns nærmeste slektning på farssiden, ville farbroren ha vært den selvskrevne formynder.

At en magnat som Torald Sigurdsson Smørhatt hadde et betydelig jordegods, er sikkert nok, men det er ikke kjent hvor hans setegård har ligget. Kildene nevner bare noen av Toralds eiendommer i Rygge og i Vestfold, og at han etter fru Ingeborgs død gjorde krav på gården Hjälmsstad i Skee sokn i Nord-Viken (Ak.reg. nr. 887). Ingeborg Sigurdsdotter var Toralds søster og gift med ridderen og riksråden Lodvik Eivindsson.

I Lur sokn i Nord-Viken registrerer *Biskop Eysteins jordebok* under året 1391 at Gautulv (*Gotulf*) på Søby og hans sønner Åsmund og Gutorm hadde skjenket jordegods til kirkens vedlikehold (RB: 388).

Den 4. januar 1421 var Gautulv (*Gotulfuer*) Holtesson med på å utstede et vitnebrev i Askim sokn (DN IX nr. 230).

Lagrettemannen Gautulv (*Gotulfuer*) Eiriksson i Vestby nevnes i 1439 (DN VII nr. 410) og 1447 (DN VIII nr. 331).

Gautulv (*Gatulf*) Torgautsson er lagrettemann i Spydeberg i 1491 (DN IV nr. 1011), og lagrettemannen Gautulv (*Gutulf*) Tryggsson i Eidsberg bevitnet i 1514 et salg Ivar Steingrimsson og hans hustru, Mundgerd Ulvsdotter, hadde gjort. Det er ett av de få beleggene vi har for dette svært sjeldne kvinnenavnet (DN XVIII nr. 224).

Patronymet *Gautulvsson* bidrar til å fortelle om hyppigheten og utbredelsen av *Gautulv*-navnet en generasjon tidligere, men så begrenset som kildematerialet nå engang er, må vi nøye oss med å konstatere at patronymet *kan* indikere slektskap.

Håvard Gautulvsson (*Gotulfsson*) var den ene av de to gode menn som sammen med Torstein Stumpe beseglet et avhør Torstein hadde gjort i Skedsmo i 1400 (DN V nr. 400).

En gang mellom 1420 og 1430 nevnes Olav Gautulvsson (*Gatulfsson*, *Gattulssyni*) i forbindelse med et skifte på gården Skåre i Onsøy (DN VI nr. 439). Det dreier seg om det samme området hvor Gautulv Sigurdsson nevnes tre ganger rundt år 1400, og kronologien taler for at Olav var Gautulvs sønn.

Hjarrand Gautulvsson (*Gwtolfson*) på Frilset i Eidsvoll var blant bøndene fra Nes, Odalen og Eidsvoll som i 1499 betalte bøter etter å ha slått i hjel herr Knud Alvssons fogd, Lasse Skjold (DN XIII nr. 162).

De norske middelalderkildene nevner svært få med døpenavnet *Gautulv* og patronymet *Gautulvsson*, og kildebeleggene er begrenset til Nord-Viken, Borgarsyssel, Follo, Romerike og byene Oslo og Tønsberg. Foruten denne påfallende navnegeografien kan kildene også fortelle noe mer om navnebærerne.

3.2 Sosial status

Aristokratiet nevnes langt hyppigere i middelalderkildene enn bønder og borgere. Slutninger om navnehypighet må derfor trekkes med stor forsiktighet. Likevel kan vi fastslå at *Gautulv*-navnet ikke bare var sjeldent, men at de første navnebærerne vi møter i middelalderen, hadde en høy sosial status.

Gautulv Sigurdsson var i saken om ridderen og riksråden Torald Sigurdsson Smørhatts gård Vestre Dilling i fullt ombud til å handle som om han var rette eier. Når vi vet at Torald hadde barn, sannsynliggjør det at Gautulv og Torald Sigurdssønner var brødre. Torald tilhørte høyadelen, og patronym, lokalitet og kronologi tyder på at Olav Gautulvsson var Gautulv Sigurdssons sønn. Gautulv Benediktsson førte våpen, og når Torstein Stumpe fikk Håvard Gautulvsson til å besegle et brev med seg, forteller det om Håvards sosiale status. Det er også viktig å være klar over at diplomtekstenes *gode menn* betegner adelige.

Mot slutten av middelalderen er *Gautulv*-navnet knyttet til bygdens fremste bønder, som vi møter som lagrettemenn.

3.3 Noen etterreformatoriske belegg for Guttul-navnet

Sten Høyendahl kartlegger i artikkelen om Guttul Torkelsruds etterkommere den store slektskretsen i Borgarsyssel og Follo hvor mansnavnet *Guttul* var arvenavn. Gården Torkelsrud ligger i Eidsberg, og Gautulv Tryggsson Torkelsrud nevnes første gang i kildene som lagrettemann i Eidsberg i 1514.

Kildene er for få til å avgjøre om han og hans etterkommere var ætlinger til dem som var knyttet til *Gautulv*-navnet i middelalderen, men den senere konsentrasjonen av *Guttul*-navnet i samme egn gjør det ikke usannsynlig.

I Follo nevnes Gutulv (*Gwdvl*, *Gwdwl*, *Gvdvl*) Kolbjørnsson på Sigton i Kråkstad i 1558 (DN VIII nr. 805), og året etter kalles han to ganger *Guttofff* (DN I nr. 1121). Lenisering av *t* til *d* var aldri en del av dialekten

i denne egn, og han må følgelig regnes blant dem som her blir kalt *Guttul*.

I motsetning til middelalderens Gautulv Sigurdsson, hvis slektstilhørighet hittil har vært ukjent, har *Guttul*-navnets tilknytning til Gløersen-slekten vært kjent siden min artikkel om Stabel-slekten ble publisert i *Østfoldarv* i 2009. Takket være *Guttul*-navnet har jeg kunnet føre Gløersen-slekten et par generasjoner lenger tilbake i tid og vist at *Guttul* var arve-navn i denne slekten (Langekiehl 2009: 182); et faktum som trolig bare har nådd leserne av den lokalhistoriske publikasjonen. For navnehistoriens skyld skal jeg gi et resymé.

Hallvard Guttulsson (*Guttulfzson*) i Ingedal skipreide var i 1554 en av de 24 lagrettemennene fra Vätte herred, Idd og Ingedal skipreider og Aremark som dømte i en sak i Idd (DN IV nr. 1134).¹ Gården Unneberg i Berg lå den gang i Ingedal skipreide. Hallvards sønn, Håkon Hallvards-son Unneberg, hadde sønnene Hallvard Håkonsson Rønneld (stamfar til Gløersen-slekten gjennom sin sønnesønn Gløer Jonsson Rønneld) og Guttul Håkonsson Svalerød. Hallvard – oppkalt etter sin farfar og Guttul etter sin oldefar – arvet farens skyldpart i Unneberg. Guttul var oppsitter på Svalerød fram til 1642, men året etter ble han registrert som Guttul (*Guttilld*) Unneberg. Det er siste gang Guttul nevnes i lensregnskapene, og på Svalerød satt nå Brynjulv.²

Det var også en Unneberg-gård på Ullerøy i Skjeberg, og Olav Guttulsson på Unneberg i Skjeberg, som blir nevnt i en lastetolliste i lensregnskapet 1605–1606,³ satt på gården fram til 1639. Fordi skattelister med oppsitternes navn begynner sent for Skjeberg, vet vi ikke hvor tidlig Olav kom til Unneberg. Hans patronym er kjent fra sakefallslisten i lensregnskapet for Verne kloster 1628–1629, hvor det fremgår at Olav Guttulsson (*Guttilldþenn*) på Unneberg i Skjeberg sokn måtte bøte 1 daler for å ha hugget en mann med verge.⁴

Året etter må hans navne, Olav Guttulsson (*Guttillsen*) i Ingedal, ut med 3 daler for løst leiermål.⁵ Så sjeldent som *Guttul*-navnet var, er det

1 Langekiehl (2009) har feil årstall og diplomnummer for Hallvard Guttulsson.

2 NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1641–1644. 6.4: Båtsmannsskatt 1643.

3 NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1599–1619. 1.5: Lensregnskap 1605–1606.

4 NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1619–1630. 2.5: Lensregnskap 1628–1629.

5 NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1619–1630. 2.6: Lensregnskap 1629–1630.

rimelig å tro at Olav Guttulsson på Unneberg i Skjeberg var beslektet med folket på Unneberg i Berg. Kronologisk sett kan han ikke ha vært Guttul Håkonsson Svalerød/Unnebergs sønn, da han må ha vært omtrent jevn-gammel med Guttul og hans bror Hallvard Håkonsson.

Derimot er det ingen tvil om at Olav Guttulsson på Unneberg i Berg var Guttul Håkonssons sønn. Olav skattet av Unneberg fra 1628 og frem-
over,⁶ og det kan forklare at Guttul Håkonsson Svalerød på sine eldre dager flyttet hjem til sønnen og farsgården. Olav skattet siste gang av Unneberg i 1658,⁷ og året etter var Bothild oppsitter på Unneberg.⁸ Da det 11. mars 1669 ble holdt arveskifte etter Olav Guttulsson (*Gutolf*:) Unneberg, var 2 huder 2 settinger i Unneberg i den arven enken Bothild Hansdotter og barna Bente og Marte fikk (Langekiehl 2009: 173).

Når Hallvard Guttulsson i Ingedal blir nevnt i 1554, kan hans far, Gautulv, ha blitt født i slutten av 1400-årene, men Berg forekommer så sjelden i middelalderkildene at navnet ikke kan belegges lenger tilbake der.

3.4 Guttul-navnet i embetsmennes innberetninger i 1743 om sjeldne navn

Stiftamtmann Fredrik Otto von Rappe i Akershus stift, som mottok svarene fra sine underordnede embetsmenn, har *Guttul* med på sin omfattende liste over uvanlige navn. Den gjengis i verket *Norge i 1743* (Ni 1743 1: 156), men flere av embetsmennene som besvarte spørsmålet om slike navn, later til å ha tatt svært lett på oppgaven. Svarene gir derfor ikke et pålitelig bilde av navnehyppheten. Bare tre av besvarelsene har registrert mansnavnet *Guttul*.

Sorenskriver Jakob Eriksen Krog i Heggen og Frøland sorenskriveri nevner *Guttul* som ett av de uvanlige navnene (Ni 1743 1: 294). Heggen og Frøland sorenskriveri omfattet Trøgstad, Askim og Eidsberg, og sokneprest Paul Hanssen Hiort i Askim har også *Guttul* med i sin oversikt (Ni 1743 1: 300). Det samme har sorenskriver Christian Behman i sin omfattende navneliste for Follo fogderi (Ni 1743 1: 327).

6 NRA, RK, Lensr., Akershus len, 84.7: Landskatt 1628, Verne kloster len.

7 NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1651–1661. 11.1: Kontribusjon jonsok og mik-kelsmess 1658.

8 NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1651–1661. 11.2: Rosstjeneste 1659.

3.5 *Mannsnavnet Guttul dør ut*

At alle innberetningene som nevner *Guttul*-navnet, kom fra embetsmenn i Smålenene – dagens Østfold fylke – og Follo, er ingen tilfeldighet, for *Gautulv*-navnet hadde hatt den samme sterke tilknytningen til dette området i middelalderen. Selv om fremtidige og grundigere kildeundersøkelser nok i noen grad kan utvide navnegeografien, vil bildet ikke endres vesentlig.

Som vi kunne vente, blir *Guttul*-navnet utover i det 18. århundre stadig sjeldnere også i Østfold. Jacob Nikolaj Wilse var blitt sokneprest i Spydeberg i 1768, og i det lærde verket om sitt tidligere kall regner han opp de uvanlige mannsnavn, men *Guttul* er ikke blant dem (Wilse 1779–80: 224).

Da Guttul Hansson Søtland ble begravd i Trøgstad 16. januar 1797, oppgav kirkeboken at han var 83 gammel.⁹ Guttul må ha vært en av de siste, om ikke den siste navnebæreren. I *Arkivverkets* søkbare utgave av folketellingen i 1801 er hverken mannsnavnet *Guttul* eller patronymet *Guttulsen* registrert.

3.6 *Gautulv og Gudulv*

Da språkutviklingen i Sørøst-Norge gjorde at diftongen i *Gautulv*-navnet forsvant, oppstod muligheten for at det kunne forveksles med *Gudulv*, norr. *Guðulfr*, et annet mannsnavn med *-ulv* som sisteledd. *Diplomatarium Norvegicum* har et par eksempler på hvor lett dette kan skje når diplomtekstenes skrivemåte av navn ikke får tilstrekkelig oppmerksomhet.

Gautulv Benediktsson nevnes tre ganger i diplomatiet. Etter først å ha blitt kalt Gautulv i diplomregistene i to tidligere bind får han tredje gang navnet *Gudulv* i regesten. Det har ført til at Gautulv Benediktsson også er registrert som Gudulv Benediktsson i *Regesta Norvegica* (RN V nr. 375), noe som savner ethvert språklig grunnlag da diplomteksten har navneformene *Gutuluer* og *Gotuluer*.

Både Gautulv og hans navne Gautulv (*Gotolfuer*) Petersson blir nevnt i Oslo i 1340. Mens Gautulv Benediktsson i det minste er registrert to ganger i *Regesta Norvegica* under mannsnavnet *Gautulv*, finner vi ikke Gautulv Petersson under dette navnet. Han er som den eneste oppført som *Gotolv* (RN V nr. 372).

9 SAO. Trøgstad kirkebok I 5, 1784–1814, fol. 107b.

Til tross for tekstens *Guttulff* kalles Guttul på Sigton i diplomatariets første bind *Gudolf* i regesten. Det *kan* skyldes at utgiverne har kjent det andre diplomtet hvor Guttul nevnes, der navneformene i teksten er *Gwdwl*, *Gwdvl* og *Gvdvl*. Lenisering av *t* til *d* var aldri en del av dialekten i dette området, og siden vi ellers ikke finner *Gudulv* skrevet med *t*, er det all grunn til å tro at det var Guttul Kolbjørnsson som var oppsitter på Sigton i Kråkstad både i 1558 og 1559.

3.7 Gautulv-navnet i norske stedsnavn

Det svært sjeldne mansnavnet *Sakulv* danner ikke førsteledd i noe norsk stedsnavn (Langekiehl 2017:114), og det eneste belegget vi har for *Sjøfar*-navnet som førsteledd i et stedsnavn, er fra Østby-ættens hjemstavn Skjeberg. Her ble en av Hornes-gårdene kalt *Sjøfar-Hornes* (Langekiehl 2016: 88 f.).

Selv om mansnavnet *Gautulv* ikke var like sjeldent som *Sakulv* og *Sjøfar*, hadde det liksom disse sin hovedtyngde i Borgarsyssel og Follo, men vi finner det også på Romerike, i Lur sokn i det tidligere norske Nord-Viken og som førsteledd i flere gårdsnavn i Vestfold og i ett gårdsnavn i Nord-Trøndelag.

I den posthumt utgitte boken *Gamle Personnavne i norske Stedsnavne* viser Oluf Rygh (1901: 83) til seks stedsnavn hvor mansnavnet *Gautulv* har dannet førsteleddet. Østfold har ett av dem, den tidligere nevnte gården Guttulsrød i Våler, mens Vestfold har fire gårder med dette navnet. Ødegården Guttelsrød under Kopstad i Sande kalles i 1668 *Gulfsrud*, og Rygh anmerker at det er mulig at førsteleddet her er mansnavnet *Guðulfr*.

De tre øvrige gårdene i Vestfold er Guttulsrød i Borre og de to senere forsvunne Guttulsrød i Våle, den ene under gården Åsenden, den andre under gården Lærum. I 1398 nevnes *Gautulfrud* under Nykirke (RB: 70). Fra Borre og Våle var det ikke langt over Oslofjorden til Våler i Borgarsyssel og soknets Guttulsrød, som kalles *Gutulfsrud* og *Gatulfsrud* i 1397 (RB: 481, 487) og *Guthulfrudt* i 1575 (NKJ I: 36).

Disse gårdene med mansnavnet *Gautulv* som førsteledd ligger påfallende konsentrert på hver sin side av Oslofjorden. Det kunne tenkes at de er navngitt etter en jorddrott som har latt rydde land på sine eiendommer. Det ville forklare hvorfor vi finner dette stedsnavnet innen et så begrenset område, og følgen ville ha vært færre individuelle navnebærere enn om gårdene er navngitt etter rydningsmannen eller den første bruke-

ren. Den siste og nordligste gården Rygh nevner, er Gustad i Levanger i Nord-Trøndelag.

I tillegg til de gårdene Rygh nevner, peker Magnus Olsen i *Norske Gaardnavnes* bind for Stavanger amt, som han var utgiver av, på ytterligere to gårder han mener kan ha hatt mansnavnet *Gautulv* som førsteledd: Gausel (**Gautulfssel*) og Gaudesæd (**Gautulfsetr?*), nabogårder i Hetland i Rogaland. Olsen finner at det vanskelig kan ha dreid seg om et elvenavn *Gaut* eller et felles ord *gaut* f. ‘oversvømmelse’ og viser til at Rygh oppfører Gausel og Gaudesæd under mansnavnene *Gautr*, *Gauti* og *Gautarr*. Etter en språklig analyse er hans konklusjon at valget av førsteledd i de to gårdsnavnene synes å måtte falle på *Gautulv* (NG X: 197).

Nå er de eldste navneformene svake belegg for en slik tolkning av førsteleddet, og Gaudesæd, som i 1616 var et underbruk under Gausel, kalles da *Gunderbeed*. Inge Særheim (2007: 79) har gitt alternative og mer overbevisende tolkninger av de to navnene. Når det gjelder sisteleddet i stedsnavnet Gausel, som tidligere er tolket som *sel* ‘seterhus, støl’, mener Særheim at man ikke kan utelukke det gno. *sil* n. ‘stilleflytende vann’. Det er en tolkning som underbygger hans hypotese om at førsteleddet i navnet kan være et eldre navn på Stokkavatnet, som språklig har sammenheng med nyno. *gaut* f. (gno. **gaut* f.) ‘overflømming’, laget til roten i gno. *gjóta*, vb. ‘gyte (ut)’.

Sikre belegg for mansnavnet *Gautulv* som førsteledd i norske stedsnavn er derfor bare kjent fra et meget begrenset område på begge sider av Oslofjorden og gjennom ett gårdsnavn i Nord-Trøndelag.

4 Konklusjon

Siden så få av de skriftlige kildene som ble skapt i middelalderen, er bevart i våre dager, kan vi ikke være sikre på hvor sjeldsynt et personnavn *egentlig* var. Det er likevel ingen tvil om at *Gautulv* var et svært sjeldent mansnavn, om enn ikke i samme grad som *Sjøfar* og *Sakulv*. Det første er bare kildebelagt i Østfold og Follo, mens *Sakulv* utenfor Norge bare er kjent fra en geistlig ved Lunds domkapittel og muligens fra et soknenavn i Halland. I likhet med *Sjøfar* og *Sakulv* hadde også *Gautulv* en konsentrasjon i samme region og kan som disse knyttes til adelslekter.

Stedsnavnene med *Gautulv* som førsteledd viser imidlertid at navnet er blitt brukt i et større område, og Vestfold peker seg da ut. Mens mans-

navnet *Sakulv* ikke er kjent som førsteledd i noe norsk stedsnavn og *Sjøfar* bare i ett gårdsnavn, er *Gautulv* førsteleddet i fem stedsnavn. Bare ett ligger i Østfold, mens Vestfold har tre og Trøndelag ett. Denne konsentrasjonen til Oslofjord-området samsvarer godt med den utbredelsen de øvrige kildene fra middelalderen viser.

Kildematerialet er for lite til å gi svar på spørsmålet om det har vært slektskap mellom middelalderens navnebærere og de senere, men så sjeldent som navnet var, virker det sannsynlig. Vi har da en parallell til navnene *Sakulv* og *Sjøfar*. I så fall kan det også ha vært slektsrelasjoner mellom Gautulv Tryggsson Torkelsrud i Eidsberg og folket på Unneberg i Berg.

Med den strenge oppkallingsskikken som vokste fram i etterreformatisk tid, ville stadig færre svært sjeldne navn bli videreført, og de stod derfor i fare for å dø ut. *Sakulv*-navnet forsvant i slutten av 1700-årene, og folketellingen i 1801 har bare to personer som het *Sjøfar*. Også *Guttul*-navnet får den samme skjebnen. Da Guttul Hansson Søtland døde i Trøgstad i 1797, var han etter alt å dømme den siste som bar dette navnet.

Primærkilder

NRA, Sth. (Det norske riksarkivet, Stattholderembetet), D IX. Jordebøker, nr. 9.1, XXII 9, Odelsjordebøker 1624–26, Ingedal sokn 1624.

NRA, RK (Det norske riksarkivet, Rentekammeret), Lensr., Akershus len, 84.7: Landskatt 1628, Verne kloster len.

NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1619–1630. 2.5: Lensregnskap 1628–1629.

NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1619–1630. 2.6: Lensregnskap 1629–1630.

NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1641–1644. 6.4: Båtsmannsskatt 1643.

NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1651–1661. 11.1: Kontribusjon jonsok og mikkelsmess 1658.

NRA, RK, Lensr., Verne kloster len 1651–1661. 11.2: Rosstjeneste 1659. SAO (Statsarkivet i Oslo). Trøgstad kirkebok I 5, 1784–1814.

Litteratur og kildeutgaver

Ak.reg. = *Akershusregisteret af 1622: Fortegnelse optaget af Gregers*

Krabbe og Mogens Høg paa Akershus slot over de derværende breve. Utg. av Den norske historiske Kildeskriftkommisjon ved G. Tank. Kristiania 1916: Grøndahl & Søn.

DN = *Diplomatarium Norvegicum*. I–. Chr./Oslo 1847–. Høyendahl, Sten. 2005. Guttul Torkelsrud og hans etterslekt. Refleksjoner rundt en arvestrid i Eidsberg på 1500-tallet. *Norsk slektshistorisk tidsskrift* XL: 3–54.

NPL = Ola Stemshaug og Kristoffer Kruken (red.). 2013. *Norsk personnamnleksikon*. 3. utg. ved Kristoffer Kruken. Oslo: Samlaget.

KVJ = *Kong Valdemars Jordebog*. Vol. 1–3. Udgivet af Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur ved Svend Aakjær. København: Akademisk, 1926–1945.

Langekiehl, Atle Steinar. 2009. Stabel-slektens Østfold-gren. Fra bondearistokrati til handelspatriciat. *Østfoldarv* XII: 171–234.

Langekiehl, Atle Steinar. 2016. Mannsnavnet *Sjøfar* – onomastikk og genealogi. *Namn og nemne* 33: 83–96.

Langekiehl, Atle Steinar. 2017. Det hypotetiske gårdsnavnet **Sukulrud* i Spydeberg – onomastikk og primærkilder. *Namn og nemne* 34: 99–115.

Langekiehl, Atle Steinar. 2018. Mannsnavnet *Sakulv*. *Namn og nemne* 35: 115–127.

Lind, E.H. 1905–1915. *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala: Lundequistska bokhandeln.

NG I = Oluf Rygh. 1897. *Norske Gaardnavne I. Smaalenenes Amt*. Kristiania: Fabricius & sønner.

NG X = Oluf Rygh. 1915. *Norske Gaardnavne X. Stavanger Amt*. Utg. av Magnus Olsen. Kristiania: Fabricius & sønner.

NKJ = *Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen* I–. Oslo: Jacob Dybwad, 1929–.

NSig = *Norske sigiller fra middelalderen*. Kra./Oslo: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1899–1950.

Ni 1743 = *Norge i 1743*. Innberetninger som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli. 1. *Akershus stift og amt. Østfold Akershus*. Utg. av Kristin M. Røgeberg, Riksarkivet. Oslo: Solum forlag, 2003.

Peterson, Lena. 2007. *Nordiskt runnamnlexikon*. 5. utg. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.

RN = *Regesta Norvegica* [822–]. Oslo: Norsk Historisk Kjeldeskrift Institutt, 1978–.

- Rygh, Oluf. 1901. *Gamle Personnavne i norske Stedsnavne*. Kristiania: Fabricius & sønner.
- RB = *Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog): Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400*. Utg. av H. J. Huitfeldt-Kaas. Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, 1879.
- SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbreven*.
- Seip, Didrik Arup. 1955: *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.
- SMP = *Sveriges medeltida personnamn*. Häfte 9. Gunnur–Hakon. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1990.
- SRI = *Sveriges runinskrifter. Östergötlands runinskrifter granskade och tolkade av Erik Brate*. Bd. 2 H1. Stockholm: P.A. Nordstedt & søner, 1915.
- Særheim, Inge. 2007. *Stadnamn i Rogaland*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Vågslid, Eivind. 1988. *Norderlendske fyrenamn. Namnebok*. Eidsvoll: Eigen utgjevnad.
- Wilse, Jakob Nikolaj. 1779–80. *Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn i Aggershuus Stift udi Norge*. Christiania: C.S. Schwach.

Gamalnorsk *mǫð f. ‘slåtteeng’ i norske stadnamn

Samuele Mascetti

*Danish and Swedish mad(e) m. ‘flood-meadow’ (cognate of e.g., German Matte and English meadow) presupposes PN *madu and ON *mǫð f., but such a common noun is unattested. Nonetheless, a few Norwegian oeconyms are interpreted as developments of *mǫð f. in Norske Gaardnavne. An in-depth analysis of their toponymic environments shows that they probably originated as names of hayfields in relation to earlier settlements. Therefore, we can assume that *mǫð f. was one of the many ON words for grassland (cf. engjar f. pl., vin f., ló f./n., fit f., etc.). The eventual disappearance of *mǫð could be due to competition from more common synonyms as engjar f. pl. and ey f. ‘meadow next to a body of water’. The hypothetical derivative *mæði n. is also discussed, but while formally possible, its existence is improbable due to a dubious empirical background and overall lack of corresponding formations outside of West Norse.*

1 Innleiing og tidlegare forskning

Det gamalnorske appellativet *mǫð f. ‘eng’ er ubelagt, men i *Norske Gaardnavne* (NG) er eit lite knippe busetnadsnamn tolka ut frå det. Albert Kjær la det til grunn for gardsnamna *Majer* på Toten og i Grenland og *Maberg* i Vest-Agder (NG 4: 82; NG 7: 159; NG 9: 200), i tillegg til stølsnamnet *Modvo* og det forsvunne gardsnamnet *Moduar* i Sogn (NG 12: 26). Karl Rygh gjorde det same for gardsnamna *Maude* på Sunnmøre og *Maum* i Orkdalen (NG 13: 97; NG 14: 159). Dette er eit interessant tilfelle i språkhistorisk forstand, sidan *mǫð f. ser ut til å ha forsvunne i vestnordisk, medan den tilsvarande austnordiske forma *map* f. er godt belagt og overlevert i svensk *mad* m. og dansk *made* m. ‘våtlendt eng’.

Utanom vurderingane i NG har appellativet **mǫð* f. note lita merksemd i forskinga. Ola Stemshaug forklarte førelekken i det trøndske gardsnamnet *Mausund* ut frå «[...] **mað* f, uomlydd form av gno. **mǫð* ‘våt eng’» (NSL: 308). Kjell Venås (2002: 267, 270) knytte dei grenlandske innsjønamna *Majer* og *Meitjenn* til den yngre fleirtalsforma **maðir*, slik som Albert Kjær fyrst føreslo for gardsnamna *Maberg* og *Majer*. Kåre Hoel og Tom Schmidt (2017: 83–84) sette namnet til bruket *Ma* i Halden i samband med svensk *mad*. Stian Hårstad og Ivar Berg (2021: 111–112) diskuterte gardsnamnet *Maum* frå Orkdalen og sa seg samde i tolkinga til Karl Rygh ut frå dativforma **mǫðum*. Denne artikkelen er difor ein heilskapleg analyse av alle dei norske stadnamna som inneheld **mǫð* f., både usamansett og som førelekk. Målet med dette er tvidelt: Å påvise at dei norske namna faktisk speglar **mǫð* f., og å gå i djupna på produktiviteten og den semantiske utviklinga til denne forma i vestnordisk.

Utgangspunktet for arbeidet er dei etymologiske tilhøva som kan observerast hjå austnordisk *mad(e)*. Metoden er kvalitativ analyse av bruks- og utbreiingsmønster til dei norske namna og namnemiljøa kring dei, med eit særskilt fokus på tilhøvet mellom dei aktuelle stadene og opphavsgardane i nærmiljøet. Primærmaterialet i artikkelen er sett saman av åtte busetnadsnamn og to mindre innsjønamn. Opplysingane om busetnadsnamna er henta frå NG, medan opplysingane om innsjønamna og andre smånamn nemnde i artikkelen er henta frå det digitaliserte stadnamnarkivet til Universitetet i Bergen (UiB), som inneheld materiale frå dei gamle kortarkiva Heradsregisteret, Bustadnamnregisteret og Seternamnarkivet. I tillegg fungerte opplysingar frå Sentralt stadnamnregister (SSR) hjå Kartverket som kontrollkjelde.

I del 2 forklarar eg den etymologiske bakgrunnen for vestnordisk **mǫð* f. og andre nærskyldte former. I del 3 granskar eg namnemiljøa for dei aktuelle norske busetnadsnamna, samstundes som eg legg fram nokre førebelse hypotesar om bruksområdet til **mǫð* i stadnamn. I del 4 drøftar eg fonologiske og morfologiske sider ved **mǫð* på grunnlag av resultata frå analysen av namnemiljøa, medan i del 5 drøftar eg den samla semantiske utviklinga til vestnordisk **mǫð* og austnordisk *map*. Dessutan diskuterer eg den hypotetiske avleiinga **mæði* n. (sjå NG 12: 116–117) i del 6. Hovudfunna frå arbeidet er samanfatta i del 7.

2 Etymologisk utgangspunkt

Dansk *made* m. (< gda. *math*, fyrst belagt i ein versjon av *Skånske lov* frå ca. 1250, sjå GDO) tyder «højere ell. lavere liggende græsbund (ved aa, strand, kær osv.); eng» (ODS). Svensk *mad* m., eldre f. (< gvs. *maþ* f., fyrst belagt i eit diplom frå 1279, sjå Söderwall 1900: 1) tyder «lågt liggande, gräsbevuxen mark; særsk. om mark som ligger längs ett vattendrag l. en sjö o. tidtals översvämmas av vattendraget osv., sank ängsmark, kärräng» (SAOB). Appellativet *mad* f./n. ‘vass-sjuk eng, grasbakke langsmed sjøen’ er òg å finna i målføret i Ytre Østfold (Fredrikstad og Halden, sjå NO 7: 990), som alltid har stått i dialektgeografisk samband med vestsvenske dialekter, jamfør bruksnamnet *Ma* [ma:] på Hjelmungen i Halden og teignamna *Maene* i Halden og *Maet* i Rakkestad (ei myr ved Søndre Boksjø og eit markstykke ved Ertevatnet, SSR). Ei liknande form kan ha funnest i søraustlandske målføre vest for Oslofjorden òg, sidan nokre fåe tilsvarande smånamn finst ved kysten i Aust-Agder. På Flosterøya og Tromøya i Arendal kommune finst det tre stader som heiter *Maet* [²ma:ə] (eitt av dei registrert som *Mae(id)* i SSR) og tre som heiter *Maen* [²ma:ən] (flt.), alle er flate jorde eller slåttemarker i strandkanten (UiB).

Dessutan finst det fleire nærskylde former i vestgermansk, jamfør mellomhøgtysk *mate*, gamalengelsk *māed*, gamalfrisisk *mēde* og mellomnederlandsk *māde/mēde*. Desse har meir generelt tydingsinnhald enn dei austnordiske formene og tyder stort sett ‘eng’, ‘slått’ eller ‘slege gras’ (alemansk *Matte* < mht. *mate* tyder ‘fjellbeite’ i Alpane, særskilt i Sveits). Alle formene kan likevel førast attende til den germanske verbalrota **mēan* ‘skjera, klippa (gras)’, endå om dei er utvikla or ulike opphavlege avljodssteg (sjå Kroonen 2013: 367).

Dei austnordiske belegga lagde fram ovanfor føreset klårt hokjønnsforma **madu* i unordisk, som tilseier forma **mqð* f. i vestnordisk. Eg reknar difor med at **mqð* f. eksisterte, og analysen vil fokusera på om dei einskilde vestnordiske namna faktisk går attende til denne forma. Tydingstilhøvet mellom dei nærskylde formene i austnordisk og vestgermansk tyder dessutan på at det semantiske utgangspunktet for analysen av dei vestnordiske namneformene bør vera ‘(slåtte)eng’ eller liknande, medan tydinga ‘våtlennt eng’ ser ut til å vera ei særleg austnordisk utvikling. Dei norske namnebelegga lagde fram i innleiinga peikar òg på at ein bør operera med to grunnformer med ulik vokalisme: ei omlydd form **mqð* og ei ikkje-

omlydd form **mað*. Spesifikt vil eg diskutera tre ulike bøyingsformer med bakgrunn i eldre skriftformer av dei norske stadnamna: **mǫðvar* (nominativ/akkusativ fleirtal), **mǫðum* (dativ fleirtal) og ei yngre (seingamalnorsk) form **maðir* (nominativ/akkusativ fleirtal).

3 Dei einskilde namnemiljøa

Det forsvunne gardsnamnet *Moduar* (normalisert *Mǫðvar*) frå Luster i Sogn er det einaste mellomalderbelegget på **mǫð* f. og vart nytta i eit vitnesbyrd frå 1322 (DN II nr. 146). Folk frå garden Ottom hadde leitt husdyra sine i «veggen j Vbdale ok vm Moduar», men Ottom hadde ingen bufars- og kløvjerrett om nokon av stadene med mindre det låg snø på *Lǫðu* (fjellstølen *Lø*, sjå fig.1). Namnet *Vbdale* (normalisert *Uppdal*) er ogso tapt, men kjeldene talar for ei tolking som gamalt namn på Dalsdalen, det vil seia det øvre dalføret i motsetjing til fjordbygda Dale. I same diplommet les ein om stølane *Marstakka* og *Geilgiusætre* (forsvunne i dag), som ogso låg i Uppdal. *Marstakka* låg truleg i Ringabotnen, eit stykke vest for *Lø* (Øyane 1986: 39), og dette kan kanskje tyda at *Uppdal* var nytta spesifikt om sidedalen opp til *Lø* og Ringabotnen. Namnet vart nytta igjen i 1664 om vårstølen til fleire gardar i Dale, og i 1845 vart ein liten teig i nedre Dalsdalen notert som *Oppdalsøygarden* (Øyane 1986: 298, kalla *Kyrkjeteigen* i dag, SSR). *Mǫðvar* er derimot ikkje nemnt etter 1322, og dette kan peika på at namnreferansen var mindre viktig i kulturlandskapet og gjekk raskare i gløymsla.¹ Namnet *Øygarden* er elles nytta om fleire gardsbruk i nedre Dalsdalen (Øyane 1986: 874–875):² *Mǫðvar* kan ha lege omtrent her, ei rimeleg plassering med tanke på buføringa til *Lǫðu/Lø*. Ei slik lokalisering kan gie førebelse indikasjonar om funksjonen til **mǫð* f. i stadnamn, som kan sjå ut til å ha vorte nytta i utmarksnamn underordna eldre og meir sentrale gardar i bygda. I diplommet frå 1322 les ein nemleg at Ottom-folka hadde fått lov frå *dalsmenn* til å føra bølingen sin til stølen *Marstakka*, og i eit diplom frå

1 NG 13: 97 nemner fjellnamnet *Modvanåsi* i Luster, men denne forma er ikkje kjend og ikkje nytta annanstad. Etter alt å døma er dette eit mistak, truleg er det snakk om *Modvanipa* på Hafslø i same kommunen.

2 Her med tydinga ‘øydegard’ som på Vestlandet elles (NSL: 508). Gardsnamn danna med *øy* f. ‘låglande langs vatn’ er vanlegvis usamansette i Sogn, jf. Øyane (ved elva) kontra *Øygarden* (midtlies) i Fortunsdalen i Luster.

Figur 1: Garden Ottom og Dalsdalen i Luster med kyrkjestaden Dale, grenda Øygarden og fjellstolen Lø. Utsnitt frå norgeskart.no, mine markeringar (20.12.2023).

1324 om same saka (DN I nr. 174) vart det avgjort at dei ikkje skulle ha dyra sine «i Vppdall huarke a Marstackum ne Gæliu sætre». I staden skulle dei reisa med buskapen over *dalsmannateigar* «bæde vm Vpdal ok annanstad». Gardane på austsida av dalen vart truleg utskilde frå Ottom, medan dei på vestsida frå Dale (eventuelt Bringes, som ikkje er nemnd i saka om Uppdal, sjå fig. 1). Difor kan *Møðvar* i Dalsdalen ha høyrte under Dale, som elles ser ut til å ha ått storparten av *Uppdal*. Dessutan vart Dale kyrkjestad i 1250 og namngav skipreida i Luster, noko som tyder på at han var ein storgard ogso i førhistorisk tid.

Maude [²mæu:de] er ein strandgard på nordsida av Norangsfjorden på Sunnmøre. Namnet har ikkje eldre belegg enn *Moued* frå 1603, men namnemiljøet kring garden er særmerkt av dei urgamle gardsnamna *Urke*

og *Norang*, tolka høvesvis som svak sideform av elvenamnet **Ork* ‘den drivande’ og **Nórangr* ‘trong fjord’ (NG 13: 96–97). Den usamansette forma *Urke* lyt vera eldst, og truleg busetnaden der òg. Det er rimeleg å rekna med at Maude var funksjonelt underordna Urke, som ligg nærast og kanskje åtte den ytste delen av Norangsfjorden, medan norangsfolka brukte Norangsdalen. Dette tilhøvet ser ut til å ha vart heilt til vår tid, ettersom folka i Maude «alltid har kjent seg knytte til» Urke og har sokna dit når det galdt skule og anna (Strømme & Sandal 1988: 206–207). Med tanke på namnemiljøet i Dalsdalen i Luster kan stoda i Norangsfjorden òg tala for at **mōð* var nytta som ledd i førhistoriske utmarksnamn.

Garden *Maum* [mœum] ligg på ein stor elveflate i Meldal i midtre Orkdalen og vart skrive både *Madum* og *Modum* i 1590 (NG 14: 159). I grannelaget ligg gardar med eldgamle namn som *Re* (kanskje ei avljodsform til gno. *rōð* f. ‘ra/grusrygg; rad’) og *Snoen* (truleg < **snjóvin*), noko som kan tala for at denne lokaliteten òg opphavleg var utmark til ein førhistorisk storgard. Det er uråd å seia kva for gard, men Maum ligg berre ein dryg kilometer frå *Re*, noko som kan peika på denne siste som opphavsgard i nærområdet. I fyrstninga kan also *Maum* ha vore nytta om heile den markerte øyra der Orkla buktar seg rett nordanfor *Re*.

Modvo [²mōdvø] eller [²mōdvø] er ei stølsgrend som ligg mellom bygdene Ytre og Indre Hafslo i Luster kommune i Sogn. Mange kallar staden for *Heggmyrane* etter adressa til eit skisenter der, men dette namnet viste opphavelg til dei myrlendte flatane i dalbotnen på staden (sjå fig. 2). Det finst ingen eldre belegg på *Modvo*, men namnemiljøet kring staden ber preg av at dette namnet vart mykje nytta før, blant anna i samansetjingane *Modvatrødene*,³ *Modvaberget*, *Modvavarden*, *Modvanipa* og *Modvagrovi*. Lægjet til lokaliteten på Hafslo talar for liknande bruks-tilhøve som mellom *Maum* og *Re* i Orkdalen og mellom *Maude* og *Urke* på Sunnmøre, sidan *Modvo* ser ut til å ha vore knytt til garden *Solvi* (< **Solvin* eller **Sōlvin*, sjå NG 12: 42), sjå fig. 2. Denne garden vart bureist i eldre jernalder og er ein av opphavsgardane på Ytre Hafslo, med fast busetnad jamvel i øydetida etter svartedauden (Joranger & Øyane 2013: 545). *Solvi* har hopehav både i inn- og utmarka og på stølane med gardane

3 *Modvatrene* i SSR. Båe normeringane or talemålsforma [¹tre:dn̥] (analogisk til einstava hokjønnsord med utljod på trykksterk, lang vokal som *tå* f. → [¹te:dn̥] ‘tærne’), brukt i fleire stadnamn ved sida av eldre [¹tre:i].

Figur 2: Gardane Solvi, Haugo og Sætre med stølen Modvo på Ytre Hafslo i Luster. Utsnitt frå norgeskart.no, mine markeringar (20.12.2023).

Haugo, Sætre og Nygard, noko som tyder på at desse siste vart utskilde frå Solvi. Det er altså sannsynleg at Modvo opphavleg høyrde under Solvi.

Garden *Majer* [ˈmaːjer] ligg i Lensbygda på Østre Toten, dessutan var det same namnet nytta om ein øydegard og husmannsplass under Omdal (< gno. *Almdalr*) i Skien, no forsvunnen (NG 7: 159; Gjone 1962: 632). Majer på Toten vart skrivne *Meyer* og *Mader* kring 1520 og ligg ved ei øyr mellom to elvar, noko som høver med lægjet til garden *Maum* i Orkdalen og den tenkte lokaliseringa av *Mjøðvar* i Luster. Opphavsgarden til Majer kan ha vore ein av dei mange storgardane med namnebelegg frå mellomalderen som ligg i nærleiken, til dømes *Skjefstad*, *Lunde* eller

Håjen (sjå NG 4: 80). Lægjet til husmannsplassen Majer under Omdal (fyrst belagt som *Mayer* i 1665) er umogeleg å avgjera i dag, men Omdal er mest truleg opphavsgard i Dalsbygda i Skien, ei grend ved sørenden av Norsjø (Gjone 1962: 625–626). Landskapstillhøva er altså laglege for ei tolking som utmark til ein eldre storgard her òg.

Garden *Maberg* [²ma:bəʁ] eller [²ma:bəʁ] (skrive sameleis i 1594) ligg på Lista i Farsund kommune mellom ei vid myr og *Mabergåsen*. Etterlekken *-berg* i gardsnamnet viser truleg til denne åsen, og herifrå er det kort og lettgiengd veg til grannegarden *Ore* (< *ølr* m. ‘or’ + *vin* f., sjå NG 9: 198). Det er ikkje urimeleg å tenkja seg at folka på *Ore* opphavleg kalla flatane ved myra med eit usamansett namn laga til **mōð* f., medan *Maberg* sannsynlegvis var namnet på sjølve åsen. Namna til garden og åsen i dag ser altså ut til å vera resultat av fleire metonymiske forskyvingar.

Namnet *Mausund* [¹mœʊsʉ] vart skrive *Moswundh* rundt 1520 og *Møysund* i 1559 (NG 14: 61). I dag er det nytta om både heile den vesle øygruppa like nord for Frøya i Trøndelag og tettstaden der, som tidlegare var underordna større gardar på Frøya som *Strømøya* og *prestegarden*. Det opphavlege namneobjektet var sundet mellom *Måøya* og *Gårdsøya*, og til skilnad frå *Maberg* er det ikkje råd å identifisera noko opphavleg namneobjekt for førelekken *Mau-* som ville lege til grunn for ei seinare samansetjing med *sund* n. Dette tyder kanskje på at sundet alltid har hatt eit samansett namn knytt til låglendet ikring. Dette er uråd å etterprøva, men ikkje usannsynleg når sjølve sundet er det mest særmerkte landskapselementet på staden.⁴

Tjørnene *Majer* [²majər] og *Meitjenn* [²meiçøn] ligg i Grenland, den eine mellom Skien og Drangedal og hi mellom Skien og Siljan. *Meitjenn* har belegga *Majer kiøn*, *Majer kien* og *Maj Kiend* frå 1748 (Venås 2002: 267, 270), men elles er desse namna uråd å tidfesta. Likevel har dei referansar som er tydeleg knytte til vatn og låglende kring det, noko som kan tala for liknande vilkår for namngjeving som for *Mausund*.

4 Førelekken *Må-* i øynamnet *Måøya* har ikkje samanheng med **mōð*, men er truleg gno. *már* m. ‘måse’ (NSL: 322). Store delar av *Måøya* er rettnok flate og myrlendte, men dette er typisk for flestalle øyane i *Mausund* og står soleis ikkje fram som noko særmerke for *Måøya*.

4 Fonologiske og morfologiske sider ved gno. **mōð* f.

Nominativ- og akkusativforma **mōvðar* er klårt belagt i diplomet frå 1322 frå Luster. Ho er mest truleg å finna i *Maude* [²mæ:de] òg, og Karl Rygh meinte at diftongen i dette namnet kom frå omkasting av konsonantsambandet -ðv- til **Mōvðar* (NG 13: 97). Dette verkar sannsynleg ut frå liknande døme på omkasting i sunnmørsk som *vovde* m. < gno. *vōðvi* ‘tjukk muskel’ (NO 12: 1212). Både dette ljodlege tilhøvet i *Maude* og akkusativfrasen «um Moduar» frå dei mellomalderske kjeldene peikar vidare på at v-innljoden er nedervd i desse formene, noko som tilseier at **madwō*- f. ‘(slätte)eng’ må ha vore den opphavlege germanske stamma (sjå Kroonen 2013: 367). Då kan ein avvisa Rygh sin merknad om *Maude* om at «[f]ormelt muligt og fuldt saa godt stemmende med de ældre Skriftformer vilde det dog være at formode opr. *Mōðvin» (NG 13: 97). Dette namnet kan lettare tolkast som resultat av regelviss utvikling av simpleksforma **mōðvar* i sunnmørsk, dessutan er tydingsinnhaldet i dei etymologisk nærskylde formene til **mōð* f. (‘eng; slått’) ikkje lagleg for ei samansetjing med gno. *vin* f. ‘eng, beite’.

Dativforma **mōðum* er trygt rekonstruert ut frå *Maum* [mœum] og skriftformene *Modum* og *Madum* frå 1500-talet (Hårstad & Berg 2021: 111–112). Den same bøyingsforma er tydeleg overlevert i *Modvo* [²mōdvø], der v-innljoden føre dativendinga truleg er resultat av analogisk paradigmeutjamning etter hine bøyingsformene. Dette er ei kjend ovring hjå andre leksem utvikla frå germanske *wō*-stammer, til dømes gno. *stōð* f. ‘stø’, nom./akk. flt. *stōðvar*, men dat. flt. *stōðum* > nyislandsk *stöð* f., nom./akk. flt. *stöðvar* og dat. flt. *stöðvum*. Utjamninga kan ha vorte støtt av forma **mōðva* (gen. flt.), berre kjend som førelekk i samansetjing i dag (*Modva*-), men sannsynlegvis nytta etter preposisjonen *til* fram til vår tid.⁵

Formene med /a/ som rotvokal vitnar truleg om ei seingamalnorsk bøyingsform. På grunnlag av *Majer* [²ma:jer] og skrivemåten *Mader* frå 1500-talet rekonstruerte Albert Kjær nom./akk. flt. **maðir*, med seinare *j*-innskot for å skilja vokalane etter ð-bortfallet. Den same forma la han

5 Kasus er heilt forsvunnen i talemålet i Luster, men mangt eit busetnadsnamn har preposisjonsstyrte kasusformer den dag i dag. Jamfør matrikkelnamna *Joranger* [²jø:røŋgø] og *Josvanger* [²jøs:vøŋgø] på Indre Hafslo, som vart noterte i 1919 med både dativforma og ei genitivform på -a styrd av preposisjonen *til* (NG 12: 29, 34).

til grunn for *Maberg* [²mɑ:bæŋ], men her er gen. eint. **maðar* eller gen. flt. **maða* vel so sannsynlege som førelekkar. *Mausund* [¹mœʊsn̩] vart ikkje tolka i NG (14: 61), men Ola Stemshaug tenkte seg ei uomlydd form **mað* f. ‘våt eng’ (NSL: 308). Skriftformene *Moswndh* og *Møysundt* frå 1500-talet talar heller for den omlydde forma **mǫð* ut frå diftongering av *ǫ* /ɔ/ til /au/ føre *ð*, ei utvikling som er velkjend i både trøndersk og norsk elles (jamfør dei mange namna på *Mau-* laga til plantenemnet *maure* m./f., frå den oblike forma *mǫðru* av gno. *maðra* f., sjå NO 7: 1203 og NG 10: 57).

Den omljodslause forma **mað* lyt likevel ikkje vera yngre enn **mǫð*, og ho peikar ikkje naudsynt på påverknad eller lån frå austnordisk etter mellomalderen. Appellativet **mǫð* f. ser nemleg ut til å ha vorte uproductivt før hovudperioden for nedskrivninga av gamalnorske kjelder på 1200- og 1300-talet. Slik skulle ein venta at stadnamna stod att med rotvokal /ɔ/ som relik, ikkje at ei ny form med /a/ vart lånt austanfrå før ordet vart uproductivt. Samstundes tyder namnebelegga frå Toten, Grenland og Lista på relativt gamle former med /a/. Ei forklaring kan vera at *u*-omljoden ikkje nådde so langt aust når det galdt nett dette leksemet, sidan han var ein vestleg innovasjon som ser ut til å ha fylgt eigne leksikalske isoglossar framfor allmenne fonemgrenser i gamalnorsk (Widmark 1959). Her kan ein ogso trekkja inn dei grenlandske inn-sjønamna *Majer* og *Meitjenn*, og vidare kan desse setjast i samband med formene *Maet* og *Maen* frå Arendal (sjå del 2), ettersom kystdialektene i Aust-Agder har hopehav med talemåla i Grenland og kring Oslofjorden.⁶ Når ein dessutan tek med appellativet *mad* f./n. heimla i Ytre Østfold og namna laga til det, stemmer dette synet overeins med at dei søraustlandske kystmåla medrekna dialektene i Båhuslen har vorte sett på som overgangsvaretetar som alt i gamalnorsk hadde mykje sams utvikling med austnordisk (Schulte 2002: 890).

Slik kan namna med /a/ som rotvokal tolkast som regelrette utviklingar av urn. **madu* i tråd med det sams fonologiske grunnlaget i

6 Det eine teignamnet *Maet* [²mɑ:ə] på Flosterøya vart registrert i Heradsregisteret i 1958 med den alternative uttalen [²mɑʊ:a] og ein merknad om at «[u]ttalen med diftong brukes blant eldre, de yngre kjenner knapt ordet eller vet hva det betyr.» (UiB). Denne uttalen kunne rettnok spegla den omlydde forma **mǫð*, men dette kan aldri verta sikkert når hine egdske formene har [ɑ:] som rotvokal og ein manglar eldre skriftformer å samanlikna med.

søraustlandsk og austnordisk. I eit dialektgeografisk perspektiv kan desse formene gje ein peikepinn om at grensa mellom **mōð* og **mað* gjekk vest for kyststroka i Aust-Agder og nord for Toten ein stad, sidan dei trønderske belegga heller peikar på /ɔ/ som opphavleg rotvokal. Dette ser ut til å harmonera med isoglossane for realiseringa av *u*-omljod hjå andre appellativ i gamalnorsk, særskilt opphavlege sterke feminine *ō*-stammer (til dømes *mōn* ‘man’ og *tōnn* ‘tann’) og *wō*-stammer (Widmark 1959: 25–168 og 255–282).

5 Tydingsutvikling hjå gno. **mōð* f.

Mange *mōð*-stader er kjenneteikna av å ha fast busetnad og funksjonelt like namnreferansar frå eit historisk synspunkt, men det har aldri vore kontinuerleg busetnad på korkje *Modvo* på Hafslo i Luster, *Majer* i Skien eller *Mōðvar* i Dale i Luster. Difor har ein ikkje grunnlag for å rekna desse formene som primære busetnadsnamn trass den vedvarande menneskelege påverknaden på stadene. Dei fleste lokalitetane ligg dessutan utanfor bygdesentruma, men innanfor valdet til ein førhistorisk storgard, som dei kan ha vorte skilde ut ifrå på eit seinare tidspunkt. Alle **mōð*-namna viser klårt til referansane i landskapet og er heilt einstaka i namnemiljøet, ettersom ingenting synest å peika på påverknad frå andre former (med unntak av *Maberg*). Grunnlaget for namngjevinga tykkjest difor vera knytt til den fysiske lokaliteten. Lægjet til namneobjekta høver stort sett med tydinga ‘eng ved vatn; våtlendt eng’ til dei nærskylde austnordiske formene: *Modvo* ligg ved Heggmyrane på Hafslo, *Mōðvar* låg truleg ved elveflatane nedst i Dalsdalen i Luster, *Maude* ligg ved Norangsfjorden, *Maum* ligg rett ved Orkla, *Mausund* ligg ved eit sund mellom to øyar, *Maberg* ligg ved ei myr og begge *Majer*-stadene ligg ved kvar sine vassdrag. Likevel meiner eg at dette kan vera ei seinare tydingsutviding: Grasmak ved vassdrag kan ofte vera sumpete eller tidvis fløyma over, og generelt er dei beste slåttemarkene nettopp sokalla øyar, engsletter langs elvar og innsjøar. Tydingsutvidinga av dei austnordiske appellativa kan ha vore ‘eng’ > ‘eng ved eit vassdrag’ > ‘våtlendt eng’. Ei slik utvikling høver derimot ikkje for alle namneobjekta i Noreg, til dømes garden *Maude*: Fjorden kan ikkje vera årsak til flaum, og garden ligg i skrånande lende, som garanterer god drenering.

Dei eldste belegga for gamaldansk *math* og gamalsvensk *maþ* er frå

midt på 1200-talet (sjå del 2): Det er umogeleg å avgjera om tilleggs-tydinga ‘våtlennt eng’ utvikla seg før høgmellomalderen, då appellativet truleg var produktivt i vestnordisk. Eg ser ikkje vekk frå at ho kan ha funnest tidleg i høgmellomalderen òg, og *Mausund* ser ut til å gå attende til eit primært teignamn med eit liknande tydingsinnhald. I so fall står dette siste namnet fram som ei mogeleg yngre form til liks med dei grenlandske innsjønamna *Majer* og *Meitjenn*, som er tydelege bevis på utviklinga mot tydinga ‘våtlennt eng’. Lægjet til dei andre namneobjekta peikar derimot på ei etymologisk konservativ tyding, helst ‘slåtteeng’, både når det gjeld reint topografiske tilhøve på stadene og funksjonelle tilhøve mellom **mōð*-stader og førhistoriske storgardar i nærleiken. Einast namnemiljøa i Skien og på Toten vert usikre, sidan dei historiske eigedomstilhøva og busetjingsmønstera på stadene skil seg sopass mykje frå hine lokalitetane at det vert uråd å fastslå noko om dei. Landskaps-tilhøva på stadene talar iallfall ikkje mot ei tolking på grunnlag av **mōð* f. ‘slåtteeng’.

Ein kan so lura på kvifor den vestnordiske forma vart uproduktiv, og korleis tydingsutviklinga i austnordisk gjekk føre seg etter dette. Eg ser føre meg ein kombinasjon av tre faktorar: utkonkurrering, svekking ved proprialisering og mangel på eit verbalt motsvar. **Mōð* kan ha vorte trengt ut av andre, meir produktive nemningar for grasmark, fyrst og fremst *eng* f. Gno. *engjar* (plurale tantum) hadde både kollektiv tyding og den semantiske føremonen at det viste til grasmark utan noko særskilt fokus (Bjorvand & Lindeman 2019: 250). **Mōð* hadde derimot eit (sannsynleg) trongare semantisk innhald knytt til slått og innhausting av gras. Dette gjorde kanskje *eng* f. lettare å ty til både appellativisk og i stadnamn. Gno. *vin* f. i primærttydinga ‘eng, beite’ (NorrO: 729; NSL: 493) reknar eg ikkje som ein aktuell konkurrent. Sameleis som **mōð* var *vin* produktivt før år 1000, men ukjent i høgmellomalderen, og den sterke propriumskaraktaren til *vin*-namna med den fylgjande viktige rolla til *vin* f. som stadnamnelement kan ha medverka til svekking av appellativet i ordtilfanget til språkbrukarane. I tillegg kan **mōð*-namna ha vore primære teignamn underordna eldre storgardar med meir proprial stadnamn, til dømes laga til *vin* f. Formene ville då opptre i namnelandskapet i tilnærma komplementær distribusjon (jf. drøftinga av forma *Maude* i del 4).⁷

7 Tradisjonelt har *vin* f. vorte sett i samband med gno. *vinr* m. ‘ven’ og *una* v. ‘trivast’,

Dessutan kan det sjå ut til at dei austnordiske formene avløyste gno. *ey* f. i tydinga ‘flatt land attmed vatn eller elv’ (NorrO: 140). *Ey* f. (< urn. **auju*) er i seg sjølv ei eldre avleiing av *á* f. ‘å, elv’ (< urn. **ahwu*), som opphavelig kunne uttrykkja tilhøyrslø (Bjorvand & Lindeman 2019: 1540, 1542; Kroonen 2013: 7, 41). Dette gamle tydingsinnhaldet er bevart i vestnordisk, slik at nyislandsk *ey* og nynorsk *øy* framleis kan tyda ‘eng eller låglende langs vatn’, særskilt i stadnamn (NSL: 507–508, med motsvar utanom Skandinavia, jf. tysk *Aue* < gamalhøgtysk *ouwa* ‘(fuktig) eng ved vatn; *øy* i elv’). På hi sida har dansk *ø* og svensk *ö* ikkje bevart ei slik tyding, og **mōð* f. kan ha avløyst dei og fått nytt liv austpå, medan vestpå vart det konkurrert ut av *øy* f. Utviklinga kan samanfata soleis:

- **mōð* i vestnordisk: ‘slåtteeng’ > ‘slåtteeng (ved vatn)’ > †
- **mōð* i austnordisk: ‘slåtteeng’ > ‘slåtteeng (ved vatn)’ > ‘eng ved vatn’ > ‘våtlandt eng’

**Mōð* f. kan ogso ha vorte råka av den same svekkinga som appellativet *vin* f. truleg gjekk gjennom som fylgje av sin spesifikke funksjon i stadnamn. *Vin* f. er mykje vanlegare i stadnamn enn **mōð* f., men dette motseier ikkje påstanden om at tidleg proprialisering aukar sjansen for bortfall av det appellativiske motsvaret. Det trongare tydingsinnhaldet som avgrensa brukspotensialet til **mōð*-formene, kan ha gjort dei semantisk vanskelegare å ty til som appellativ enn til dømes *engjar* f. flt. og *ey* f., og samstundes mindre brukande i stadnamn enn *vin* f. eller liknande leksem. Dette tilhøvet skapte soleis eit mykje redusert bruksområde. Ved eit slikt avgrensa bruksområde kan ei større klyngje med etymologisk skyldte former hjelpa med å halda dei enkelte orda ved like i ordtilfanget til talarane. Den germanske verbalrota **mēan* gav eigne produkt i dei vestgermanske måla, og i dag utgjer dei semantiske par med dei tilsvarande substantiva: engelsk *meadow* + *mow*; tysk *Mahd* og *Matte*

men det har òg vorte argumentert for at germ. **winjō-* f. > gno. *vin* f. kan koma or den same rota som germ. **wajjuz* m. > gno. *vegr* m. (eigentleg ‘vegg av flettverk’, sjå Bjorvand & Lindeman 2019: 1438) og difor vera eit primært kulturnemne med tydinga ‘gjerding’, seinare reanalysert metonymisk til ‘inngjerdt jordstykke’ (de Vries 1977: 664; Snædal 2016: 101–104). Dette endrar likevel ikkje det semantiske og pragmatiske tilhøvet mellom *vin* f. og **mōð* f., som ikkje står fram som aktuelle konkurranter som ledd i førhistoriske stadnamn.

+ *mähen*; nederlandsk *made* + *maaien*. Dette skjedde ikkje i nordisk, sidan arveordet *slå* alltid har vore det vanlege verbet for å uttrykkja denne handlinga (verbet *meia* vart lånt frå lågtysk i seinmellomalderen).

På grunnlag av desse vurderingane kan ein freista å setja opp ein relativ kronologi for **mǫð* f. som ledd i stadnamn i to delar. *Vin*-namn og usamansette naturnamn synest å ha vore overordna fleire *mǫð*-stader i kultur- og namnelandskapet, difor kan dei eldste **mǫð*-namna ha vorte til under den produktive perioden for det eldste sjiktet i busetnadsnamn i Noreg (fram til om lag år 800). Dette gjeld namn som *Maum* i Orkdalen, *Maude* på Sunnmøre og *Modvo* og **Mǫðvar* i Sogn, som helst tyder ‘slåtteeng’. Former som *Mausund* i Trøndelag og innsjønamna i Grenland har eit tydingsinnhald meir i retning av ‘våtlennt eng’ og ser difor ut til å vera yngre. Dei kan ha vorte til i vikingtida eller tidleg i høgmellomalderen, særskilt med tanke på at den same semantiske forskyvinga alt hadde resultert i eit fullkome tydingsskifte i austnordisk på 1200-talet, då dei eldste gamaldanske og gamalsvenske belegga vart skrivne ned. Likevel tilseier mangelen på skriftlege belegg at vestnordisk **mǫð* f. (eventuelt ikkje-omlydd **mað* f.) ikkje var produktivt under den store nedskrivingstida på 1200- og 1300-talet. Soleis kan ein tenkja seg at forma truleg hadde ei svekt stilling i det gamalnorske ordtilfanget allereie i slutten av vikingtida og var mest gløymt i slutten av 1100-åra. Dei få smånamna laga til appellativet *mad* f./n. kan kanskje sjå ut til å tala mot dette, men dei er enkelt forklarte ut frå det historiske hopehavet mellom søraustlandske og vestsvenske talemål (sjå utgreininga i del 4).

Ein bør altso rekna med ein overgangperiode då **mǫð* f. kunne uttrykkja tydingane ‘slåtteeng’ og ‘våtlennt eng’ i like stor grad, men det er uråd å avgjera kva for konkrete språkbruksdynamikkar som styrte valet av den eine eller den andre tydinga. Denne perioden kan truleg setjast nær tida då **mǫð* f. slutta å vera produktivt som eige leksem, ettersom den byrjande tydingsforskyvinga i vestnordisk ikkje ser ut til å ha nått so langt som i austnordisk. Elles er det uråd å avgjera om **mǫð* f. nokon gong var meir produktiv som appellativ enn som ledd i stadnamn, og eventuelt når. Ein kan spekulera på om denne perioden kan overlappa med den eldste produktive tida som stadnamnledd, altso då proprialiseringa endå ikkje var fullført, og namna kunne oppfatta som appellativiske frasar. I so fall vart **mǫð* f. truleg oppfatta som eitt blant fleire synonyme nemne for grasmark som *engjar* f. flt., *vin* f., *ló* f./n., *fit* f. og so bortetter.

6 Fanst avleiinga **mæði* n.?

Ei hypotetisk avljodsform til **mōð* f. er kanskje å finna i gardsnamnet *Vidme* [²ʋɪdme] (og eldre [²ʋɪbme]) frå Aurland i Sogn, fyrst belagt som *vinmæde* rundt 1350 (BK: 222). Albert Kjær tolka *-mæde* som bøyingsform av gno. **mæði*, ei «Aflledning af Intetkjon paa -i af et Ord, som har svaret til tydsk Mahd f., angelsachsisk mæþ n. [...]» (NG 12: 116). Formelt er dette ikkje umogeleg, og det ville føresett urn. **māþija* > gno. **mæði* n. Ordparet **mōð* f. ~ **mæði* n. ville soleis svara formelt til *trōð* f. (< urn. **tradu*) og **træði* n. (< urn. **trādija*), overleverte i nyno. *trød* f. ‘stad der det er mykje trakking; kve’ og *træde* n. ‘inngjerdt jordstykke, særleg for fe; brakkmark’ (NO 11: 1193, 1276). Desse siste er velkjende stadnamnledd i Noreg, noko som kunne peikt på liknande tydings- og brukstilhøve hjå ordparet **mōð* ~ **mæði*. Formelt er det ogso like mogeleg at **mæði* kunne svara til dei nærskylde vestgermanske formene utvikla frå det germanske avljodssteget **mēdwō* f. heller enn **madwō* f. (sjå Kroonen 2013: 367).

Begge tolkingane er svært usikre, men fleire har rekna namna *Geisme*, *Gudmedalen* og *Høme* i nærmiljøet til *Vidme* som bevis på at gno. **mæði* n. faktisk fanst. George Flom (1944) tolka fyrst *Vidme* og *Geisme* som ‘vidt beite’ og ‘geitebeite’. Anders Ohnstad (1962: 199–200) tolka *Vidme*, *Geisme* og *Gudmedalen* som ‘vidt beite’, ‘beite der fossegevø geisar opp’ og ‘godt beite’, medan Svein Indrelid (2009: 774) refererte til eit forslag av Arne Brekke om eit sams opphav for desse formene «som kan ha noko med slått og slåttemark å gjera».

Når det gjeld gardsnamnet *Geisme* [²jaisme], rekna Flom med ei feilskrivning i mellomalderbelegget *geirsmid* (BK: 220) og tolka namnet som gno. **geitsmæði* ‘geitebeite’ ut frå mellomnorske belegg med *d*-innskot. Likevel er førelekken **geits-* usannsynleg, sidan *s*-fugesamansetjing berre kunne ha oppstått etter kasusutjamninga i mellomnorsk (Særheim & Kruken 2018: 306). Her skulle ein heller venta den regelbundne gen. flt. *geita* som førelekk. Tolkinga til Albert Kjær som **geirsmiðr* ‘spjutsmed’ (NG 12: 116) er derimot ljodleg og formelt uproblematisk og soleis mykje rimelegare. Førelekken *Gudme-* i stølsnamnet *Gudmedalen* [²gudme, da:lɿ] tyder neppe ‘godt beite’, men er kanskje ei redusert form av mannsnamnet *Gudmund* (jf. *Gudmestad* [²gudmest] i Rogaland, sjå NG 10: 109), noko som òg er underbygt av opplysingar frå eldre lokalfolk registrerte i Heradsregisteret (UiB). Teignamnet *Høme* [²hø:me] i innmarka på garden

Dalsbotn er svært dunkelt og heilt ubelagt, og det ikkje eingong råd å avgjera om det er samansett eller usamansett. Kor som er, korkje *Vidme*, *Geisme*, *Gudmedalen* eller *Høme* ser ut til å kunna nyttast som bevis på det tenkte gno. **mæði* n.

7 Avrunding

Resultata av analysen syner tydeleg at dei norske namneformene som er gjennomgånne i denne artikkelen, går attende til gamalnorsk **mōð* f. (eventuelt **mað* f.). Lægjet til namneobjekta til dei eldste formene – ofte underordna eldre og større gardar i nærleiken – peikar på at grunntydninga var ‘slåtteeeng’ til skilnad frå tilsvarande gamalsvensk *map* og gamaldansk *math* ‘våtlennt eng’. Dei mange nærskyldte formene i andre germanske mål gjev indikasjonar om at **mōð* f. kan ha vore eit allment appellativ i ein tidleg fase, og dei austnordiske formene tilseier at resultat av urn. **madu* (< germ. **madwō-*, laga til **mēan* v. ‘klippa gras’) kan ha vore tilnærma like vanlege i tidleg gamalnorsk òg. Dessutan ser det ut til å ha skjett ei tydingsforskyving rundt år 1000, slik at ogso dei vestnordiske formene byrja å kunna tyda ‘eng ved vatn’ og truleg byrja å utvikla seg i den same semantiske retninga som sidan 1200-talet har golde i austnordisk. Denne utviklinga kan observerast hjå dei namneformene som nokso sikkert kjenneteiknar lokalitetar ved vassdrag (gardsnamnet *Mausund* i Trøndelag og innsjønamna *Majer* og *Meitjenn* i Grenland). Dette føreset ein periode når den etymologisk konservative tydinga ‘slåtteeeng’ og den yngre utviklinga ‘våtlennt eng’ fanst samstundes, kanskje ved overgangen til høgmellomalderen. Trass i at vestnordisk **mōð* f. heller tidleg slutta å vera produktivt, ymtar resultata frå denne studien om at det kan ha vore vanlegare som ledd i norske stadnamn enn det dei belagde formene tilseier. Den avgrensa utbreiinga av namna laga til **mōð* f. skuldast kanskje at ein vanlegvis har sett på relativt godt dokumenterte busetnadsnamn. Difor er det ynskeleg med meir vidfemnande studiar av denne namnetypen, helst med bakgrunn i større namnemateriale og med fokus på lokale smånamn òg. Den påståtte avleiinga **mæði* n. (rekonstruert på grunnlag av mellomalderbelegget *vínmaede*) viser derimot seg å vera formelt mogeleg, men empirisk og metodisk tvilsam. Spørsmålet om den formale analysen av samansetjinga *vínmaede* lyt soleis stå ope.

Litteratur og kjelder

- Bjorvand, Harald & Fredrik O. Lindeman. 2019. *Våre arveord*. 3. utg. Oslo: Novus forlag.
- BK = *Bergens Kalvskinn*, utg. av Ole-Jørgen Johannesen. Oslo: Riksarkivet, 2016.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*, bind 1–23. Universitetet i Oslo: Dokumentasjonsprosjektet, 2016.
https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html
- Flom, George T. 1944. On some Habitation Names in Aurland Parish, Sogn, Norway. *The Journal of English and Germanic Philology* 43: 57–70.
- GDO = *Gammeldansk Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (u.å.). <https://gammeldanskordbog.dk/ordbog?query=math> (lese 20.03.2024).
- Gjone, Toralf. 1962. *Solum bygs historie 2. Gårdshistorie*. Skien: Solum kommune.
- Hoel, Kåre. 2017. *Bustadnavn i Østfold 16. Berg*. Utg. av Tom Schmidt. Oslo: Novus forlag.
- Hårstad, Stian & Ivar Berg. 2021. *Namn langs Orkla. Namnehistorie frå Orkelsjøen til Orkedalsøren*. Trondheim: Museumsforlaget.
- Indrelid, Svein. 2009. *Aurland bygdebok. Soga om Flåm 2B. Gard og ætt. Frå Dalsbotn til Uppsete*. Aurland: Aurland sogelag.
- Joranger, Terje M. H. & Lars E. Øyane. 2013. *Gards- og ættesoge for Luster kommune 10. Hafslø 2*. Gaupne: Luster kommune.
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. Leiden: Brill.
- NG 4 = Oluf Rygh. 1902. *Norske Gaardnavne 4. Kristians Amt. Anden halvdel*. Utg. av A. Kjær. Kristiania: Fabritius.
- NG 7 = Oluf Rygh. 1914. *Norske Gaardnavne 7. Bratsberg Amt*. Utg. av A. Kjær. Kristiania: Fabritius.
- NG 9 = Oluf Rygh. 1912. *Norske Gaardnavne 9. Lister og Mandals Amt*. Utg. av A. Kjær. Kristiania: Fabritius.
- NG 12 = Oluf Rygh. 1919. *Norske Gaardnavne 12. Nordre Bergenhus Amt*. Utg. av A. Kjær. Kristiania: Fabritius.
- NG 13 = Oluf Rygh. 1908. *Norske Gaardnavne 13. Romsdals Amt*. Utg. av K. Rygh. Kristiania: Fabritius & sønner.
- NG 14 = Oluf Rygh. 1901. *Norske Gaardnavne 14. Søndre Trondhjems*

Amt. Utg. av K. Rygh. Kristiania: Fabritius.

- NO 7 = Grønvik, Oddrun, Laurits Killingbergtrø, Lars S. Vikør & Dagfinn Worren (red.). 2008. *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet 7. L – mugetuft*. Oslo: Samlaget.
- NO 11 = Grønvik, Oddrun, Helge Gundersen, Lars S. Vikør & Dagfinn Worren (red.). 2013. *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet 11. Stø – tåvrut*. Oslo: Samlaget.
- NO 12 = Grønvik, Oddrun, Helge Gundersen, Lars S. Vikør & Dagfinn Worren (red.). 2016. *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet 12. U – åværig*. Oslo: Samlaget.
- Norgeskart.no. <https://www.norgeskart.no/#!?project=norgeskart>
- NorrO = *Norrøn ordbok*, utg. av Leiv Heggstad, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 5. utg. Oslo: Samlaget, 2008.
- NSL = Jørn Sandnes & Ola Stemshaug (red.). 1997. *Norsk stadnamleksikon*. 4. utg. Oslo: Samlaget.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, 1932. <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=made> (lese 20.03.2024)
- Ohnstad, Anders. 1962. *Aurland bygdebok fram til om lag 1920*. Aurland: Sogelaget.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok*. Lund: Svenska Akademien, 1942. <https://www.saob.se/artikel/?seek=mad&pz=1> (lese 20.03.2024).
- Schulte, Michael. 2002. The phonological system of Old Nordic 1: Old Icelandic and Old Norwegian. I *The Nordic Languages. Volume 1*, red. av Oskar Bandle mfl., 882–895. Berlin: de Gruyter.
- Snædal, Magnús. 2016. Gothic *banja**, *winja* and *sunja*. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 133/2: 97–108. <https://doi.org/10.4467/20834624SL.16.007.5153>
- SSR = Sentralt stadnamregister. <https://kartverket.no/til-lands/stadnamn>
- Strømme, Lars & Ragnar Sandal. 1988. *Hjørundfjordboka 3. Gard og ætt*. Ørsta: Hjørundfjord bygdeboklag.
- Særheim, Inge & Kristoffer Kruken. 2018. Namn. I *Norsk språkhistorie 2. Praksis*, red. av Brit Mæhlum (hovudred. Helge Sandøy & Agnete Nesse), 257–363. Oslo: Novus.
- Söderwall, Knut F. 1900. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Andra bandet. Förra hälften. M–T*. Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget.

- UiB = Universitetet i Bergen, Språksamlingane: *Stedsnavnarkivet*.
<https://inger.uib.no/perl/search/search.cgi?appid=93&tabid=1383>
- Venås, Kjell, 2002. *Norske innsjønamn 4. Telemark fylke*. Oslo: Novus.
- de Vries, Jan. 1977. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. 3. utg. Leiden: Brill.
- Widmark, Gun. 1959. *Det nordiska u-omljudet. En dialektgeografisk undersökning*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Øyane, Lars E. 1986. *Gards- og ættesoge for Luster kommune 2. Dale 1 sokn*. Gaupne: Luster kommune.

Endonymiprinsippet og flerspråklige stedsnavn i Europa

Hanno Sandvik

It is common practice in Norway to refer to foreign places using endonyms. Although this endonymic principle may sound straightforward, it is complicated by the existence of plurilingual toponyms. This article argues that regional and minority languages must not be ignored when deciding which endonym(s) to use. This may be considered as a decolonisation of toponymy. The article sets out to (1) compare the available definitions of “endonym”, (2) map the occurrences and extent of living regional and minority language toponyms in Europe, (3) test how the Language Council of Norway currently handles such toponyms, (4) develop and apply an improved and consistent set of rules for the normalisation of foreign toponyms in Norway, and (5) give recommendations for how to refer to foreign plurilingual places in Norwegian.

1 Innledning

I Norge omtales utenlandske steder stort sett ved endonymer, som ifølge Norsk språkråd (2005: 36) betyr «at ein rettår seg etter den offisielle skrivemåten i det landet det gjeld». Denne «endonymiske linja» har lang tradisjon i Norge (Leira 1999; Helleland 2012): Helt siden Aksel Arstals (1922) «Forslag til skrivemåte» av «Geografiske fremmednavn» har de fleste endringer i normering av stedsnavn gjennom de siste 100 år vært i favør av endonymiprinsippet. Dette er også i tråd med bestrebelsler i FN-regi om å redusere bruken av eksonymer både nasjonalt og internasjonalt (se UNCSGN 2018, spesielt resolusjonene II/29 og V/13).

Én av grunnene til at FN involverer seg i temaet, er det man kan kalle «avkolonisering av stedsnavn»: Kolonimaktene har i mange tilfeller for-

vanska, oversatt eller erstatta lokale stedsnavn. Flere tidligere kolonier har reversert dette ved å erstatte kolonimaktens stedsnavn med de stedegne (opprinnelige) variantene. Eksempler er *Mumbai/Bombay* i India, *Chattogram/Chittagong* i Bangladesh, *Melaka/Malakka* i Malaysia, *Lemdiyya/Médéa* i Algerie, *Yangon/Rangoon* i Myanmar/Burma (i rekkefølgen nåværende/tidligere skrivemåte). I Norge har Språkrådet fulgt opp avkoloniseringsbestrebelsene ved å tilpasse normeringa for disse stedsnavna (Språkrådet 2023). De til enhver tid gjeldende normeringene av stedsnavn er ført opp på Språkrådets (2023) liste «utenlandske stadnamn», som er en nettbasert fortsettelse av *Geografilista* (Norsk språkråd 1991).

Endonymiprinsippet høres enkelt ut – og er nok også enkelt å følge i de fleste tilfeller. Denne artikkelen handler imidlertid om én av situasjonene der endonymiprinsippet *ikke* er så enkelt, nemlig omtale og normering av utenlandske steder som har mer enn ett endonym. *Bombay* har jo f.eks. vært et endonym: Det har tross alt vært byens offisielle navn fra 1661 til 1995, bare at avgjørelsen over hva som måtte regnes som offisielt, lenge lå hos kolonimakta. For en del av byens innbyggere som vokste opp før 1996, er antagelig *Bombay* fremdeles deres foretrukne navn på fødebyen, altså et endonym, som dermed eksisterer ved siden av dagens offisielle endonym *Mumbai*.

På grunn av temaets omfang (og forfatterens begrensede kunnskap om andre verdenshjørner) er gjennomgangen her avgrensa til navn på steder i Europa. Gitt at europeiske land ikke har vært kolonier (mens flere har vært kolonimakter), kan det virke rart å introdusere temaet med eksempler fra avkolonisering av stedsnavn. Men temaet er absolutt relevant i Europa også, selv om de bakenforliggende historiske hendelsene sjelden omtales som kolonisering. For eksempel har mange folke- og språkgrupper blitt innlemma i en nasjonalstat uten noen gang å ha blitt spurt (baskere, bretoner, frisere, katalanere, korsikanere, krymtatarer, rutener og samer, for å nevne noen). I flere europeiske områder har grensene mellom nasjonalstatene blitt flytta frem og tilbake opptil flere ganger (f.eks. Alsace, Sønderjylland, Tirol, Transilvania, Trieste, Øst-Karpatene), også uten at de involverte maktthaverne brydde seg mye om språkgrenser. I andre tilfeller har det oppstått språkøyer ved at folkegrupper flytta på seg (med ulik grad av frivillighet). Resultatet av disse og andre hendelser er at Europa er et språklig lappeteppes, der språk- og statsgrenser slett ikke alltid er sammenfallende, og der det derfor fins mange steder som er bebodd av folk

som bruker et annet navn på hjemplassen sin enn sentralmakta i landet deres gjør.

Artikkelen har følgende mål, som behandles i hvert sitt kapittel:

- å finne en definisjon på *endonym* som er tilstrekkelig konsis til å håndtere flerspråklighet;
- å kartlegge hvor i Europa det fins levende endonymer på mer enn ett språk;
- å teste hvordan Språkrådets normering forholder seg til slike endonymer per i dag;
- å foreslå og anvende en konsistent normering for utenlandske flerspråklige stedsnavn;
- å foreslå retningslinjer for håndtering av utenlandske flerspråklige stedsnavn som ligger utenfor Språkrådets normering.

Artikkelens vedlegg er åpent tilgjengelig på nett (Sandvik 2024). I teksten refereres de til som «vedlegg 1» til og med «vedlegg 6».

2 Hva er et endonym?

Artikkelen trenger av åpenbare årsaker en mer tilpassa definisjon av *endonym* enn et stedsnavns offisielle skrivemåte «i det landet det gjeld» (Norsk språkråd 2005: 36). Det fins tross alt mange eksempler på at et lands sentralmakt prøver (eller *har* prøvd – og delvis har lyktes med) å utslette et endonym ved nettopp å vedta en avvikende offisiell navneform. På leting etter en brukbar definisjon er det naturlig å se til FNs ekspertgruppe for stedsnavn (UNGEGN). Man skulle tro at begrepsparet endonym–eksonym er enkelt å avgrense gjennom en entydig definisjon. Men som tabell 1 viser, er en dekkende definisjon ingen enkel oppgave, for selv FNs ekspertgruppe har måttet prøve og feile mye uten å komme frem til en definisjon som hele komiteen kunne si seg fornøyd med.

En tråd i ekspertgruppas diskusjoner har vært om *offisiell status* bør være del av definisjonen av et endonym. Frem til 1992 og igjen fra 2007 ble offisielle navn automatisk sett på som endonymer – uavhengig av hvor utbredt et offisielt navn er på det aktuelle stedet, og delvis på bekostning av andre lokalt etablerte navn (UNCSGN 1972, 1977). Flere av ekspertgruppas medlemmer har argumentert kraftig mot å ta med offisiell status i definisjonen

(Woodman 2012: 17; Jordan 2014: 26; Nyström 2015; jf. Helander 1999 for en norsk/samisk kontekst). For det første kan navnets offisielle status endres ved et pennestrøk, mens navnets lokale forankring bare kan endre seg forholdsvis sakte. For det andre er (mangel på) offisiell status dessverre et verktøy som til dels brukes aktivt for å undertrykke minoritetsspråk. Flertallet i ekspertgruppa kunne stille seg bak minst ett av Nyströms (2014) to definisjonsforslag (tabell 1), men siden endringer av offisielle definisjoner trenger konsensus, ble ikke disse forslagene vedtatt (Jordan 2013; UNGEGN 2014). Man kan anta at enkelte medlemsland av FN som bruker store ressurser på å utrydde minoritetsspråk, ønsker seg frabedt at andre land samtidig holder disse minoritetenes stedsnavn i live. Spørsmålet er hvorvidt dette bør være retningsgivende for norske normeringer av utenlandske stedsnavn.

Tabell 1. Definisjoner på *endonym* publisert av FNs ekspertgruppe for stedsnavn. Definisjonene er gjengitt i kronologisk rekkefølge. Referanser av UNCSGN (United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names) og UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names) er offisielt vedtatte definisjoner. Referanser av enkeltpersoner er forslag publisert av medlemmer av ekspertgruppa, men som ikke ble vedtatt. Frem til 1992 forelå det bare offisielle definisjoner for *eksonym*, ikke for *endonym*.

UNCSGN (1972, 1977): **Eksonym** = «et navn som på et konkret språk brukes på et geografisk objekt som ligger utenfor området hvor dette språket har offisiell status, og som avviker fra navnet som brukes på det/de offisielle språket/språka i området som det geografiske objektet ligger i.»

UNCSGN (1992): **Endonym** = «navn som brukes på hovedspråket som tales i området der objektet ligger, uavhengig av alfabetet som det skrives med.»

UNGEEN (2002): **Endonym** = «navn på et geografisk objekt på ett av språka som forekommer i området der objektet ligger.»

UNGEEN (2007): **Endonym** = «navn på et geografisk objekt på et offisielt eller veletablert språk som forekommer i området der objektet ligger.»

Jordan (2012): **Endonym** = «navnet som et lokalt samfunn bruker for et geografisk objekt som oppfattes som en del av området der dette samfunnet lever, med mindre det fins et mindre samfunn på stedet som bruker et annet navn.»

Woodman (2012): **Endonym** = «navn på et geografisk objekt som brukes lokalt

og frivillig på et språk som er veletablert i området der objektet ligger. (Språket kan, men trenger ikke å være offisielt.)»

Jordan (2014): **Endonym** = «navn på et geografisk objekt som brukes av den befolkninga som er autokton på stedet der objektet ligger.»

Woodman (2014): **Endonym** = «lokalt akseptert navn på et geografisk objekt (på et språk som er veletablert i området der objektet ligger)» [enten med eller uten delen i parentes].

Nyström (2014): **Endonym** = «navn på et geografisk objekt som er lokalt akseptert i området der objektet ligger» eller «lokalt akseptert navn på et geografisk objekt som brukes på et språk som er veletablert i området der objektet ligger.»

Definisjonen til Norsk språkråd (2005: 36) avviker fra FN's definisjon på to måter: (a) Den utelukker alle stedsnavn som ikke er offisielle, uansett hvor godt etablert de er. (b) Den spesifiserer at navnet skal ha offisiell status «i det landet det gjeld», altså presumptivt på nasjonalspråket. Jeg ser derimot på endonymi-definisjonene til Woodman (2014), Nyström (2014) og Jordan (2014) som de mest meningsfulle (omtrent i denne rekkefølgen). Jeg er med andre ord av den oppfatning at et språks offisielle status ikke bør inngå i definisjonen. Samtidig er FN's gjeldende definisjon (UNGEKN 2007) et levelig kompromiss, fordi det i det minste ikke *uteelukker* lokalt etablerte navn på minoritetsspråk.

3 Forekomsten av flerspråklige endonymer i Europa

Språka som tales i europeiske land og er relevant for endonymer, er gjennomgått i vedlegg 1 og oppsummert i tabell 2 og vedlegg 2. Undersøkelsen ble avgrensa på følgende måte: geografisk til steder i Europa, lingvistisk til stedsnavn på autoktone språk med standardisert skriftspråk. Autoktone språk er språk som har en historisk og regional tilhørighet til stedene, noe jeg har definert som språk som har vært morsmål til ca. 25 % eller mer av befolkninga i minst én av landets kommuner per 1900 (avgrensningene er nærmere beskrevet i vedlegg 1).

Gjennomgangen viser at det kun er fem land som ikke har minoritetsspråk som er relevante for stedsnavn. Tre land har mer enn ti minoritetsspråk (Italia, Romania og Ukraina). Selv om minoritetsspråk altså er tall-

rike, er de fleste av dem ikke spesielt utbredt (tabell 2). Ofte har minoritetsspråka høyest andel i landlige strøk, mens de større byene i de samme områdene per i dag er dominert av de respektive nasjonalspråka. Det gjør at forholdsvis få av navna på Språkrådets liste over utenlandske stedsnavn er berørt (asterisker i tabell 2), siden denne lista av åpenbare grunner prioriterer større byer.

Tabell 2. Liste over europeiske land og deres levende autoktone språk. Språka er gruppert etter den maksimale andelen de oppnår i minst én av landets kommuner (eller sammenlignbare administrative enheter). Landene er gjennomgått i mer detalj i vedlegg 1. En alfabetisk liste over språk er gitt i vedlegg 2. Offisielle nasjonalspråk er fremheva med halvfeit skrift. Asterisker (*) viser språk som medfører endringer i Språkrådets normering av utenlandske stedsnavn (se vedlegg 3 og 4) om man følger artikkelens anbefaling til forbedra normering (del 5).

Land	Språkets maksimale andel i landets administrative enheter			
	5%–10%	10%–25%	25%–50%	50%–100%
Albania	arumensk			albansk* , gresk, makedonsk
Andorra				katalansk
Belarus				belarusisk* , russisk
Belgia				fransk* , nederlandsk*, tysk
Bosnia-Herc.				serbokroatisk
Bulgaria			romanes	bulgarsk , tyrkisk
Danmark		tysk		dansk , færøysk, grønlandsk*
Estland				estisk* , russisk
Finland			nordsamisk*	finsk* , svensk
Frankrike			bretonsk*, katalansk, korsisk	baskisk, flamsk, fransk* , tysk
Hellas	tsakonisk	albansk, arumensk, makedonsk, bulgarsk, tyrkisk		gresk*
Irland				engelsk, irsk-gælisk
Island				islandsk
Italia	fransk	katalansk	gresk, korsisk, moliseslavisk, oksitansk	albansk, frankoprovençalsk, friulisk*, italiensk , ladinsk*, sardisk*, slovensk, tysk*
Kosovo		makedonsk		albansk, serbokroatisk , tyrkisk
Kroatia		rusinsk	italiensk, romanes, slovakisk, tsjekkisk, ungarsk	serbokroatisk

Land	Språkets maksimale andel i landets administrative enheter			
	5%–10%	10%–25%	25%–50%	50%–100%
Kypros				gresk* , tyrkisk*
Latvia				latvisk , russisk
Liechtenstein				tysk
Litauen				litauisk* , polsk, russisk
Luxemburg	fransk, tysk			luxemburgsk*
Malta	engelsk			maltesisk*
Moldova		ukrainsk	russisk*	gagausisk*, rumensk
Monaco				fransk
Montenegro				albansk, serbokroatisk*
Nederland				nederlandsk , vestfrisisk*
N.-Makedonia		serbokroatisk	romanes	albansk, makedonsk* , tyrkisk
Norge	lulesamisk	kvensk, sørsamisk		nordsamisk, norsk
Polen	rusinsk	tysk, ukrainsk	belarusisk	kasjubisk, litauisk, polsk*
Portugal			mirandesisk	portugisisk
Romania	krymtatarisk	polsk, tsjekkisk, tysk	bulgarsk	romanes, rumensk , russisk, serbokroatisk, slovakisk, tyrkisk, ukrainsk, ungarsk*
San Marino				italiensk
Serbia	rusinsk	arumensk, romanes, rumensk		albansk, bulgarsk, serbokroatisk* , slovakisk, ungarsk
Slovakia	ukrainsk	tysk		romanes, rusinsk, slovakisk , ungarsk
Slovenia	italiensk		serbokroatisk	slovensk , ungarsk
Spania		aragonesisk	aranesisk, asturleonisk*	baskisk*, fala, galicisk*, katalansk*, spansk
Storbritannia		irsk-gælisk		engelsk , skotsk-gælisk*, walisisk*
Sveits		frankoprovençalsk		fransk* , italiensk , retoromansk* , tysk*
Sverige		nordsamisk	finsk/meänkieli	svensk
Tsjekkia	tysk	serbokroatisk, slovakisk	polsk	tsjekkisk*
Tyskland		dansk, østfrisisk	nordfrisisk*	sorbisk, tysk*
Ukraina	polsk	gagausisk	krymtatarisk	bulgarsk, rumensk, russisk*, ukrainsk* , ungarsk
Ungarn			slovakisk	romanes, rumensk, rusinsk, serbokroatisk, slovensk, tysk, ungarsk*
Vatikanstaten				italiensk
Østerrike				kroatisk, slovensk, tysk* , ungarsk

4 Dagens normering av flerspråklige endonymer

Språkrådets (2023) liste over utenlandske stedsnavn ble gjennomgått for å kartlegge om flerspråklige endonymer per i dag blir håndtert på en omforent måte. Til dette formålet ble det stilt to spørsmål som på en måte er hverandres speilvendinger: (1) Hvordan håndteres stedsnavn i land som har to eller flere nasjonalspråk? (2) Hvilke stedsnavn er ellers ført opp med to eller flere valgfrie former? For å begynne med det første spørsmålet, presenteres her en gjennomgang av land som har to eller flere nasjonalspråk:

- *Belarus* – Språkrådet har normert de fleste belarusiske stedsnavn i sin russiske form. Dette er historisk forståelig, siden russisk har dominert i Belarus under sovjettida. Imidlertid betegner halvparten av befolkninga belarusisk som sitt morsmål (se vedlegg 1). En likestilling av de offisielle belarusiske og russiske formene er derfor et nærliggende alternativ, som berører fire byer og to elver (vedlegg 3 og 4).
- *Belgia* – de fleste belgiske stedsnavn er normert som valgfrie mellom den franske og den nederlandske formen. Dette gir mening for *Bruxelles/Brussel*, som er offisielt tospråklig. De fleste av landets øvrige kommuner er imidlertid énspråklige (se vedlegg 1), så her hadde det gitt mer mening å normere stedsnavna i *enten* sin franske *eller* nederlandske form, avhengig av hva som er det dominerende og offisielle språket *lokalt*. En slik endring ville omfatte 13 byer (vedlegg 3). Belgias tredje offisielle språk (tysk) er ikke relevant for stedsnavna på Språkrådets liste.
- *Finland* – Språkrådet har normert alle steder som har et svensk navn, i sin svenske form. Dette valget er basert på at svensk er et av Finlands to offisielle språk, og at det finske Språkinstitutet anbefaler at de svenske stedsnavnene brukes i tekster på andre nordiske språk (IIS 1997). I tråd med endonymiprinsippet blir det likevel merkelig å benytte svenske navn på finske steder der ytterst få svensktalende bor, og som få nordmenn kjenner til. Terskelen for offisiell tospråkighet av finske kommuner er nokså lav (6 % andel svensktalende i kommunens befolkning, se vedlegg 1). Det som kan brukes som pekepinn, er derfor om kommunen er offisielt tospråklig. Er den ikke det, bør den ikke omtales under et svensk navn. Følges denne regelen, må sju av stedsnavna på Språkrådets liste få endra sin normering fra svensk til finsk (vedlegg 3).

- *Irland* – Språkrådet har normert alle irske stedsnavn i sin engelske form. Dette gir god mening, fordi den irsk-gæliske språkandelen er veldig lav i størsteparten av landet, og fordi steder der irsk-gælisk er flertallspråket, ikke er representert på Språkrådets liste.
- *Kosovo* – de få kosoviske stedsnavna på Språkrådets liste er normert i sin albanske form. Dette valget kan forsvares, siden den serbiskspråklige befolkningsandelen er under 10 % på de aktuelle stedene.
- *Kypros* – Språkrådet har normert kypriotiske stedsnavn med valgfrihet mellom to former. Disse to formene er imidlertid ikke på landets to offisielle språk (gresk og tyrkisk), men på gresk og tysk, der de tradisjonelle tyske eksonymene har sine røtter i latinske, italienske eller engelske navn fra den tiden Kypros var henholdsvis en korsfarerstat (1191–1489), en del av det venetianske handelsimperiet (1489–1571) eller en britisk koloni (1878–1960). For kypriotiske steder som i dag skal ha to navn på norsk, bør dette rimeligvis være det greske og det tyrkiske. Dette gjelder opplagt hovedstaden (*Levkosía/Lefkoşa*), som befolkningsmessig er delt omtrent på midten. De øvrige stedene på Kypros er imidlertid – senest siden delinga av øya – så godt som rent enspråklige, enten greske eller tyrkiske. Det er vanskelig å begrunne hvorfor f.eks. den tyrkiskspråklige byen *Gazimağusa* på norsk skal omtales ved sitt greske (*Ammókhostos*) eller tyske eksonym (*Famagusta*), men ikke ved sitt offisielle endonym. Det samme gjelder for fire ytterligere stedsnavn (vedlegg 3).
- *Luxemb(o)urg* – det eneste luxemburgske navnet på Språkrådets liste er nettopp *Luxemb(o)urg*, som betegner både staten og dens hovedstad. Språkrådet har altså likestilt den offisielle franske og tyske formen, men ikke den offisielle luxemburgske, som er *Lëtzebuerg*. Tatt i betraktning at cirka tre av fire innbyggere oppgir luxemburgsk som morsmål – mot under 10 % for de to andre offisielle språka –, virker dette noe vilkårlig (se vedlegg 1). Situasjonen kompliseres noe av at eksonymer er vanlige som betegnelser for andre stater, og at byen i dette tilfellet har samme navn som staten (på alle tre språk). Her er det altså potensielt flere mulige løsninger, der ingen kan betegnes som optimal: (1) å beholde dagens normering, som vil si at hovedstadens desidert mest brukte endonym forblir utelukka på norsk; (2) å endre normeringa for by og stat til *Lëtzebuerg*, som altså vil innebære at staten offisielt må omtales under et i Norge nokså ukjent navn; (3) å beholde

dagens normering kun for staten og innføre *Lëtzebuerg* som byens normerte navn, noe som vil kunne oppfattes som ulogisk; (4) å tillate tre valgfrie skrivemåter for både staten og byen. Det er mulig at det siste alternativet er det mest levelige kompromisset

- *Malta* – Språkrådet har normert to av tre maltesiske stedsnavn i sin engelske form, selv om engelsk kun er morsmål til under 10 % av befolkninga (se vedlegg 1) og det har gått 60 år siden Malta ble uavhengig av sin tidligere kolonimakt Storbritannia. Det hadde derfor vært mer logisk å normere stedsnavna i sin offisielle maltesiske form (vedlegg 3).
- *Sveits* er firespråklig, men Språkrådets valg om å normere de fleste sveitsiske stedsnavn med én form er stort sett velfundert (jf. vedlegg 1). Navnet som i disse tilfellene er valgt, er alltid det mest brukte blant endonymene. Kun ett navn er nå valgfritt tysk/fransk, nemlig *Freiburg/Fribourg* for kantonen og byen. Av navna på Språkrådets liste bør imidlertid samme valgfrihet gjelde for kantonen *Wallis/Valais* (i dag normert kun i sin franske form) og for byen *Biel/Bienne* (i dag normert kun i sin tyske form). Mindretallsspråket tales i alle disse tilfellene av godt over 25 % av stedenes befolkning.

Flerspråklige stedsnavn er altså per i dag håndtert på en konsistent måte *innen* de fleste tospråklige land. Håndteringa *på tvers av* land er derimot veldig forskjellig. For kun tre av disse ni landene er det konsekvent brukt navneformer som brukes av det lokale befolkningsflertallet (Irland, Kosovo og Sveits). For ett land (Belgia) brukes det tospråklige former, selv om enspråklige er mer i tråd med den lokale språkbruken. For ett land (Belarus) forholder det seg motsatt, at det brukes enspråklige former selv om tospråklige er mer innlysende. I to tilfeller (Kypros og Malta) brukes kolonitidens navn fremfor de som er i bruk lokalt i dag. Finland kunne delvis plasseres i samme gruppe, men står i en særstilling på grunn av den nordiske språkpolitikken. Luxemburg representerer en utfordring, siden verken en en-, to- eller trespråklig løsning virker helt tilfredsstillende.

Språkrådet har i tillegg normert flere stedsnavn med valgfrihet mellom to ulike språk, selv om det aktuelle området bare har ett nasjonalspråk. Disse tilfellene er:

- *Estland* – Språkrådet tillater svenske ved siden av estiske former for to stedsnavn: *Hiiu* og *Dagö* og *Saaremaa* og *Õsel*. Disse to øyene var fra 1563/1645 til 1710 under svensk styre og hadde fra 1200-tallet og frem til 1944 en liten svenskspråklig minoritet. Ingen av delene kan rettferdiggjøre at de svenske navneformene fremdeles skal være likestilt med de estiske, annet enn i historiske sammenhenger.
- *Grønland* – på Språkrådets liste er de fleste stedsnavn (23) oppført som valgfrie danske og grønlandske former, selv om dansk er morsmålet til under 10 % av befolkninga. Spørsmålet er (som for Finland) om nordiske språk bør tilkjennes en særstilling på norsk, slik at danske stedsnavn brukes uavhengig av hvor utbredt de er på de aktuelle stedene. Imidlertid mista dansk i 2009 status som offisielt språk på Grønland (i motsetning til svensk i Finland). Denne situasjonen tilsier at de grønlandske formene bør foretrekkes. Hvis man i det hele tatt skal avvike fra denne regelen, bør valgfriheten begrenses til de få stedene der det danske navnet er godt kjent på norsk, noe som antagelig bare kan påstås å gjelde for hovedstaden *Nuuk* og *Godthåb* og *Nunap Isua* / *Kapp Farvel*.
- *Hellas* – Språkrådet tillater den tyske ved siden av den greske formen for *Kérkyra* og *Korfu*, der den tyske formen i sin tur er basert på øyas italienske navn *Corfù*. Endonymiprinsippet taler sterkt for å droppe *Korfu* som valgfri form.
- *Tsjekkia* – Språkrådet tillater tyske ved siden av tsjekkiske former for fire stedsnavn: *Čechy* og *Böhmen*, *Morava* og *Mähren*, *Karlovy Vary* og *Karlsbad* og *Plzeň* og *Pilsen*. Når det gjelder *Böhmen* og *Mähren*, er de tyske navna godt etablert for disse historiske landskapene. Terskelen for å bruke eksonymer ser generelt ut til å være lavere for nettopp slike uoffisielle landskapsnavn. For byene bør man imidlertid følge den endonymiske linja og avskaffe de tyske navna som likestilte former. Det fins tsjekkiske kommuner med en autokton tyskspråklig minoritetsandel på over 5 %, men *Karlovy Vary* og *Plzeň* er ikke blant disse.
- *Ukraina* – blant ukrainske byer har kun *Tsjornobyl* fått en valgfri russisk/ukrainsk normering. For de øvrige byene har Språkrådet i 2022 fjerna de russiske formene, selv om seks av dem har hatt et russisktalende befolkningsflertall ved den siste folketellinga og ytterligere to hadde en russisk språkandel på over 25 %. Ut fra et endonymiperspektiv burde man ha hatt valgfrihet for disse byene. Siden den

pågående krigen kan påvirke språkfordelinga, har jeg imidlertid ikke anbefalt noen normeringsendringer for ukrainske byer. Detaljer er beskrevet i vedlegg 1.

Gjennomgangen viser at valgfrie former i disse landene ikke brukes til fordel for levende minoritetsspråk, men til fordel for historiske eller tradisjonelle former. Men heller ikke dette er gjort på noen konsistent måte. At noen tyske bynavn er likestilt med de tsjekkiske, står f.eks. i sterk kontrast til Polen, der byer som *Szczecin* kun skal omtales under sine polske navn, selv om det antagelig er få nordmenn som tør å uttale dem. Forskjellen i håndteringa kan ikke skyldes de tyske språkandelene: Både *Karlovy Vary / Karlsbad* og *Szczecin/Stettin* hadde mer enn 90 % tysktalende innbyggere i 1900 og har under 2 % nå.

En omforent behandling av flerspråklige stedsnavn hadde vært å foretrekke, men dette innfris altså ikke av dagens normering. I neste del utarbeides det noen forslag for konsistente normeringskriterier. Disse utgjør i sin tur grunnlaget for forslag til justerte normeringer, som er samla i vedlegg 3 for bebodde steder som byer m.m., vedlegg 4 for elver og innsjøer samt vedlegg 5 for landskap (Sandvik 2024). Vedlegg 6 oppsummerer øvrige endringsforslag, som ikke gjelder normeringer.

5 Anbefalinger til en forbedra normering

Min anbefaling er følgende:

Utenlandske stedsnavn bør være normert på det språket eller de språka som lokalt tales av over 25 % av de berørte stedenes befolkning. Hvis dette omfatter ulike navn på flere språk, bør disse formene være likestilt.

Premisset for min anbefaling er at norsk normering av utenlandske stedsnavn bør gjenspeile de respektive lokale språkforholda, gitt at de relevante språka tales av en tilstrekkelig andel av befolkninga på de aktuelle stedene. Man kan diskutere både selve premisset og om 25 % er en formålstjenlig definisjon på en «tilstrekkelig andel». I avsnittene 5.1 og 5.2 starter jeg på en slik diskusjon.

I resten av kapitlet drøfter jeg betydninga av de relevante språkas offisielle status (5.3), om det fins grunner for å «forskjellsbehandle» språk

(5.4), og om tradisjon er en relevant faktor (5.5), samt at jeg presenterer resultatene av å anvende anbefalinga på navn på bebodde steder (5.6), elver og innsjøer (5.7) og landskap (5.8). Navn på land (stater) og hav er ikke tatt med i gjennomgangen min, siden disse ofte følger en annen logikk enn andre stedsnavn.

5.1 Premisset: Lokale språk trumfer nasjonalspråket

Premisset om at normeringer bør gjenspeile de lokale språkforholda, kan begrunnes på flere måter, men uten at noen av begrunnelsene er logisk eller juridisk tvingende. For min del oppfatter jeg det som en innlysende konsekvens både av endonymiprinsippet og av respekt for lokalbefolkninga at et sted skal kunne (og i grunnen *burde*) omtales ved navnet som flertallet av stedets innbyggere bruker. På samme måte mener jeg det er riktig at bruken av stedsnavn gjenspeiler om befolkninga på det omtalte stedet er delt nokså jevnt mellom to språkgrupper. Det bør i denne sammenheng ikke spille noen rolle om det lokale språket (eller noen av de lokale språka) er sammenfallende med landets nasjonalspråk.

En måte å «formalisere» dette argumentet på er ved å vise til språkvern og vern av nasjonale minoriteter. Disse måla er bl.a. nedfelt i FNs arbeid med stedsnavn (UNCSGN 2018, spesielt resolusjonene V/22, VIII/1 og IX/5) og i europeisk pakt om regions- eller minoritetsspråk (Europarådet 1992), som Norge ratifiserte i 1993. Den sistnevnte fremhever at «beskyttelsen av de historiske regions- eller minoritets-språk i Europa, hvorav noen står i fare for endelig utslettelse, bidrar til opprettholdelsen og utviklingen av Europas kulturelle rikdom og tradisjoner» (innledning), og stadfester at ett av virkemidlene er «bruken eller innføringen, om nødvendig sammen med navnet på de(t) offisielle språk, av tradisjonelle og korrekte former av stedsnavn på regions- eller minoritets-språk» (artikkel 10 nummer 2 bokstav g). Mens *innføringa* av stedsnavn er hvert enkelt lands ansvar, kan *bruken* av stedsnavn ses på som en felleseuropeisk forpliktelse, som Norge gjennom sin ratifisering av avtalen har slutta seg til. Anerkjennelse av nasjonale minoriteters stedsnavn er en viktig del av en slik inkluderende språkpolitikk, som et signal til den språklige minoriteten. Å forholde seg til et minoritetsspråklig stedsnavn har dessuten en bevisstgjørende effekt på brukeren av stedsnavnet.

Jeg mener videre at premisset kan leses ut av Norges egen forskrift om stadnamn (2017). Forskrifta dekker i utgangspunktet bare navn på

steder i Norge (unntatt Svalbard), men det er dens innretning som er poenget her. For å sitere fra forskrift om stadnamn § 7:

Har eit objekt samisk eller kvensk namn i tillegg til eit norskspråkleg namn, og namneformene er i bruk blant folk som bur fast på eller har næringsmessig tilknytning til staden, skal begge eller alle namna brukast.

I samanhengande tekst skal det offentlege bruke namnet på det språket teksten er utforma i.

På skilt eller kart o.l. der det blir brukt meir enn eitt namn, skal kommunen fastsetje rekkjefølgja av namna. Når ein fastset rekkjefølgja, skal ein ta omsyn til språkbruken på staden. [...]

Der det av praktiske grunnar er særskilt vanskeleg å bruke fleire namn, skal det i valet mellom norsk, samisk og kvensk leggjast vekt på kva for eit namn som har lengst tradisjon og er best kjent på staden.

I Norge skal altså stedsnavn benyttes så sant de er i bruk blant innbyggerne, uavhengig av om de er på landets nasjonalspråk eller ikke. Videre er det er «omsyn til språkbruken», altså de lokale språkandelene, som avgjør hvilket navn som skal stå først eller kunne brukes alene. I en sammenhengende tekst på norsk skal man f.eks. kunne skrive om *Kautokeino*, men på kart, skilting m.m. skal *Guovdageaidnu* enten stå alene eller foran *Kautokeino*.

Forskrifta er selvfølgelig ikke juridisk bindende utenfor Norge, men om dens tankegang likevel overføres til utlandet, ville det bety at man i sammenhengende tekst på f.eks. engelsk, walisisk, tysk eller frisisk bør omtale kommunen som *Guovdageaidnu* (enten alene eller foran *Kautokeino*). Det mener jeg gir svært god mening. Begge navneformene er uansett fremmede for «utlendinger flest» – så hvorfor skulle man i f.eks. Cardiff omtale Kautokeino under et navn som *verken* brukes i Cardiff eller i Kautokeino, men på et tredje sted (Oslo), istedenfor under navnet som brukes av et robust flertall av stedets innbyggere? Snur man på situasjonen, dvs. ser man på omtalen av utenlandske flerspråklige steder i en sammenhengende norsk, samisk eller kvensk tekst, ender man opp med en tilsvarende konklusjon: Man bør velge den navneformen som «er best kjent på staden» – og det er ikke nødvendigvis den navneformen som er best kjent i hovedstaden til landet som stedet ligger i.

Så mye om argumenter som støtter premisset. Det skal imidlertid også påpekes at premisset har sterke motstandere. Et eksempel er følgende utsagn (Kramer 2012: 78; min oversettelse):

Der man ikke benytter særegne navn, er det internasjonalt utbredt å benytte de stedsnavna som brukes i det respektive nasjonalspråket, og det er likegyldig om det er dette nasjonalspråket eller et minoritets-språk som tales i det berørte området. Man benytter overalt det engelske navnet *Cardiff* og ikke det walisiske navnet *Caerdydd*, man benytter det franske navnet *Saverne* og ikke det tyske navnet *Zabern*, man benytter det franske navnet *Perpignan* og ikke det katalanske navnet *Perpinyà*, man benytter det tyske navnet *Bautzen* og ikke det sorbiske navnet *Budyšin*, man benytter det tyske navnet *Amrum* og ikke det frisiske navnet *Oomram*.

Her kan man først si at eksemplene er dårlig valgt, siden de regionale språka faktisk er i mindretall (mellom 5 % og 30 %) på alle disse stedene. Om det bare er plass til ett navn, vil jeg derfor være enig i at det er det nasjonalspråklige navnet som i disse tilfellene skulle ha fått forrang. Men på steder der de regionale språka er i flertall, ville jeg altså komme til stikk motsatt konklusjon: Jeg mener bl.a. at man bør benytte det walisiske navnet *Ynys Môn* og ikke det engelske *Anglesey*, at man bør benytte det tyske navnet *Bruneck* og ikke det italienske *Brunico*, at man bør benytte det katalanske navnet *La Sénia* og ikke det spanske *Cenia*, at man bør benytte det sorbiske navnet *Chrósćicy* og ikke det tyske *Crochwitz*, at man bør benytte det frisiske navnet *Feanwâlden* og ikke det nederlandske *Veenwouden*.

Ved å tilby valgfrihet innen meningsfulle rammer, vil man dessuten i mange av tilfellene kunne bruke begge navna, slik at spørsmålet ikke trenger å reduseres til et enten-eller. Dermed er vi over på spørsmålet om når en normering skal bruke to likestilte navneformer:

5.2 Avgrensning av en «tilstrekkelig andel»

Om man er enig i at alle navn som brukes av en tilstrekkelig andel av befolkninga på de aktuelle stedene, bør være godkjente navneformer, gjenstår spørsmålet hvordan man skal definere «tilstrekkelig andel». Mitt forslag om 25 % som nedre grense er i utgangspunktet vilkårlig, men er et

forsøk på å unngå en «inflasjon» av flerspråklig normerte stedsnavn. Setter man grensa høyere, f.eks. til 33 % eller 40 %, vil man redusere antall tospråklige normeringer ytterligere, samtidig som man «bortdefinerer» en større og større andel av stedets befolkning. Settes grensa til 50 % (eller til et relativt flertall, for steder der ingen språkgrupper oppnår 50 %), unngår man enhver tospråklig normering.

Motsatt kan man argumentere for at minoritetsvern tilsier en vesentlig lavere terskelverdi enn 25 %. Forskrift om stadnamn setter f.eks. som eneste krav at stedsnavnet «er i bruk blant folk som bur fast på eller har næringsmessig tilknytning til staden», åpenbart selv om det respektive språkets andel ligger under 1 %. Dette ståstedet er også forenlig med et avkoloniseringsperspektiv, der man kan argumentere for at et autoktont navn bør prioriteres, selv om kolonimakta langt på vei har klart å uttrykke det.

Disse argumentene må imidlertid veies opp mot brukerperspektivet. Om et for stort antall utenlandske stedsnavn er normert med valgfrihet mellom to eller flere former, vil normeringa ikke lenger være en hjelp for den jevne språkbruker, men antagelig heller øke forvirringa. Man kunne derfor argumentere for at synliggjøringa av lokale mindretallsformer ikke er oppgaven til en stedsnavnnormering, men at den må overlates til den enkelte språkbruker, ved at det jo uansett er fritt frem å nevne alternative navneformer *i tillegg til* den normerte. Jeg mener at 25 % representerer et levelig et kompromiss mellom språkvern og brukerperspektivet, uten at dette trenger å være noen form for fasit.

Det forrige avsnittet er basert på premisset om at en flerspråklig normering for et utenlandsk sted innebærer at hvert av navna kan brukes *i stedet for* det andre, f.eks. at det er *valgfritt* om jeg omtaler den sveitsiske kantonen *Fribourg* under dette navnet eller som *Freiburg*. Valget kan være avhengig av konteksten, f.eks. om kantonen omtales i sammenheng med en tysktalende eller en fransktalende hovedperson. Valgfrihet forutsetter i så fall at begge formene er tilstrekkelig godt kjent på norsk. En alternativ tolkning av flerspråklige normeringer hadde derimot vært at man alltid eller oftest bør bruke *begge* formene, altså omtale den sveitsiske kantonen som «Fribourg/Freiburg» eller «Fribourg (Freiburg)», i hvert fall første gangen den nevnes i en tekst. En slik både-og-forståelse bør uansett legges til grunn når formen som dominerer lokalt, eller som det ut fra sammenhengen er mest naturlig å bruke, må antas å være lite kjent i Norge.

5.3 Hvilken betydning skal språkets offisielle status ha?

Som nevnt over (del 2, jf. tabell 1), mener jeg i utgangspunktet at et språks offisielle status ikke har noe i definisjonen på endonym å gjøre, men at FN's gjeldende definisjon (UNGEGN 2007) er et levelig kompromiss. Definisjonen til Norsk språkråd (2005: 36), «den offisielle skrivemåten i det landet det gjeld», er derimot uheldig, siden den utelukker alle stedsnavn som ikke er på landets nasjonalspråk, fra å bli ansett som endonymer. Språkvern består imidlertid i mange europeiske land nettopp i at et (nasjonalt) minoritetsspråk (som kan være et lokalt majoritetsspråk) og dets stedsnavn har offisiell status på lavere administrative nivåer, som region-, provins- eller kommunenivå. Slike navn vil ifølge Norsk språkråds (2005) definisjon ikke være endonymer. Ved normering av utenlandske stedsnavn bør man dermed legge en nyere definisjon til grunn.

I praksis har spørsmålet om navn på landets offisielle nasjonalspråk automatisk skal betraktes som et endonym, så godt som ingen betydning for forslagene i vedleggene 3–5. Det er kun ett eneste tilfelle der det nasjonalspråklige navnet ikke er del av den foreslåtte normeringa (den ladinisktalende dalen *Val Gardena / Gherdëina* i Italia; se vedlegg 3 og Sandvik 2023). At det ikke er flere tilfeller, har to årsaker: at jeg har satt avgrensninga av relevante språkandeler til 25 %, og at Språkrådet (2023) hovedsakelig har normert større byer. Med en annen terskelverdi hadde dette sett annerledes ut, f.eks. har nasjonalspråket på flere av stedene en andel på under 33 % (bl.a. *Cardigan/Aberteifi, Ibiza/Eivissa, Leeuwarden/Ljouwert*).

Blant steder som er for små (eller ukjente) til å være hensyntatt av Språkrådets (2023) liste, er det derimot mange der nasjonalspråket har under 25 % lokal språkandel. Det er til og med en god del steder der nasjonalspråket har under 10 %, 5 % og sågar 1 % andel (en rekke eksempler er nevnt i vedlegg 1). Slike stedsnavn som ligger utenfor normeringa, kommer jeg tilbake til i del 6.

5.4 Skal man gjøre forskjell på språk?

Man kan se for seg flere grunner for at noen språk skal ha forrang foran andre når utenlandske stedsnavn normeres i Norge. De mest relevante scenariene er antagelig de tre følgende:

- *Navn på nordiske språk foretrekkes fremfor navn på ikke-nordiske*

språk. Dagens normering (Språkrådet 2023) følger dette prinsippet, ved at finske stedsnavn gjennomgående er normert i sine svenske former, og ved at danske og grønlandske former er likestilt når det gjelder stedsnavn på Grønland. Den fellesnordiske språkpolitikken kan nok brukes som begrunnelse for å avvike fra 25 %-regelen som er foreslått over, men endonymiprinsippet tilsier at et slikt prinsipp ikke bør gå på bekostning av stedegne endonymer der de nordiske knapt er i bruk. Over (del 4) er det foreslått at man for Finlands vedkommende følger kommunenes offisielle språkstatus (som vil si at kommuner med minst 6 % svensktalende skal omtales under sitt svenske navn på norsk), og at man for Grønland i all hovedsak baserer seg på grønlandske former. Utenfor Norden vil jeg anbefale på det sterkeste at nordiske eksonymer ikke bør brukes. Dette gjelder de estiske øyene *Hiiu*/*Dagö* og *Saa-remaa*/*Ösel*, der det ikke lenger snakkes svensk, og landskapene *Dithmarschen*/*Ditmarsken* og *Tirol*/*Tyrol*, der befolkninga aldri har snakka dansk (se vedlegg 1, 3 og 5).

- *Navn på germanske språk foretrekkes fremfor navn på ikke-germanske språk*. Dette prinsippet er på en måte fortsettelsen av det forrige, og det ser ut til å være fulgt i Malta og Storbritannia, der engelske navn har fått forrang foran maltesiske eller keltiske navn, og i Øst- og Sør-Europa, der enkelte tyske navn har fått forrang foran navn på de respektive nasjonalspråka. Prinsippet er imidlertid ikke gjennomført, og jeg vil anbefale å avvike det helt. Det er også mulig at de nevnte eksemplene er et utslag av det følgende prinsippet:
- *Navn på utbredte språk foretrekkes fremfor navn på mindre kjente språk*. Med «utbredte språk» mener jeg språk som mange nordmenn lærer på skolen og kan forventes å ha kjennskap til (hovedsakelig engelsk, fransk, spansk og tysk). Dette prinsippet ser ut til å være fulgt f.eks. i Spania, der spansk gjennomgående foretrekkes foran galicisk og katalansk (som er regionalt offisielle språk), og i Luxemburg, der tysk prioriteres foran luxemburgsk (som er nasjonalt offisielt), selv om språka hører til samme språkgruppe (henholdsvis romansk og germansk).

De tre prinsippene kan ha noe å si for hvor lett eller fort en ny normering vil få fotfeste. Det første er dessuten godt begrunna i den fellesnordiske språkpolitikken. Men ut fra et avkoloniseringsperspektiv på stedsnavn

bør disse prinsippene tillegges liten eller ingen vekt (spesielt det siste). At engelske, franske, spanske og tyske, men også bl.a. greske og italienske, stedsnavn ofte er mye bedre kjent enn stedsnavna som brukes av den minoritetsspråklige lokalbefolkninga, skyldes jo ofte nettopp den ekspansive språkpolitikken som de respektive statene har ført – og til dels, om enn i noe svekka form, fremdeles fører – på vegne av sitt eget nasjonalspråk. Det samme kan muligens sies om synet en del fin- og grønlen- dere har på henholdsvis svenske og danske stedsnavn i landene sine, basert på at det er en viss lokal motstand mot de respektive nordiske språka i begge områdene (Petersen 1995; Pitkänen & Westinen 2017; Himmelroos & Strandberg 2020; Kočí & Baar 2021).

5.5 Skal tradisjon ha noe å si?

Noen av de eksisterende norske eksonymene må regnes som godt etablert (f.eks. *Nikosia* for *Levkosia/Lefkoşa*). Dette kan selvfølgelig anføres som et argument mot mine anbefalinger. At jeg har utelatt land (stater) og hav i artikkelen og er forsiktig med å anbefale endringer for landskapsnavn, har også sin hovedårsak i tradisjon. Det ville antagelig være lav aksept for å omtale Frankrike, Tyskland og Polen som *France*, *Deutschland* og *Polska* på norsk.

Det har likevel vært et bevisst valg å utelate tradisjon fra anbefalin- gene. For bebodde steder som byer, kommuner, provinser, øyer m.m. mener jeg at endonymiprinsippet er godt begrunna selv om eksonymene er etablert. Hvis mine endringsforslag gjennomføres, vil dessuten alle navn på europeiske byer osv. følge en felles mal, noe som er en fordel i seg selv.

Man kan også påpeke at *Danzig*, *Prag* og *Rom* per i dag enten opp- fattes som fremmedspråklig eller i beste fall som veldig gammelmodig norsk. Tidligere normeringsendringer har altså vært vellykkete, dvs. har fått fotfeste, selv om de må kunne betegnes som vesentlig mer gjennom- gripende enn de jeg foreslår her, i både antall endringer, hvor allment kjent stedene er, og hvor godt etablert deres eksonymer har vært.

5.6 Byer m.m.

Når anbefalinga som er begrunna i avsnittene over, brukes på stedene som er oppført på Språkrådets (2023) liste over utenlandske stedsnavn, er det flere som bør få endra normering. Disse er sammenfatta i vedlegg 3 for

bebodde steder (byer, kommuner, provinser, øyer m.m.).

Totalt innebærer forslagene at 90 normeringer bør endres. Det betyr at de fleste europeiske stedsnavn på Språkrådets liste vil være uberørt. I teorien åpner anbefalinga i del 5 for trespråklige normeringer, men i praksis var ikke denne situasjonen oppfylt noe sted. Endringsforslagene faller i de følgende kategoriene:

- 32 steder bør gå fra to- til enspråklig normering, fordi ett av de to språka tales av under 25 % av befolkninga, der navna som fjernes, er på (ett av) nasjonalspråk(a). Dette berører 13 stedsnavn i Belgia og 19 stedsnavn på Grønland. Navna som blir stående igjen, er i alle tilfeller på et offisielt språk, f.eks. nederlandsk *Antwerpen* (ikke lenger fransk *Anvers*), fransk *Liège* (ikke lenger nederlandsk *Leuk*) og grønlandsk *Kangerluarsoruseq* (ikke lenger dansk *Færingehavn*).
- Seks steder bør gå fra to- til enspråklig normering, fordi ett av de to språka tales av under 25 % av befolkninga, der navna som fjernes, *ikke* er på et nasjonal- eller annet offisielt språk. Navna som fjernes, er her historiske navn som ikke lenger er i bruk lokalt. Navna som blir stående igjen, er i alle tilfeller på nasjonalspråket, f.eks. estisk *Saaremaa* (ikke lenger svensk *Ösel*), tsjekkisk *Plzeň* (ikke lenger tysk *Pilsen*) og gresk *Kérkyra* (ikke lenger tysk *Korfu*).
- Seks steder bør gå fra en- til tospråklig normering, fordi to nasjonalspråk tales av mer enn 25 % av befolkninga. Ved siden av belarusiske og noen sveitsiske navn (se del 4) gjelder dette for øya *Usedom* (tysk), som er delt mellom Tyskland og Polen og heter *Uznam* på polsk.
- For 15 steder tilsier språkas utbredelse på de respektive stedene at et navn byttes ut med et annet navn, der de nye navna er på (ett av de) offisielle språk(a). I de fleste av tilfellene er også navna som fjernes, på offisielle nasjonalspråk, f.eks. når gresk *Morfou* erstattes med tyrkisk *Güzelyurt* og engelsk *Gozo* med maltesisk *Għawdex*. Også seks finske stedsnavn hører til denne kategorien, om man følger forslaget fra del 4 og 5.4 (svensk *Uleåborg* erstattes med finsk *Oulo*). I noen tilfeller er formen som fjernes, ikke lenger offisiell (dansk *Melville Bugt* erstattes med grønlandsk *Qimusseriarsuaq*) eller har aldri vært det (tysk *Nikosia* erstattes med tyrkisk *Lefkoşa*).
- For sju steder er navnet rett og slett forelda (engelsk/walisisk *Caer-*

narfon erstatter *Caernarvon*), feilstava (fransk *Malmedy* uten aksent) eller tvilsomt (*Gagausia* erstatter *Gagaus*).

- 23 steder bør gå fra en- til tospråklig normering, fordi et minoritetsspråk tales av mer enn 25 % (og mindre enn 75 %) av befolkninga. Åtte av disse ligger i Spania (f.eks. asturisk *Uviéu* ved siden av *Oviedo*, katalansk *Eivissa* ved siden av *Ibiza*), fire i Italia (sardisk *Casteddu* ved siden av *Cagliari*) og fire i Storbritannia (walisisk *Aberteifi* ved siden av *Cardigan*). Andre eksempler er ungarsk *Marosvásárhely* ved siden av rumensk *Târgu Mureş* og vestfrisisk *It Hearrenfean* ved siden av nederlandsk *Heerenveen*.
- Ett eneste sted bør skifte navn fra nasjonal- til «minoritetsspråk», som er et lokalt majoritetsspråk: I den italienske dalen som er normert som *Val Gardena*, havner nasjonalspråket på tredje plass (4 %) etter ladinsk (86 %, *Gherdëina*) og tysk (9 %, *Gröden*).

De fleste av endringene gjelder altså tilfeller der et relevant nasjonalspråklig navn er utelatt fra normeringa, eller der kun ett av to nasjonalspråklige navn bør brukes. Disse endringene, som er begrunna i del 4, bør være forholdsvis ukontroversielle. Derimot representerer en likestilling av minoritetsspråklige navn med nasjonalspråklige, slik det tas til orde for i begynnelsen av del 5, et tydelig brudd med gjeldende normeringspraksis. Det er imidlertid bare 24 av 90 endringer som faller i denne kategorien, altså et relativt overskuelig antall.

5.7 Elver og innsjøer

Elver, innsjøer og laguner har ikke noen «befolkning». Deres navn kan derfor ikke uten videre håndteres etter samme prinsipp som navn på bebodde steder, noe som krever tilpassa regler.

Et generelt utgangspunkt bør være at elver som krysser en landegrense, skal kunne omtales ved navna i begge land. I et endonymiperspektiv bør det samme gjelde for elver som krysser en språkgrense uten å krysse en landegrense. Det fins selvfølgelig flere mulige grunner til å avvike fra en slik regel, bl.a. at

- 1) elvas andel i det ene landet/språkområdet er veldig liten,
- 2) elva krysser så mange lande- eller språkgrenser at antall navn ville blir uoversiktlig.

Disse unntaka kan utdypes med noen eksempler:

(1) *Vltava* skal ifølge Språkrådet også kunne omtales under sitt tyske navn *Moldau*. Det sistnevnte har nok historisk vært mest kjent i Norge, men er ikke lenger noe endonym – hvis man ser bort fra at én av Vltavas kildeelver (*Studená Vltava / Kalte Moldau*) har sin kilde i Tyskland, 2 km fra grensa til Tsjekkia. Vltavas lengde er 430 km, slik at elvas lengdeandel i tyskspråklige områder er under en halv prosent. Uten at dette kan bli en eksakt vitenskap, foreslår jeg 10 % som en mulig avgrensning; altså at elvenavn bør bli likestilt på Språkrådets liste om elvas løp i det aktuelle språkområdet utgjør minst 10 % av elvas totale lengde. Om man legger denne 10 %-regelen til grunn, vil f.eks. det luxemburgske navnet *Musel* ikke være en valgfri form for *Mosel/Moselle* (7 % av elva er langs grensa til Luxemburg), mens *En* så vidt vil være en valgfri form for *Inn* (11 % av elva er i retoromanskspråklige områder). Andre avgrensninger er selvfølgelig mulig, men en høyere terskel enn 20 % er ikke å anbefale, siden noen godt kjente elvenavn i så fall vil forsvinne (f.eks. *Oder*, se vedlegg 4).

(2) Elva *Dnepr/Dnipro/Dnjapro* (russisk/ukrainsk/belarusisk) har tre likestilte navn på Språkrådets liste. I tillegg lister vedlegg 4 opp fem ytterligere elver som bør ha tre likestilte navn på norsk, selv om de i dag er oppført med ett eller to. Mer enn tre navn begynner derimot å bli uhåndterlig. Eksempelvis har Rhinen minst fem endonymer (retoromansk *Rein*, italiensk *Reno*¹, tysk *Rhein*, fransk *Rhin* og nederlandsk *Rijn*), og Donau har minst seks (tysk *Donau*, ungarsk *Duna*, slovakisk og ukrainsk *Dunaj*, romanes *Dunaja*, rumensk *Dunărea* samt bulgarsk og serbokroatisk *Dunav*). Disse omtales på norsk under kun ett navn. Av disse er *Donau* et endonym (sammenfallende med det tyske navnet), mens *Rhinen* er et eksonym. I disse to tilfellene anbefales det ingen endring.

Vedlegg 4 viser en gjennomgang av elvene på Språkrådets liste som ikke følger den foreslåtte regelen. Dette gjelder i all hovedsak elver der et re-

1 Det kan diskuteres om italiensk *Reno* er et endonym, men 16 km av én av Rhinens kildeelver ligger i Italia. Selv om dette området er ubebodd, har elva her et italiensk navn (*Reno di Lei*).

levant endonym (eller to) er utelatt. Stort sett er det nasjonalspråklige endonymer som mangler (13); i kun to tilfeller er det minoritetsspråklige endonymer. Det eneste tilfellet der Språkrådet har ført opp en elv med ett navn «for mye», er *Vltava/Moldau*.

Flerspråklige elvenavn er for øvrig ført opp på to forskjellige måter på Språkrådets liste:

- a. [**Navn 1**] ([språk 1]) el. [**Navn 2**] ([språk 2]) elv i [land 1] og [land 2]
- b. [**Navn 1**] elv i [land 1] (i [land 2] [*Navn 2*])

De fleste elver er ført opp på måte b. Dette er litt merkelig, siden Språkrådets liste ellers, dvs. for stedsnavn som *ikke* er elver, følger mal a. Det hadde derfor vært en fordel om samme mal også ble brukt for elver, også fordi variant b ikke gjør det tydelig om «Navn 2» faktisk er en godkjent form eller ikke. Variant b er også uheldig av den grunn at de ulike navna ikke nødvendigvis er knytta til land, men til språk. For eksempel omtaler Latvias russiskspråklige minoritet *Daugava* som *Dvina*, Romanias ungarskspråklige minoritet omtaler *Mureş* som *Maros*, og navna *Moselle* og *Mosel* brukes ikke bare i henholdsvis Frankrike og Tyskland, men begge brukes også i Luxemburg. Samla sett taler dette for at elvene som per i dag er ført opp på måte b, heller bør følge mal a. De relevante elvene er ført opp i vedlegg 6.

Når det gjelder innsjøene og lagunene på Språkrådets liste, er de fleste av dem ført opp med sine endonymer eller er deloversatt med endelsen -sjøen. Rene endonymer er brukt for danske, britiske, islandske, nederlandske, svenske og noen italienske, sveitsiske og tyske innsjøer (f.eks. *Arresø*, *Loch Ness*, *Dingvallavatn*, *IJsselmeer*, *Torneträsk*, *Lago Maggiore*, *Lac de Neuchâtel*, *Tegernsee*). Eksempler på deloversatte endonymer er *Annecysjøen* (fransk *Lac d'Annecy*), *Bledsjøen* (slovensk *Blejsko jezero*), *Bodensjøen* (tysk *Bodensee*) og *Ohridsjøen* (makedonsk *Ohridsko Ezero*). Eksonymer er brukt i fire tilfeller (vedlegg 4):

- *Frisches Haff* (tysk) har endonymene *Zalew Wiślany* (*Wisłalagunen*, polsk) og *Kaliningradskij zaliv* (*Kaliningradlagunen*, russisk). Begge språka er relevante, siden 39 % av lagunen ligger i Polen og 61 % i Russland.
- *Genfersjøen* (av sveitsertysk *Genfersee*) er godt etablert og velkjent

på norsk. Endonymet er imidlertid fransk *Lac Léman*.

- *Peipussjøen* (av tysk *Peipussee*) har endonymene *Peipsi-Pihkva järv* (estisk) og *Tsjudsko-Pskovskoje ozero* (russisk). Begge språka er relevante, siden 44 % av innsjøen ligger i Estland og 56 % i Russland. Et brukbart alternativ til *Peipsi-Pskov-* eller *Tsjude-Pskov-sjøen* er å bruke de kortere formene *Peipsi-* eller *Tsjudesjøen*, som betegner den nordlige og klart største delen av innsjøen.
- *Skutarisjøen* (av italiensk *Lago di Scutari*, antagelig via tysk *Skutari-see*) har endonymene *Liqeni i Shkodrës* (*Shkodërsjøen*, albansk) og *Skadarsko jezero* (*Skadarsjøen*, montenegrinsk og serbisk). Begge navna er relevante, siden 40 % av innsjøen ligger i Albania og 60 % i Montenegro, der det også tales albansk langs den sørlige bredden.

5.8 Landskapsnavn

Navn på landskap som ikke er administrative enheter, bør vurderes separat. Dette omfatter historiske landskap og fjellkjeder, men også f.eks. øygrupper eller større øyer. For disse eksisterer oftere norske former som avviker fra de lokale språka. Slike landskap er ført opp med sine endonymer i vedlegg 5. Fornorska navn f.eks. på *-ene* er utelatt helt (f.eks. *Alpene*, *Asorene*, *Vogesene*), siden de må regnes som spesielt godt etablert.

De alternative skrivemåtene som er oppført i vedlegg 5, er ikke ment som anbefalinger, men rett og slett som en sammenstilling av norske landskapsnavn som avviker fra endonymene. Noen av disse er det sikkert både enkelt og meningsfullt å endre normeringa på, men det er ikke opplagt at samme løsning fungerer for alle navna. Årsakene bak oppføringene varierer:

- I ti tilfeller kan den norske skrivemåten ses på som et særegent norsk eksonym. Her bør det vurderes i hvert enkelt tilfelle om en endring i den norske normeringa er på sin plass. Dels er forskjellen til endonymet liten (f.eks. *Asturias/Asturia*, *Valahia/Valakia*). Dels kan motivasjonen ha vært å lage en form som er et kompromiss mellom flere fremmedspråklige former (f.eks. *Bukovina* som en slags blanding mellom *Bucovina* og *Bukovyna*), eller som er enkel å uttale på norsk (f.eks. *Dalmacija/Dalmatia*, *Sardigna/Sardinia*). Når det gjelder uttale, har Brodal (1999) tatt til orde for å legge mer vekt på lokal uttale (endofoni) enn lokal skrivemåte. For eksempel ligger den endofone uttalen

av *Cataluña/Catalunya* (/kata'ljuna/) nærmere en standard norsk uttale av *Catalonia* enn av endonymene. «Endofoniprinsippet» kan muligens rettferdiggjøre noen av de særnorske landskapseksonymene, selv om det ikke har fått gjennomslag for andre stedsnavn (f.eks. verken *Landen*, *Pari*, *Råma* eller *Vin*).

- I ni tilfeller samsvarer normeringa med et nasjonalspråk som i dag ikke tales i landskapet, dvs. det er også et eksonym, men ikke et særegent norsk et. Opphavsspråket er enten tysk (f.eks. *Krain*, *Kurland*), svensk (*Karelen*) eller italiensk (*Istria*). Flere av disse er historiske landskapsbetegnelser, dvs. de brukes i liten grad i de aktuelle områdene i dag. I slike tilfeller gir dagens normeringer mening, siden det i en historisk sammenheng jo er naturlig å bruke nettopp de formene som har vært i bruk før. Endonymene kan likevel være valgfrie former.
- I fem tilfeller tillater normeringa kun én form, selv om landskapet er delt mellom to land og det fins to nasjonalspråklige former. I slike tilfeller er det nærliggende at begge formene kan være likestilt (f.eks. *Galicja/Halytsjyna*, *Pommern/Pomorze*).
- Kun tre alternative skrivemåter skyldes minoritetsspråk, og disse kan være valgfrie former ved siden av de nasjonalspråklige navna (f.eks. *Alsace/Elsass*, *Snowdon / Yr Wyddfa*).

6 Anbefalinger til håndtering av unormerte stedsnavn

Til syvende og sist er det alltid språkbrukeren som har ansvar for å skrive forståelig. Når man bruker et lite kjent navn på et kjent sted, reduserer man forståeligheten. Dette gjelder i grunnen uavhengig av om navnet er normert eller ikke. Det store flertallet av utenlandske stedsnavn er ikke normert og kan aldri bli normert av Språkrådet. Når slike navn omtales i en tekst eller plasseres på et kart, er valgene overlatt til den enkelte språkbruker, men det samme gjelder når normeringa tillater ulike former. Jeg ønsker derfor å avslutte artikkelen med noen generelle anbefalinger til håndtering av stedsnavn. Premisset er det samme som ble forsvart i del 5.1 i forlengelse av endonymiprinsippet: at norsk bruk av utenlandske stedsnavn bør gjenspeile de lokale språkforholda. Utgangspunktet kan dermed være to enkle regler:

- 1) å alltid bruke det stedsnavnet som benyttes av flertallet av stedets innbyggere;
- 2) å eventuelt tilføye stedets navn som benyttes av mindretallet eller mindretalla, ved første nevning, f.eks. i parentes.

Avhengig av sammenhengen, dvs. årsaka til at stedet blir nevnt, kan det være grunner til å avvike fra regel 1. Det kan f.eks. være naturlig å omtale føde- eller bostedet til en person med stedsnavnet som tilsvarer denne personens morsmål. Ellers vil regel 1 vanligvis være tilstrekkelig om stedet bare nevnes i forbifarten, med mindre et annet navn på dette stedet kan antas å være bedre kjent på norsk. I så fall kommer regel 2 til anvendelse.

Regel 2 er spesielt viktig om et flerspråklig sted omtales grundigere eller nevnes flere ganger i samme tekst, men også om stedet navngis på et kart. Hvis et sted får en viss plass i en tekst, er lokale språk og dermed de ulike navna på stedet tross alt ofte relevant informasjon. Når denne vurdering tas, kan man godt operere med en terskelverdi som er lavere enn språkandelen på 25 % som ble anbefalt for normeringer i del 5. Som en pekepinn bør man nevne navn på minoritetsspråk om disse overstiger 10 % befolkningsandel lokalt, eller om nasjonalspråket er blant (de lokale!) minoritetsspråka, men det er ingenting i veien for å operere med en lavere språkandel enn 10 %. Tabell 2 gir en oversikt over hvilke språk som kan være relevant å hensynta, og tekstene og kartene i vedlegg 1 beskriver og viser hvilke deler av landet de ulike språkene er utbredt i. Følger man disse enkle reglene, viser man respekt for befolkninga på stedene man omtaler og bidrar til å holde minoritetsspråk i live.

Vedlegg

Artikkelen har seks vedlegg. Disse er åpent tilgjengelig på nett (Sandvik 2024).

Litteratur

Arstal, Aksel. 1922. *Geografiske fremmednavn. Forslag til skrivemåte og uttale*. Kristiania: Malling.

Brodal, Jan. 1999. Endonymi eller eksonymi? Noen prinsipielle og prak-

- tiske betraktninger. I *Utanlandske namn i Norden* (NORNA-rapporter 68), red. av Botolv Helleland & Leif Nilsson, 157–170. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Europarådet. 1992. European charter for regional or minority languages / Europeisk pakt om regions- eller minoritetsspråk. <https://lovdata.no/dokument/TRAKTAT/traktat/1992-11-05-1>.
- Forskrift om stadnamn. 2017. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2017-05-23-638>.
- Helander, Kaisa R. 1999. Samiske navn som eksonymer og endonymer. I *Utanlandske namn i Norden* (NORNA-rapporter 68), red. av Botolv Helleland & Leif Nilsson, 137–148. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Helleland, Botolv. 2012. *Firenze* på norsk og *Florens* på svensk. Utanlandske stadnamn på norsk. I *Namn på stort och smått*, red. av Katharina Leibring mfl., 117–128. Uppsala: Namnarkivet.
- Himmelroos, Staffan & Kim Strandberg (red.). 2020. *Ur majoritetens perspektiv. Opinionen om det svenska i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- IIS [Institutet för de inhemska språken]. 1997. *Ortnamn i Finland på de nordiska språken*. https://www.sprakinstitutet.fi/sv/sprakhjalp/namnhjalp/ortnamn/ortnamn_i_finland_pa_de_nordiska_spraken (lest 16.9. 2024).
- Jordan, Peter. 2012. Towards a comprehensive view at the endonym/exonym divide. I *The great toponymic divide*, red. av Paul Woodman, 19–32. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Jordan, Peter. 2013. Working Group on Exonyms. *UNGEGN Information Bulletin* 45: 9–10.
- Jordan, Peter. 2014. Arguments for new definitions of *exonym* and *endonym*. I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 21–31. Hamburg: Kovač.
- Kočí, Adam, & Baar, Vladimír. 2021. Greenland and the Faroe Islands: Denmark's autonomous territories from postcolonial perspectives. *Norsk Geografisk Tidsskrift* 75: 189–202. <https://doi.org/10.1080/00291951.2021.1951837>.
- Kramer. 2012. *Italienische Ortsnamen in Südtirol*. Stuttgart: ibidem.
- Leira, Vigleik. 1999. Norsk språkråds arbeid med utenlandske geografiske navn. I *Utanlandske namn i Norden* (NORNA-rapporter 68), red. av Botolv Helleland & Leif Nilsson, s. 149–156. Uppsala: NORNA-förlaget.

- Norsk språkråd. 1991. *Geografiflista*. Oslo: Novus.
- Norsk språkråd. 2005. *Rettskrivningsendringer fra 1. juli 2005*. <https://www.sprakradet.no/wp-content/uploads/rettskriving2005.pdf>.
- Nyström, Staffan. 2014. *Endonym and exonym – basically linguistic concepts after all?* I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 33–38. Hamburg: Kovač.
- Nyström, Staffan. 2015. *Endonym and exonym: definitions and some useful subterms*. I *Confirmation of the definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 19–23. Hamburg: Kovač.
- Petersen, Robert. 1995. Colonialism as seen from a former colonized area. *Arctic Anthropology*, 32, 118–126. <https://www.jstor.org/stable/40316390>.
- Pitkänen, Ville, & Westinen, Jussi. 2017. *Talar du svenska? En undersökning om finskspråkigas attityder till svenskan och de svensk-språkiga*. Helsingfors: e2.
- Sandvik, Hanno. 2023. Stedsnavn i Tirol: endonymiprinsippets utfordringer i møtet med språklig og toponymisk mangfold. *Namn og nemne* 40: 37–68.
- Sandvik, Hanno. 2024. Vedlegg til «Endonymiprinsippet og flerspråklige stedsnavn i Europa». *Zenodo*: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13832916>.
- Språkrådet. 2023. *Utanlandske stadnamn*. https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/navn-pa-steder-og-personer/Geografiske_namn/utanlandske-stadnamn-aa/ (lest 10.10.2023).
- UNCSGN [United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names]. 1972. *Conventional names, definitions, usage*. UN E/CONF 61/L 24.
- UNCSGN. 1977. *A glossary of technical terminology for employment in the standardization of geographical names*. UN E/CONF 69/L 1.
- UNCSGN. 1992. *Glossary of toponymic terminology*. UN E/CONF 85/CRP 1.
- UNCSGN. 2018. *Resolutions adopted at the eleven United Nations Conferences on the Standardization of Geographical Names*. <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/resolutions/> (lest 12.6.2023).
- UNGE GN [United Nations Group of Experts on Geographical Names]. 2002. *Glossary of terms for the standardization of geographical names*. UN ST/ESA/STAT/SER.M/85.

- UNGEGN. 2007. *Glossary of terms for the standardization of geographical names. Addendum*. UN ST/ESA/STAT/SER.M/85/Add 1.
- UNGEGN. 2014. Report of the Working Group on Exonyms. *UNGEGN Working Paper 13/14*: 1–10.
- Woodman, Paul. 2012. The naming process. Societal acceptance and the endonym definition. I *The great toponymic divide*, red. av Paul Woodman, 11–18. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Woodman, Paul. 2014. The scope of activities of the UNGEGN Working Group on Exonyms, and the definitions of *exonym* and *endonym*. I *The quest for definitions*, red. av Peter Jordan & Paul Woodman, 9–20. Hamburg: Kovač.

Bokmeldingar

Christian Cooijmans (red.): *Islands of Place and Space. A Festschrift in Honour of Arne Kruse*. Edinburgh: Scottish Society for Northern Studies, 2022. 330 sider.

Etter 32 år som tilsett ved Universitetet i Edinburgh, Avdeling for skandinaviske studium, gjekk Arne Kruse av med pensjon i august 2021. Kollegaer og venner har heidra han med eit festskrift som inneheld helsingliste, femten artiklar om språklege, litterære og andre emne, eit oversyn over publikasjonane hans fram til 2022 og informasjon om festskriftskribentane. Festskriftet startar med ei helsing frå Angus Robertson, statssekretær for konstitusjonen, utanrikssaker og kultur i den skotske regjeringa. Han peiker på at festskriftet kjem ut 550 år etter at Orknøyane og Skottland skilde lag med Danmark-Noreg, og at Arne Kruse har arbeidd for å synleggjere kva det skandinaviske har hatt å seie for skotsk identitet. I innleiinga fortel Christian Cooijmans og Brigitte Guenier-Kruse om bakgrunn, utdanning, forskning og forskingsinteressene til Arne Kruse. Både innleiingskapittelet og mange av artiklane karakteriserer akademikaren Arne Kruse som ein allrounder med forskingsinteresser innafor fleire fagfelt: onomastikk, historie, kunsthistorie, arkeologi, etnografi og litteratur. Forskinga hans er innafor tidsperiodar frå mellomalderen til i dag, og temaa er knytte til Skandinavia, Skottland og USA. Sidan Kruse har mange faglege interesser og har samarbeidd med fleire forskarar, speglar festskriftet felte han har vore oppteken av og har arbeidd med. Alle skribentane vektlegg at dei set stor pris på Kruse som kollega og fagperson. Det er vanskeleg å sjå kva som ligg til grunn for rekkefølga av artiklane i festskriftet, men her er dei grupperte ut frå tema. Der forfattarane bruker termen *Norse*, bruker eg norrønt.

Fonologi

Arnstein Hjelde skriv om lydendringar i amerikansk inntrøndsk talemål frå 1980- til 2010-talet. Hjelde kom til Universitetet i Wisconsin La Crosse i 1986 mens Arne Kruse var koordinator på eit prosjekt om norsk språk og kultur. Hjelde har undersøkt talemålet til etterkommarar av folk frå Stjørdals-området. Språket deira blir omtala som *heritage language*, norsk *nedarvingsspråk*, dvs. norsk som minoritetsspråk i møte med engelsk som dominerande majoritetsspråk. Utviklinga av tre fonologiske variablar blir undersøkt. Hjelde viser til at endringar i nedarvingsspråk har blitt forklart som språkleg slitasje av di språkbrukarane sjeldan snakkar norsk, eller at endringane eller variasjonen kan henge saman med ufullstendig læring av målspåket. Undersøkinga kan ikkje gje svar på dette, men Hjelde konkluderer med at den undersøkte variasjonen over tid i amerikansk stjørdalsmål viser at den fonologiske kompetansen held seg godt, og at dette samsvarer med funna til andre språkforskarar.

Stadnamn

Dei fleste artiklane handlar om stadnamn. Botolv Helleland skriv deskriptivt om jamføringar eller metaforar i norske naturnamn. Ein metafor blir forklart som ein talefigur der eit namn eller eit beskrivande uttrykk blir overført til ein gjenstand eller ei handling som er forskjellig frå, men analog med, den som den bokstavleg tala gjeld. Metaforiske stadnamn er ein viktig del av stadnamninventaret i Noreg, og namngjevinga gjev innsikt i tenkemåten til folk. Alle slags former og figurar i det mentale universet kan bli brukte i namngjevinga av naturlokalitetar, t.d. ord for verktøy, artefaktar, dyr, personar og del av dyr og personar. Også oppkallingsnamn som *Sibir* og *Golanhøgda* fungerer som jamføringar. Ord for kroppsdelar som *nakke* og *skalle* er så frekvente at dei har blitt ein del av det topografiske ordinventaret. Jamvel *såte* f. 'høystakk' kan oppfattast som ein topografisk term. Ordet kan først ha blitt brukt som ein metafor, men har med tida blitt ein topografisk term. Kva som kan reknast som geografiske termar, varierer regionalt og individuelt. Helleland deler metaforar inn i seks grupper: antropomorfe vesen, dyr, kroppsdelar til antropomorfe vesen eller dyr, bygningar, møblar, verktøy, osb., metaforar som spesifiserer i samansette namn, og metaforiske namn med stadnamn som første element. Helleland seier at utvalet av metaforiske fjellnamn frå «western

Norway», som vel er Vestlandet, illustrerer den livlege fantasien til namngjevarane, og at namna først og fremst gjev informasjon om kulturhistorie, sosialhistorie og psykologi.

Berit Sandnes gjer greie for metodane nytta til innsamling av stadnamn i Møre og Romsdal i perioden 1985–1995. Prosjektet var leia av Peter Hallaråker, Høgskulen i Volda, og Arne Kruse var knytt til prosjektet som forskar i 1987–1989. Målet med prosjektet var å samle inn så mange stadnamn som råd var, og vanlege folk fekk opplæring i å samle inn namn, i alt om lag 200 000. Namna blei analyserte av forskarar og digitaliserte, og dei inngår i dag i Fylkesatlasen for Møre og Romsdal. Peter Hallaråker såg for seg at materialet kunne nyttast til forskning, men slik har det ikkje blitt sidan namnegransking dessverre stort sett er lagt ned som fag ved norske universitet og høgsular.

Alan Macniven undersøker førekomsten og fordelinga av namneleddet *dalr* i stadnamn i Skottland. Namna er frå kart, og den største mengda av *dalr*-namn er i det skotske høglendet. Dette er ei anna fordeling av utbreiinga av namneleddet enn den som William Nicolaisen rekna med. Macniven viser til argument for at førekomsten av *dalr*-namna kan komme av at det har vore norrøn kontroll over område utan norrøne bustadnamn.

Brian Smith går gjennom tolkingar og føreslegne heimfestingar av namnet *Pursaker* i *Orkneyinga saga* og *Håkon Håkonssons saga*. Smith tolkar namnet som norrønt *pursakerjum* ‘skjera til kjempene’. Han kjem fram til at namnet *pursaker* i dei to sagatekstane viser til to forskjellige stader, og at begge stadene er vestafor Irland og Hebridane, og at dei kan vere fantasistader. I så fall skulle ein vente at staden ville ha vore oftare omtala i dei litterære kjeldene.

Ryan Foster skriv om seternamn på Caithness. Det norrøne ordet *sætr* er det vanlegaste i Noreg brukt om setrer, og det same gjeld i dei skandinaviske busetjingane rundt Nord-Atlanteren unntatte *sel* på Island og *ærgi* i England/ Skottland og på Færøyane, det sistnemnde eit lån frå gælisk. På Hebridane, Northern Isles og i Cumbria ser ordet *ærgi* ut til å bli brukt om frodigare stader enn *sætr*. Unntaket er Caithness der *sætr*-namn er nytta om meir fruktbare stader enn *ærgi*-namn. *Ærgi* er eit av få gæliske ord innlånt i norrønt trass i at språket alt hadde *sætr*/*setr* frå før. Foster meiner at *ærgi* blei lånt av di ordet hadde ei meir spesifisert tyding enn *sætr*, dvs. ‘stad med fokus på produksjon av mjølkeprodukt’. *Sætr*-namna

finn ein i det nordaustre området av Caithness, og ærgi i sør. Foster drøftar om jordsmonn, temperatur, beiteforhold og vekstsesong kan knytast til distribusjonen av orda sætr og ærgi i namn her. Førekomsten og distribusjonen av seternamn på Caithness ser ut til å vere eit resultat av fleire samverkande faktorar, geografi, busetjingskronologi og seinare språkskifte.

Anke-Beate Stahl skriv om stadnamn på øya Mingulay (av norrønt *mikil* ‘stor’ og *ey* ‘øy’), den nest synste øya i dei ytre Hebridane. Ein går ut frå at øya har hatt busetjing i minst 2000 år, men blei fråflytta i 1912. I 1881 budde om lag 150 personar på øya. Stahl gjer greie for kartlegging av Mingulay og stadnamn på kart. Dei eldste karta er frå det sekstende hundreåret. I tillegg har to personar, i 1892 og 1903, skrive ned og forklart lokale stadnamn. Folk frå naboøya Barra har også opplyst om namn på Mingulay. Dei fleste namna på Mingulay har gælisk opphav, men nokre inneheld norrøne namneledd. Dei norrøne namna utgjer det eldste språklege sjiktet og vitnar om norrøn busetjing. Mange av dei eldste namna inneheld eit gælisk eller engelsk hovudledd saman med eit ugjennomsiktig norrønt namneledd. Stahl jamfører namnebelegg i ulike kjelder og gjev språklege forklaringar på eit krevjande onomastisk materiale, der tre språk inngår. Namna blir presenterte etter lokalitetar. Forkortinga OS blir hyppig referert til, men ikkje forklart. Truleg står forkortinga for *Ordnance Survey Name Books* i kjeldelista. Nokre forklaringar av namn er litt ufullstendige, t.d. forklaringa av *Creag Ruadh* eller *A’ Chreag Dhearg*, som begge blir forklarte som ‘red rock’. Her må ein gjette seg til frå tidlegare forklaringar at *Creag/Chreag* nok er ‘rock’, og *Ruadh* og *Dhearg* har tydinga ‘raud’. *Ruadh* må komme av norrønt *rauðr* ‘raud’, og *Dhearg* må vere gælisk for same tyding, men dette burde ha vore forklart. Fjellnamnet *Hecla* blir tolka som ei samansetning av norrønt *hár* ‘høg’ og *klettr* ‘berg, kolle’, og det blir kommentert at dette er eit namn som ofte er brukt på Island, i Noreg og i delar av Skottland. Det er vanleg å tolke namnet Hekla som eit jamføringsnamn, enten som norrønt *hekla* f. ‘kappe’ eller til reiskapen *hekle* f. (NSL i artikkelen *Heklan*), men slik tolking blir ikkje kommentert av Stahl.

Peder Gammeltoft bruker *Norske Gaardnavne* som kjelde for å vise førekomst og geografisk fordeling av *bolstaðr*- og *staðir*-gardsnamn i Noreg. Det er mogleg å gjere ei slik kvantitativ undersøking på grunn av at gardsnamna i Noreg (unnateke Finnmark) er blitt digitaliserte og ko-

ordinatfesta og derfor tilgjengelege for undersøkingar. Matrikkelen av 1886 ligg i botnen for materialet, men i tillegg er også 1838-matrikkelen og seinare matriklar blitt digitaliserte. Arbeidet med å skilje ut ca. 47 000 gardar frå om lag 2,5 millionar bruk er svært arbeidskrevjande. Namn med *bolstaðr* og *staðir* blir rekna som typisk for vikingtida, og til vanleg blir dei rekna å vise til bustader, sjølv om *staðr* eigentleg tyder ‘stad; stad for permanent tilhald’. Gammeltoft jamfører storleiken på gardane med gardar som inneheld namneledda *vin*, *land*, *heimr*, *setr/sætr*, *þveit* og *ruð*. Gaussisk distribusjonsmodell eller normalfordeling blir brukt til analysen. Gjennomsnittsgarden er 173 hektar. Gammeltoft finn at det ikkje er slik at jo eldre ein gard er, dess større er arealet, slik det har vist seg å vere tilfelle i Danmark. *Staðir*-gardane er litt større enn gjennomsnittstorleiken på gardane, men *-bolstaðr*-gardane har størst areal jamført med alle andre gardtypar, uvisst av kva grunn. Ut frå eit kart over dyrkbar jord jamfører Gammeltoft jordarealet for gardsnamntypane. Det viser seg at *bolstaðr*-gardane har om lag halvparten av arealet for dyrkbar jord jamført med *staðir*-gardane, mens *vin*-gardane har mest av slik jord. Gammeltoft jamfører resultatata for *bolstaðr*- og *staðir*-namn med ei undersøking frå Shetland, men han finn ulike mønster i Noreg og på Shetland.

Språkskifte

Med utgangspunkt i historisk sosiolingvistikk spør Pavel Iosad om kva vi veit om språkbruken i det nordatlantiske området i vikingtida og seinare. Iosad går ut frå ein situasjon der norrønt var førstespråket til både ein politisk og kulturell elite og til mykje av den lokale allmugen. Kor rimeleg er det at situasjonen i den norrøn-gæliske verda ville gje opphav til endringar i gælisk ut frå språkkontakt? Iosad søker svar i Donald Winfords teori om språkendring og omgrepet *agency*, dvs. at mennesket blir påverka av strukturar i samfunnet, men også sjølv er med på å forme ei utvikling. Ein skil mellom *borrowing* ‘lån’ *L1-agency* og *imposition* ‘pålegg, tvang’ *L2-agency*. I *L1-agency* kjem trekk inn i målspåket grunna språkkontakt via menneske som har lært språket som førstespråk. Språkbukarane er fleirspråklege og meistrar begge språk like godt, men sameksistensen av to grammatiske system fører til språkleg tilpassing mellom språkssystema, og det er eigentleg ingen grenser for kva som kan bli innlånt. Ved *L2-agency* vil kontaktfenomena først vise seg hos dei som har

lært målspråket slik ein lærer andrespråk, som er vanleg hos vaksne. Språktileigninga er gjerne ufullstendig jamført med L1-språkbrukarar. Ved slik språkkontakt er det overføring av visse typar strukturar, eller forenklingar i grammatikken, som ikkje direkte bygger på mønster i kjeldespråket. I slike situasjonar blir lån i større utstrekning unngått. Språkkontaktsituasjonar av typen L1-agency føreset at det er ei viss mengd av fleirspråklege språkbrukarar i samfunnet, og at språkbruksmønsteret held seg gjennom tida. I situasjonar med L2-agency er det vanleg med raske språkskifte. Barna til L2-generasjonen tileignar seg eit språk som blir deira førstespråk. Ut frå språkbruks- og skiftesituasjonane konkluderer Iosad med at norrønt ikkje har hatt fonetisk eller fonologisk påverknad på gælisk i Skottland, men at det utan tvil har eksistert område med stabil tospråklegheit gjennom tida av typen L1-agency, og at i andre område har språkkontakten vart kortare tid, og ein vil då ikkje kunne rekne med strukturelle påverknader på gælisk frå norrønt.

Kulturhistorie

Guy Puzey, tidlegare student av Arne Kruse, skriv om Aasmund Olavsson Vinje, den første som introduserte nynorsk for miljøet i Edinburgh. Vinje oppheldt seg i Edinburgh i 1862–63 og skreiv då boka *A Norseman's Views of Britain and the British*. Dette er det første skriftstykket på engelsk om målrørsla. Formålet med reisa var at Vinje ville lære om samfunnsforhold, rettstilhøve, tradisjonar og folkeliv i nordre England og særleg Skottland grunna kontakten mellom Noreg og Skottland gjennom tida, både kulturelt og språkleg. Puzey ser på korleis Vinjes tekst har vore med på å forme synet på målrørsla, og han karakteriserer boka som eit kulturkritisk manifest med satiriske element, innslag av reiselitteratur isådd bakhtinsk, grotesk realisme. Puzey argumenterer for at inntrykk frå utanlandsreisa med Vinjes samfunnskritiske nedanfrå-og-opp-perspektiv har vore med på å forme det ideologiske grunnlaget for målrørsla. Puzey jamfører Vinjes inntrykk og reiseskildring med den som H.C. Andersen skreiv etter eit to månaders besøk i England og Skottland i 1847. Vinje og H.C. Andersen hadde ulike inntrykk frå reisene. H.C. Andersen var ein velkjend forfattar som blei teken vel imot av den danske ambassadøren og av aristokratar, mens Vinje fekk hjelp frå ein tilfeldig person for å finne husrom då han kom til London. Vinje hadde med seg tilrådingbrev, men

brukte dei ikkje, for han ville sjå samfunnet nedanfrå. Frå juli 1862 og eitt år frametter var Vinje i London og Edinburgh, mest i Edinburgh, der han fann seg best til rette. Vinje hadde ei romantisk oppfatning om at omgjevnader og ytre forhold som klima er med på å forme folk, samfunn og historie. At han finn seg best til rette i Skottland, forklarar han med historisk slektskap mellom nordmenn og skottar, og han legg for dagen utdaterte førestellingar, som at folk i sør er meir påverka av romersk blod, mens folk i nord har meir av det gotiske i seg.

Eit heilt anna kulturhistorisk tema er behandla av Linda Riddell i ein artikkel om sildefisket på Shetland på slutten av 1800-talet: Arne Kruse kjem frå ein fiskarfamilie i eit kystsamfunn; han var fiskar i yngre år, så det er bakgrunnen for val av temaet. Teksten skil seg ut sidan han ikkje handlar om eit språkleg tema.

Folketru og språklege omgrep

Andrew Jennings skriv om overtru og trolldomskunnskap på Orknøyane og Shetland. Mange har hevda at folk i desse områda hadde overnaturlige krefter og kunne bruke kreftene på ulike måtar. Ord i språket for desse forholda kan sporast tilbake til norrønt, og mange førestillingar kan knytast til norrøne trusførestillingar og trolldomspraksis. Jennings gjev døme på bevarte norrøne ord og førestillingar. Mellom anna nemner han bruken av *spoben*, altså spåbein. Dette var eit bein av ein sau, og beinet kunne brukast av kvinner som venta barn til å spå kjønnet til barnet. Om nokon let beinet falle tre gonger ned i fanget på kvinna mens det blei sagt «Spå bein, spå bein, om vennen min skal ha ein gut eller ei jente!» ville sida som beinet landa på, fortelje kjønnet til barnet. Om den runde sida av beinet viste seg to gonger, ville det bli ein gut. Å spå med øyrebeinet til ein skrei var ein vanleg leik blant ungar i den nordnorske fiskargrenda der eg voks opp. Øyrebeinet kalla vi *spåmann*. Vi la spåmannen på hovudet, nikka og spurde ja/nei-spørsmål. Om beinet fall med den iholige sida opp, var svaret «ja», mens den runde sida var «nei».

Litteratur

Bjarne Thorup Tomsen tar for seg to lite kjende tekstar av Selma Lagerlöf om forholdet mellom Noreg og Sverige. Lagerlöf besøkte Noreg to gon-

ger, i 1902 og 1904, og Larvik, Trondheim og Narvik blei besøkt. Turen nordpå var ein del av forarbeidet til verket *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906 og 1907). Teksten *Brödlimpa* blei publisert posthumt i 1959 av Lagerlöf-forskaren Erland Lagerroth. Noreg og Sve- rige blir jamførde med to samansmelta brødemne, ein allegori om det geo- logiske opphavet og utviklinga av den skandinaviske halvøya. Lagerroth meiner at manuskriptet må ha blitt til før våren 1905, og at det var meint som eit kapittel i *Nils Holgersson*. Ein seinare Lagerlöf-forskar, Ulla- Britta Lagerroth, meiner teksten skulle vere innleining til verket, men unionsoppløysinga i 1905 gjorde at teksten blei sløyfa sidan allegorien om dei samansmelta brøda ikkje lenger passa. Teksten *Värmländsk na- turskönhet* frå (1933) fokuserer meir på ulikskapane på kvar side av lan- degrensa. Den norske naturen er framheva som storslegen og vakker, mens naturen på svensk side ikkje har tilsvarende kvalitetar. Trass i at grensa skapar distanse mellom to nasjonar, fokuserer teksten på dei lange tradisjonane med grensekryssing og at kontakten vil halde fram sjølv om landa ikkje er i union. Teksten er ikkje eit innlegg mot unionsoppløysinga, for Lagerlöf ville ikkje vere med på å skrive under på eit opprop mot unionsoppløysing. Ho sa i 1905 at ho lenge hadde meint at Noreg burde bli eit eige rike.

Språk og landskap

Innlegget til Liv Helene Willumsen handlar om historiske forhold, hek- seprosessane i Skottland og Finnmark, og her med fokus på språklege funn som ho har analysert saman med Arne Kruse. Willumsen omtalar «the Arne Kruse Method», som er å undersøke eit saksforhold ut frå fleire fagfelt som fonetikk, grammatikk, etymologi og historie. Kruse har hjelpt Willumsen med å identifisere stader i eit landskap ved Bara kyrkje ut frå informasjon i historiske dokument og innsikt frå arbeid med médnamn. Willumsen peiker på at namnetolkingane til Kruse er tufta på praktisk innsikt i daglegliv og lokal kultur, ei tilnærming ho meiner er ein tradisjon frå namnegranskaren Nils Hallan. Willumsen og Kruse (2014) har i fel- lesskap skrive om stadnamnet *Ballvollen* i Vardø, som blir tolka som ei omsetjing av namnet *Ball Ley* på Orknøyan. Omsetjinga meiner dei er gjort av skotten John Cunningham, som var lensherre i Finnmark under hekseprosessane på 1600-talet. Willumsen meiner at Cunningham kjente

til Ball Lay, som var knytt til påståtte hekseamlingar, og at Cunningham introduserte namnet Ballvollen om ein stad i Vardø knytt til det påståtte hekseriet. Namnet Ballvollen finst i rettsdokument frå hekseprosessane i perioden 1621–1624. Namneforskar Nils Hallan har også skrive om namnet og argumenterer, ifølge Willumsen, for den same tolkinga som ho og Kruse. Denne lesaren har ikkje hatt tilgang til artiklane som Willumsen viser til, men stiller seg likevel tvilande til tolkinga av Ballvollen. I alle fall er andre tolkingar moglege. På Russholmen og Risøya i Troms, stader som før var kjende fiskevær, finn vi sletter kalla Ballvollen. Den nedarva munnlege tradisjonen om Ballvollen på Russholmen er knytt til ballspel. Her spela nordmenn og russarar ballspel i pomortida, og tilreisande fiskarar, barn og ungdom dreiv med ballspel kalla «å slå ball», som var velkjent og populært i min barndom på Kvaløya. Namnet Ballvollen finst også i Trøndelag, men namna her viser til stader klassifiserte som *seter*, *setervoll*, *myr* og *skog*, mens dei to nordnorske namna viser til grasvollar ved sjøen (kjelde: www.norgeskart.no). Meir overtydande enn tolkinga av Ballvollen er påpeikinga av ein felles ideologi og samanfallande språklege uttrykk i både skotske og norske rettsdokument i perioden knytt til John Cunningham.

Festskriftet blir avslutta av ei poetisk reiseskildring, «Homeward Bound», av Hilde Rognskog og Heidi Rognskog Mella. Her blir Arne Kruse plassert inn i sitt heimlege landskap, Veiholmen på Smøla. Omslaget på festskriftet er eit bilete herfrå av Johan Berthelsen, og dei mange bileta frå landskapa som Arne Kruse har vandra i, gjer at lesaren blir godt informert om både fag og fagkrins knytt til han.

Litteratur

NSL = Jørn Sandnes & Ola Stemshaug (red.). 1997. *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Samlaget.

Aud-Kirsti Pedersen

Store norske leksikon sine artiklar om førenamn

Store norske leksikon på nettet (SNL, *snl.no*) har utvida materialet med personnamn mykje dei siste åra. Det er lagt til svært mange artiklar om enkeltnamn, og kvar artikkel har fått mykje meir informasjon enn tidlegare. Det er i oktober 2024 i alt 5774 artiklar, der mange er nære eller meir fjerne variantar. For nokre år sidan var det hovudsakleg korte opplysningar om opphav, tyding og talet på fødde i Noreg i perioden 1900–2007. Frå hausten 2023 er talopplysningar sterkt utvida for mange namn i artikkelen. Det omfattar kurver som viser bruk i tida 1800–2022, i prosent av fødde. Det er ein kombinasjon av opplysningar frå Statistisk sentralbyrå (SSB) og frå utrekningar som byggjer på omfattande tilrettelegging av opplysningar frå folketeljningane i 1865 og 1900. I tillegg finst oversyn over bruk av namn for kvart fylke på 1800-talet, både som stolpediagram og i noregskart. Samla tal for berarar sidan 1900 finst frå eldre artiklar, men er elles erstatta med tal i 2022, for første eller einaste førenamn. Andre opplysningar er òg lagde til, slik som tal for bruk som førenamn nr. 2 for mange av namna, første kjende berar for nylaga namn, trendar som mange av namna er del av no og i fortida, og kjende namneberarar som finst elles i SNL, og namnedagar.

Det er òg lagt til ei infoside om kva for materiale statistikkane byggjer på, og korleis framstillinga av dette kan lesast.¹ Namneartiklane er skrivne på nynorsk.

Namneartiklane og statistikken i dei er utarbeidde av Gulbrand Alhaug, med teknisk støtte frå redaksjonen.

Det har vore gjort eit omfattande arbeid med å finne fram til haldbare opplysningar om opphav og tyding for namna. Vi kan sjå at både norske og internasjonale oppslagsverk er brukte, utan at dette er referert til, noko som ville blitt omfattande. Alhaug har gjort eigne faglege vurderingar ut frå dels uklare og motstridande opplysningar, som det ofte er. Jamt over ser dette faglege velfundert ut. Nokre stader kan ein pirke på forklaringar, som eg kjem tilbake til.

Kurvane byggjer, som nemnt, blant anna på SSB sine opplysningar, og er dei same som er publiserte på SSB sine namnesider for tida 1880–2022. Det er data som omfattar innbyggjarar i Noreg fødde frå og med

1 Sjå <https://blogg.snl.no/2023/noregs-storste-oppslagsverk-om-forenamn/>.

1880 anten i Noreg eller i utlandet, og som var busette i landet i 1960 (folketeljninga) eller seinare. Døde før 1960 er ikkje med. Desse dataa er viste med ei svart kurve, med markering for kvart år.

Kurvane frå 1800 og fram til 1900 byggjer, som nemnt, på to folketeljningar, for alle personar med opplysningar om fødselsår. For fødde fram til 1865 er 1865-teljninga brukt. For fødde etter det er 1900-teljninga brukt. Dei som har brukt desse teljingane, har erfart at her kan det vera usikker og galen informasjon av fleire grunnar. Det er ulike skrivemåtar mellom kjelder, klart forskjellige namn og ulikt utval av namn for same person. I SNL ser vi ikkje opplysningar om at folketeljningane er kontrollerte mot korkje originale handskrivne dokument eller mot kyrkjebøker (sjå òg Kruken 2012). Det er uklart kor sikre namneopplysningane er, men vi bør kunne rekne med at framstillinga viser hovudtendensar.

Folketeljingsopplysningane for tida fram til 1900 er teikna inn med ei blå kurve som byggjer på gjennomsnitt for kvart femte år. Denne blå kurva med slike gjennomsnitt går òg vidare med SSB-data for tida 1900–2022 saman med den svarte årskurva frå SSB for 1880–2022.

Den blå 5-årskurva for tida 1900–2022 ser ikkje ut til å byggje på same tal som den svarte årskurva, sjølv om alt er frå SSB. Dette er ikkje tydeleg forklart. For dei fleste namna ligg den blå kurva jamt over litt høgare, særleg frå rundt 1980. Ulikskapen ser ut til å henge saman med at den blå kurva har med «berre personar fødde i Noreg», medan den svarte har «fødde i Noreg og utlandet», slik innhaldet i kurvane er omtalt under figurane. Dette inneber at namn som har blitt brukte i Noreg, men lite i andre land, vil vera mindre del av fødde i Noreg og utlandet enn av fødde berre i Noreg. Slik vil til dømes *Ola*, *Odin*, *Even*, *Terje*, *Ludvik*, *Kari*, *Siri*, *Mari*, *Hege*, *Tonje* og *Tone* koma lågare ut samla blant fødde i Noreg og utanlands (svart) enn blant fødde berre i Noreg (blå).

For namn som er mykje brukte i land med mykje innvandring frå, ser vi det motsette, at dei har høgare del av namna for fødde i Noreg og utlandet enn berre i Noreg. Ofte gjeld dette berre for kortare periodar sidan rundt 1980, og kan ha samband med namn som har vore mykje brukte i dei same periodane i landa der innvandrara har kome frå. Eksempel på namn er *Olga* frå Aust-Europa, *Konrad* frå Polen og *Anna* og *Maria* frå mange land.

Slike samband med innvandring blir ikkje omtalte i artiklane på den generelle nettsida om namneartiklane, men det er interessant for å forstå kva namnekurvane inneheld.

For åra 1880–1900 byggjer kurvene både på 1900-folketeljninga frå tida nær fødslane, og som derfor er ganske fyldig, og på folkeregisterdata frå 1960, som berre har med gjenlevande 60–80 år seinare. For nokre namnevariantar ser vi klare forskjellar mellom dei parallelle kurvene for same skrivemåte i denne perioden. Dette kan neppe forklarast med innvandring eller omfanget av data i dei to ulike kjeldene.

Eit tilfelle med ulike kurver er *Olaf* og *Olav*. I artiklane for kvart av desse namna blir det rett nok kommentert at *Olaf* blei bytta ut med *Olav* seint på 1800-talet på grunn av det same skiftet i omsetjinga av Snorres kongesagaer nokre år i førevegen. Denne endringa ser vi klart i kurvene både frå folketeljninga og frå folkeregisteret. Men studerer vi kurvene nærare, ser vi òg at skrivemåten *Olaf* var klart meir brukt i folketeljninga enn i folkeregisterdataa for åra 1880–1900, rekna i prosent av fødde. Og for *Olav* er det motsett, altså meir i *Olav* folkeregisteret enn i folketeljninga. Grunnar til ulikskapar kan vera at dei som førte 1900-teljninga, kan ha følgd dei dei oppfatta som det korrekte, *Olaf*. Dessutan kan dei som førte folkeregisteret ut over 1900-talet, ha følgd dei dei oppfatta som rett på den tida, *Olav*. Eller dei same namneberarane kan sjølv ha endra skrivemåten for sitt eige namn. Men det er nok usikkert om store delar av folket var medvite om skrivemåtar. Av rundt 4 % fødde gutar i alt med desse to namna i 20-års-perioden kan dette avviket ha omfatta rundt kvar tiande gut/mann, slik eg les kurvene. (Kruken (2012) viser at kyrkjebøker på 1800-talet ofte har historisk-dialektiske former, medan folketeljninga i 1900 følgjer meir normerte og moderne former som kom med namnere-nessansen.)

Vi kan tydeleg sjå liknande forskjellar for blant anna *Iver* og *Ivar*, *Ole* og *Ola*, og *Marie* og *Maria*, dels av andre grunnar enn ovanfor.

Alhaugs tilrettelegging av parallelle statistikkar for 1880–1900 frå ulike kjelder har på denne måten opna for konkretisering av interessante perspektiv på endring av stavemåtar i namn for same personar. Slike samanlikningar kan ein jo òg studere endå nærare med å følgje same personar over tid. Dette passar nok betre i andre framstillingar enn i leksikonformatet, men kva som gjer ulikskapane, kunne fortent ein liten merknad på den felles infosida.

Eit omfattande arbeid med desse namneartiklane har vore diagram og kart som viser bruken av dei mest høgfrekvente namna i dei ulike fylka, medrekna det tidlegare fylket Bergen. Den geografiske ulikskapen for

namn var mykje klarare på 1800-talet enn på 1900-talet og seinare, han førte vidare enda eldre lokale særdrag. Dette er såleis svært interessant for innsyn i norsk førenamnhistorie.

Typisk lokale namn som vi finn, er *Brita* i Hordaland og Sogn og Fjordane, *Berta* i Rogaland og Hordaland, *Unni* i Sogn og Fjordane (og litt i Bergen), *Oliver* klart mest i Sogn og Fjordane (av *Ole Iver*), *Tomine* mest i Agder-fylka og litt i nabofylka, *Odin* frå Trøndelags-fylka og nordover, og noko i Bergen, *Anker* i Østfold og Vestfold, *Live* i Buskerud og *Liv* i Telemark, *Tonje* i Aust-Agder og *Tone* i Telemark og litt i Agder-fylka, *Terje* i Aust-Agder og *Tarjei* i Telemark og Aust-Agder, *Gudbrand* klart mest i Oppland og *Gulbrand* fordelt på Akershus, Hedmark, Oppland og Buskerud, *Esten* i Sør-Trøndelag og nabofylket Hedmark, *Jentoft* i Nord-Noreg og *Mattis* i Finnmark.

Ved å studere dei same fylkesstatistikkane finn ein blant anna òg at nokre namn med tysk opphav stod klart sterkast på Vestlandet og nordover. Slike namn var *Gjertrud*, *Gerhard* og *Ulrik*. Nokre som nok hadde komme inn dels frå Nederland (Holland), sto i tillegg sterkt i Agder-fylka, slik som *Eilert* og *Didrik*. Dei opphavleg tyske *Sivert* og *Syver* hadde delt landet mellom seg, med *Sivert* i vest og nordover, og *Syver* på store delar av Austlandet. Det same gjaldt for *Ingebrikt* i vest og nord, *Engebret* i aust.

Stikkprøver i artiklar viser òg at nokre namneformer som blomstra opp med namnerenessansen, gjorde det sterkt i Kristiania (Oslo) og Bergen seint på 1800-talet, slik som *Sigurd*, *Leif*, *Erling*, *Birger*, *Sverre*, *Bjarne*, *Halfdan*, *Trygve*, *Øyvind/Øivin(d)*, *Gudrun*, *Astrid*, *Borghild* og *Solveig*. Mange av dei andre namnerenessansnamna er meir fordelte ut over landet. (Alhaug (2024) har undersøkt skilnad i namnebruk mellom Bergen og nabofylka.)

Til forskjell frå andre namneleksikon er det for nokre namn med talopplysningar om bruk også som andre førenamn, særleg for namn med høg del andre førenamn. Blant namn med meir enn 60 % bruk som andre førenamn er bl.a. *Nikoline*, *Oline*, *Olivia*, *Synnøve*, *Gerhard*, *Adolf*, *Erik*, *Anker* og *Martinius*. Og over 80 % har bl.a. *Marie* og *André*, slik at *Marie* og *André*, som er mykje brukte, stort sett er andre førenamn i folket.

Mange av namna blir sette inn i større kontekst. Det gjeld ofte form og periodar. Blant anna gjeld det einstava namn, tostava med *-a*, *-e*, *-ar* og *-er* til slutt, samansette nordiske namn, *ine*-namn, fleirstava opphavleg

utanlandske namn med *ia-* og *ie-*slutt, andre namn med vokal- og konsonantslutt, og namn med nordisk, og tysk og nedertysk opphav. Alhaug trekkjer òg fram at namn med kompliserte konsonantkombinasjonar som *rt* og *lg*, slik som *Berta* og *Olga*, ikkje har kome tilbake i bruk på 2000-talet. Ofte blir tilsvarande forklaringar brukte i omtaler av fleire namn. Dette er fin formidling av overordna namnekunnskap til folk flest.

Det finst nokre ukklarheiter i namneomtalen.

For namna er det oppgitt tal for 2022, som er eit upresist tidspunkt. På SSBs nettsider kan vi avklare at det gjaldt den 1.1.2023.

Nokre namneforklaringar kan ein nok pirke på. Men slik vil det jo alltid bli med eit stort materiale der mykje forskning nok står igjen. *Eimar* blir forklart som laga, noko som godt kan vera mogleg i delar av landet. Eg kan leggje til at i Fredrikstad-området fanst tidlegare både *Eimar* og *Aimar* om kvarandre, gjerne uttalte med /æj/. Det er rimeleg å sjå dei to namna som variantar av kvarandre, og det kunne ha vore diskutert. *Aimar* blir forklart med tysk opphav i SNL.

Anker blir forklart med det danske opphavet ‘onnekar’. Mogleg inspirasjon frå etternamnet *Anker* kunne ha vore nemnt, særleg fordi dette var etternamn på velstående personar i Ytre Oslofjord, der førenamnet særleg kom i bruk (sjå òg NPL).

I omtaler av Alhaug (2011) peiker Leibring (2012) og Utne (2011) på moglege manglar i omtaler av namn. Dei same manglane gjeld for denne nettutgåva.

Jamt over er dette eit populærvitskapleg oppslagsverk på godt fagleg grunnlag, der særleg det statistiske opplegget for bruk over tid og for fylke på 1800-talet er nybrottsarbeid i Noreg. Folketeljingsdataa som er brukt for 1800-talet, er usikre, men dei vil mest truleg ikkje velte hovudtendensane. Opplegget med parallelle data for fødde i åra 1880–1900 bygde på ulike kjelder er interessant for studium av endring i skrivemåtar for same personar over tid.

Litteratur

Alhaug, Gulbrand. 2011. *10 001 navn. Norsk fornavnleksikon*. Oslo: Cap-pelen Damm.

Alhaug, Gulbrand. 2024. By mot land på 1800-talet – med vekt på kontrasten i namnepopularitet mellom Bergen og Hordaland/Sogn og Fjor-

- dane. I *Ivar Utne og personnavna. Vennekraft til Ivar Utne på 70-årsdagen 22. februar 2024*, red. av Ole-Jørgen Johannessen, 19–35. Oslo: Novus forlag.
- Kruken, Kristoffer. 2012. Kjeldebruken i *10 001 navn* – eit kritisk innlegg. *Studia anthroponymica Scandinavica* 30: 161–164.
- Leibring, Katharina. 2012. [Melding av Alhaug 2011.] *Studia anthroponymica Scandinavica* 30: 165–168.
- NPL = Kristoffer Kruken & Ola Stemshaug. 2013. *Norsk personnamnleksikon*. 3. utg. Oslo: Samlaget.
- Utne, Ivar. 2011. [Melding av Alhaug 2011.] *Namn og nemne* 28: 127–134.

Ivar Utne

Medarbeidarar i årgang 41

Heide, Eldar, f. 1966. Dr. art. 2006 (Universitetet i Bergen). Professor, Høgskulen på Vestlandet. E-post: eldar.heide@hvl.no

Langekiehl, Atle Steinar, f. 1939. Cand. philol. 1967 (Universitetet i Oslo). Pensjonert førstearkivar. E-post: wojlan@wemail.no

Mascetti, Samuele, f. 1991. Master 2017 (Universitetet i Bergen). Stipendiat/høgskulelektor, Høgskulen på Vestlandet, Sogndal. E-post: sama@hvl.no

Pedersen, Aud-Kirsti, f. 1955. Cand.philol. 1988 (Universitetet i Tromsø). Seniorrådgjevar, Kartverket. E-post: Aud-Kirsti.Pedersen@kartverket.no

Sandvik, Hanno, f. 1970. Dr.scient. 2004 (Universitetet i Tromsø). Forsker I, Norsk institutt for naturforskning, Trondheim. E-post: hanno.sandvik@nina.no

Utne, Ivar, f. 1954. Cand.philol. 1980 (Universitetet i Oslo). Førsteamanuensis emeritus, Universitetet i Bergen. E-post: ivar.utne@uib.no